

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

Med. univ. Dr. J. TURYN

WIEN

XVII. G. 1891

КНИЖКА XI.

За листопад 1899 року.

Зміст одинацятої книжки,
за листопад 1899 року.

РІЧНИК П-ий, ТОМ VIII-ий.

	Стор.
<i>Маруся Богуславка</i> , поема П. А. Куліша, пі- сні II—IV	141—162
<i>Двічі охрещена</i> , повість з часів кріпацтва Д. Ів. Грушка (VII—XIV)	163—197
<i>Легенди і малюнки:</i>	
1. <i>Іван Лука</i> , Сім братів	198—204
2. <i>А. Веретельник</i> , Забув	204—207
3. <i>Є. Мандичевський</i> , Сільська іділля	207—208
<i>Із поеми „Бар-Кохба“</i> Яр. Врхліцкого.	
IV. Вибранець Господній	209—220
<i>Із дрібних оповідань Альфонса Доде:</i>	
1. На новім помешканю	221—223
2. Арлезіянка	223—226
3. Елксір всеч. о. Гоше	226—235
4. Цартя білярлу	235—239
5. Турок комуни	239—242
6. Три перестороги	242—246
7. Остання лекція	246—250
<hr style="width: 20%; margin: 10px auto;"/>	
<i>Із історії „москвофільського“ письменства в Га- лицині</i> , Ів. Франка. III. Наумович-поет	53—65
<i>Spectator</i> , З російської України	66—83
<i>Observer</i> , Листи з над Полтви. Лист третій (в справі укр. руського університету у Львові)	84—116
<i>Хроніка і бібліографія</i>	116—130

П. А. Куліш.

Маруся Богуславка.

П О Е М А.

1620.

Пісня третя.

I.

Над степами сонце сяє,
Вітер подихає,
Подихає, мов на кобзі
Тихострунній грає.

Поначіплювано густо
Струни золотії
На степи, балки з річками,
На яри крутії.

Сяє сонце, віє вітер,
Тирсу нахилиє,
До струни струна на кобзі
Стиха промовляє.

Бачиш оком, чуєш ухом,
Серцем розумієш,
А сказати-заспівати
Голосно не вмієш.

Неказане, невимовне
Кобза промовляє,
І сьвятими почуттями
Серце надихає.

Літерат.-Наук. Вістник XI.

І возносить його в гору
Від земного лона,
Мов крилаті духи-коні
Бога Апомлона,

Щоб споглянуло з під неба
На житейське море,
Де, мов филия яру филию,
Віра віру бере;

І широкої набралось
Під небом свободи,
Що безумство витісняє
З людської природи;

І поезії натхненнем
Праведним сповнилось,
До всіх вір і всіх язиків
Рівно прихилилось.

Полени, крилате серце,
Між народ невірний,
Що ним пекло начиняє
Книжник благовірний.

10

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Між народ богопротивний,
Де той Меч Кровавий,
Кантемир страшний вживає
Голосної слави.

Сонце гріє, вітер віє,
Стиха подихає;
Чи нам весело, чи сумно,
Дивна кобза грає.

Рушив табір, і в концертї
Скрип коліс гарбових
Злив ся з копитом і ржанєм
Коней табунових.

І мов стадо голубине
Замигтіло крильми,
Крутять в поли веремія
Делібаші кіньми.

Кругом табору танцюють
Той танець татарський,
Що не раз крутив-морочив
Голови рицарські.

На юнаків-делібашів
Старі позирають,
Про свою юнацьку славу
Любо споминають.

І старе у грудях серце
Гріє кров горяча,
І завзятість оживає
У душі козача.

На юнаків делібашів
Дивлять ся дівчата,
І мов іскрами палають
Зорі-оченята.

Познають своїх коханків,
Що мов блискавиця
В степових пилах, у тучах
Зникне й загорить ся.

Про юнаків-делібашів
У коші співають,
Дзвонять в струни і хоробрих
Славлять-прославляють.

Обгорнуло кіш юнацтво,
Мов густії тучі,
Що вітрами гонить-крутить
Гуррикан летучий.

Між народом на колесах
Хани коливають;
Білі поли, мов той лебідь
Крила, надимають.

І кричать важкі колеса
Серед співу й дзвону,
Мов на давніх кочовищах
Великого Дону.

Се ще та кінчалась пісня,
Що древні бояни
Мов на стадо лебедине
Соколи пускали.

Під перстами в них живії
Струни промовляли,
І хоробрим невмірущу
Славу рокотали.

І мов стадо лебедине,
Пісні розлітались,
І луною з серця в серці
Любо відзивались.

І козацьке на Україні
Серце залунало,
І луно з серця в серце
Аж до нас дослало.

І яснім, незлобним оком
Сьвіт ми обіймаєм,
Між Заходом і Востоком
Бучі споминаєм.

І вбачаємо в тих бучах
Спільну жизнь єдину,
Про Туреччину сумуєш
І про Україну.

Лях, Москаль, Татарин, Турчин,
Се все наше браттє:
Розлучило нас попівське
Нависне завзятє.

Як любови й правди Бога
 Без попа познаєм,
 Всіх братів ми до одного
 Щиро привитаєм:

Як почезнуть із муллами
 Всі попи марою,
 Без пересуду сем'єю
 Стане сьвіт одною.

II.

Коло своєї на колесах хати
 Кривавий їхав Міч з людьми близькими,
 І поруч него жінка. Два бахмати,
 Гривасті ступаки ішли під ними.
 Бунчук червоний віяв-розвівав ся
 Над головою в нього, стяг понурий,
 І голосом потужним заливав ся
 Кобзарь позаду, дзвонючи у струни,
 Та до пісень його гетьман не дослухав ся.

„Моя Зарема! ти моя єдина,
 Так як душа у тілі, серце в грудях.
 Нехай парують ся, мов та скотина,
 Перелюбком: гидка гидота в людях!
 Той, хто нам дав закон, сього не вводив
 (Жінок між нас поганський вік намножив):
 Ніколи він із рук не переходив
 У другі руки на сьвятому ложі:
 Бо проповідував завіти чисті Божі.“

Так Кантемир мовляє до дружини,
 Що золотим волосєм і очима
 Являла тип найкращий України,
 Той кроткий тип, що серце херувима
 Заніс до нас із Тигра та Евхрата, —
 Не той, що у жалю ваги не знає,
 Що мов козацька кров лиха, завзята,
 В любові кипить, в ненависті палає,
 І цілий Божий сьвіт ні за що не вважає.

„Ти Божество моїм очам являєш“,
 Рече поважна і тиха людина:
 „Бо блискавками на війні блискаєш,
 А дома мов до матери дитина,
 До мене голову на лоно хилиш,
 Палкому духу іщеш прохолоди,
 Кругом добро всім таборянам чиниш,
 І нагороджуєш усі походні шкоди
 І всі страшні, гіркі побоїща пригоди“.

„О, де-ж би я знайшов спочинок любий
 Після літання дикими полями,
 Після кривавих пожарів і згуби
 Та боротьби за жизнь із ворогами?
 В саду в „сестри“, що мов стебло кадила,
 Що мов лілія вознеслась із праха,
 І раєм нам земну юдоль зробила
 По благоді й любові до нас Аллаха —
 В твоїм саду, моя любов і сестро мила!“

„О Магомете! ти Мечем Кривавим
 Звелів твоїмú слугі іменуватись,
 Щоб на землі твоєї правди й слави
 Войною та ясиром допевнятись;
 І мов той гуррикан ширококрилий
 Я мчусь, куди мій дух повеліває...
 Дав мені твоє натхнення сили,
 Губить лихе, що правду зневажає...
 Не мій, Аллахів меч невірних погубляє“.

І білий сніг завивала схилив ся
 Над чорною як ворон бородою;
 І вид його ясний мов засмутив ся
 Якоюсь погаданкою тяжкою.

„О нене!“ стиха, мов мала дитина
 Промовив Кантемир: „про що ти,
 Сьвята, пречиста, ангельська людино,
 Погибла від козацької голоти?
 Невже-ж се за гріхи твого палкого сина?“

„Ніхто не рятував тебе від смерти,
 Як я з мечем кривавим на джавурів,
 Мов Божа пімста ринув ся, щоб стерти
 З лиця землі невірних гайдабурів...
 І образ мук твоїх мені явив ся
 В сьому обличчі як печаль гіркому...
 Про що?... Не вже-ж за тебе не помстив ся
 Твій син плачущий на сїм кодлі злому,
 На ворозі сьому, в завьятости страшному?“

„А ти про що мені явив ся, брате,
 У тихім сні вже воїном дорослим?
 Ти кажеш, се у тебе друга мати?
 Вона тебе сосудом богоносним
 Зробила, кажеш... Дивне в тебе слово!
 Побачимось, речеш, і Бога в серці
 Я покажу тобі мого сьвятого...
 Ним я живу, ним серце в мене бєть ся...
 О снє! ти показав мені мене самого...“

„Не вже ти жив, мій брате, іскро сьвіту,
 Що з матернього серця засьвітилась,
 І се було угодно Магомету,
 Щоб жінка ся мов тїнь менї явилась —
 Та тїнь сьвята, що і в долині смерти
 Свого сінка вітхаючи шукає?
 О, не давайте їй, Заїро, вмерти!
 Нехай розкаже нам про все, що знає,
 Яких близьких людей там на Україні має“.

„Як посадила я у сонну воду
 Сю справді тїнь живої ще людини,
 Вона пробовкнула щось про пригоду,
 Про втрату бідолашньої дитини;
 Та сон-вода все горе притушила.
 Тепер вона від муки віддихає.
 У довгим сні воскресне житїні сила,
 Прокинеть ся від сна аж над Дунаєм:
 Тодї про все жите у неї розпитаєм“.

„Сей сон менї, Заїро, не доснив ся...
 Я кивувсь братнє видмо обіймати,
 Дивлюсь — чавуш до мене нахилив ся,
 Від беклербега посланець крилатий:
 „Хвала Аллахові! на Чорнім Морі,
 „Коло Килї славної джавурів
 „Побито, і Реджід-баша в Босфорі
 „До падишахових блискучих мурів
 „Галерами пригнав з човнами гайдабурів.

„Заїро! спогадай тепер про Бушу,
 Про договір сьвятий і ляцьку зраду...
 Я на Цоцорі голову Зулушу
 Відтяв моїм мечем за їх неправду.
 А се Реджід пообтинав їм руки,
 Що Лехистан безчесний боронили.
 Тепер ми завдамо невірам муки,
 Покрушимо одним походом сили,
 Що правовірну кров із року в рік точили.

„Зовуть мене Османовим пророком...
 Так, сам пророк на те мене поставив,
 Щоб я гнушавсь перелюбним пороком,
 І учня на сьвятий закон наставив.
 І дасть йому Аллах орлові крила,
 Щоб зняв ся він над усіма царями,
 Щоб ідољство борола наша віра,
 Щоб Міч Кривавий мстивсь над ворогами,
 І перед ним тремтів Козак і Лях невіра!

„Кобзарю! задзвони в гучнії струни,
Щоб і громи тебе не заглушали,
Нехай покинуть мовчязнії труни
Всі, що мечем кривавим воювали,
І славою сьвятою засіяють,
Мов над степами путеводні зорі,
І духа нам під хмари підіймають,
Як гуррикан страшний тифона в морі,
І трепетом серця недовіркам сповняють!

„Гей, підведіть до мене бойового!
Повчу я молодих орлят літання...
Не вдержу в грудях серця огняного,
Не вдержу в серці поломя-палання!“
І на палкому скоком опинив ся,
Такий же, як і кінь, палкий, завзятий.
Заржавши огір над землею звив ся,
Огонь жерущий, аквілон крилатий —
І блискавкам його в степу не перегнати.

Заграли в труби, загули в тимпани,
Кобзар потужним голосом залив ся,
І під перстами струни рокотали:
То пінявий Босфор у скелі бив ся.
Душа в старих мов крила розпускала,
За Кантемиром по полю носилась.
Велично навкруги Заїра позирала,
Її обличчя сяєвом окрилось,
І слъови капали, і серце веселилось.

III.

Невміруща іскра життя
Жевріє помалу
В тілі, що тяжким досталось
Мукам на поталу.

По переказу, із давних
Аравійських давен
Ліками рід Кантемирів
Широко був славен.

З купелі саджали в купіль,
Як малу дитину,
Полумертву, невладущу,
Нетямну людину.

І помалу-поволенькі
Стала володати
І руками і ногами
Безталанна мати.

І вернувсь до неї розум,
Скрушений бідою,
І мов зо сну, розмовляла
Голосно з собою:

„Се вже я на тому світі,
Та ні рай, ні пекло...
Мов у пеклі — темновато;
Мов у раї — тепло.

„Тепло й тихо, тільки чути
Щось у кобзу грає,
І до тихих струн неначе
Голос промовляє.

„Се мабуть тайник-печера,
Що йде під землею,
Де сховались наші предки
Та й живуть сем'єю.

„Надо мною склеп неначе...
Звідки-ж вітер дише,
І стіною земляною
Мов рядом колише?

„Коло мене щось мов ходить,
Чи тїнь, чи людина?
Може се моя Маруся,
Кругла сиротина!

„Може вмерла, як і мати,
Від журби тяжкої,
І вприсилась доглядати
Мене неживої.

„Бо не чути, як ступає
По землі се видно,
І людське його обличчє
Ледьві, ледьві видно.

„Ні печалі, ні зітханья...
Бачу, се-ж бо й правда.
Бо немов я і журю ся,
Немов трохи й рада“.

— „Рада, нене, що вернулась
Божа іскра в тіло.
Над тобою совершилось
Благодатне діло“.

Сі слова промовив стиха
Дуже дивний голос...
В бідолашньої людини
Зів'яв білий волос.

„Чи се й ти вже під землею,
Козаче королю,
Що був один дух з моєю
Бідною дочкою?“

„Ні, паньматко“, відказав їй: —
„Ще ти між живими,
Хоть тобі людьми й чужими,
А може й страшними.

„Відчепи, Заремо, полу,
Хай засяє сонце,
І до нас мов Боже око
Заирне в віконце“.

І розлив ся у наметі
Сьвіт благословенний,
Що ціну йому ми зложим
В домовині темній.

Килимами вся долівка
Вислана багато,
І блищить намет від злота,
Мов царська палата.

Пишна збруя, кубки, таці,
Намиста сияють;
Сутозолоті жупани
В жмурки з сонцем грають.

Та не дивить ся небога,
Чим Орда пишалась,
Через що за Сян дорога
„Золотою“ звалась.

І знялась на лікоть з ложа
На мягкій долівці,
І вліпила в Кантемира
Злякані зіниці.

„Як! Левко?“ насилу шепче.
„Обріє бородою?...
Обвив голову габою...
Знаєть ся з Ордою?“

„Ой Заїро! не гаразд ми,
Не гаразд вчинили,
Що яркого сьвіту сонця
Повно напустили“.

„Не втікай же бо, Левусю!
Дай хоть подивлю ся...
Може знаєш, де шукати...
Де моя Маруся?“...

І за полу Кантемира
Безталанна ловить,
І тремтить, і за сльозами
Слова не промовить.

„Що тобі вдалось, голубко ?
З нами чиста сила !
Не лякай ся, рідна ненько,
Гоголихо біла!“

До старенької Заїра
Стиха промовляє
Голосом лагідним, любим,
Мов сопілка грає.

„Се мій муж, мої розкоші,
Радости й утіхи.
На війні — він лев жерущий,
Дома — голуб тихий“.

„Як! Левко твій муж! чи справді?“
І протерла очі:
Чи се в день їй увижалось,
Чи посеред ночі?

„Ти-ж єдиним духом з нею
Дихав, мій королю!
І покинув, і спізнав ся...
І живеш з Ордою?“

„Паньматусю!“..
„Нї, Заїро,
Сон мій був пророчий...
Дивні речі, невимовні
Бачать мої очі.

„Нене, говори порядно:
Хто ти і кого ти
Звеш Левком, на мене глядя,
Тремтючи в турботи?

„Він кохав ся, як я бачу,
З твоею дочкою,
І якась пригода сталась
З ними і з тобою“.

„Дак ти не Левко, не видно?...
Нї! його се голос:
Гоготить як грім, і шепче,
Як під вітром колос...

„Гоготів про Боже небо,
Шептав про кохання,
Про щасливе панування
І розкошування.

„Серед филь морських ревучих,
Галасу та крику,
Єго чути всьому війську,
Мов трубу велику.

„І за те старшим обрали
Єго над човнами,
Над усіма старшинами,
Над отаманами.

„І як сокіл в чистім полі
Голуби ганяє,
На турецькі судна в морі
Козак налітає.

„Налітає, бере здобич,
Бога сохваляє,
І про наше тяжке горе,
Про біду не знає“.

Сумно Кантемир споглянув:
„Так, се він, Заїро!...
Тепер знаю твоє лихо,
Нещаслива віро.

„Ти Марусі Богуславки
Мабуть мати рідна?“
Затремтіла, мов листочок,
Се почувши, бідна.

„Не питай, звідкіль се знаю,
А скажи, де взяв ся
Сей козак, і де жив, поки
З вами запізнав ся?“

„Де його зродила мати,
Я сього не знаю,
А про батька тільки от що
Добре памятаю.

„Був у нас козак старинний,
Кочубеєм звав ся...
Він татарського був роду,
Да Татар цурав ся.

„І водив козацтво наше
До Орди в улуси
І в крові купавсь, мовляли,
По самії вуси.

„І з'охотив ся під старість
Богу роботати,
У чернечій рясї душу
Від гріхів спасати.

„А із Січи вислав сина
На свою госпону,
І вподобав ся він дуже
Нашому народу.

„Бо навчив його човнами
По Морю гуляти,
За малий час добрі гроші
Мечем заробляти“.

„Так, се він! бо Кочубеєм
Звав чавуш гетьмана,
Що Реджід-баша з човнами
Привів до султана“.

І Кривавий Меч обличчем
На руки схилив ся,
І понурившись задумавсь,
Тяжко зажурив ся.

„Нене“! каже: „Знаю певно,
Де твоя Маруся,
Та що ти не будеш рада,
То сказать бою ся.

„А побачити побачиш:
В цім тобі порука
Моя жінка, моя любка,
Тихая голубка“.

„Справді я її побачу?“
„Так як Бог на небі!
І живе вона не в пеклі,
А в раю, в Еребі.“

Повалилась йому в ноги
Многоскорбна мати
І солодкими облившись,
Стала промовляти:

„Чоловіче, чи ти Турчин,
Чи ти хто, не знаю...
До твоїх ніг мої руки
Хирні простягаю.

„Дай обнявши поцілую
Твої добрі ноги,
Що приймають странню неміч
У свої пороги“.

„Не мені, матусю, дякуй,
Богові сьвятому,
Що привів тебе в нещастї
До мойого дому“.

„Що за любе в тебе слово!
Якої-ж ти віри?
Хиба так як ми говорять
І Турки невіри?“

„Моя мати була добра,
Чесна християнка,
Із Рогатина, з Підгіря,
Бранка-полонянка.

„Над колицкою моєю
Так як ви співала,
І по вашому про Бога
З хлопцем розмовляла.

„А пророк наш побратав ся
Із вашим пророком,
Як огнем сьвятим займав ся
Над усім Востоком.

„Він Марїїного Сина
Мав за путеводню
Ясну зорю, як спускав ся
У гріхів безодню.

„А цуравсь тих душ мерзених,
Що в його любови,
З його істини зробили
Гидке море крови,

„Передвічного сем'єю
Й родом надїлили,
Своїм ідољством безумним
Небеса затьмили.

„І моя Заїра — бранка,
І її на крила
Наша буря ще малою
З над Сули вхопила.

„І як Бог сестру Адаму
Виліпив із глини,
Отець-мати мені з неї
Підругу втворили.

„Освітили її розум
Чистим словом правди —
У нещасті до відроди,
В щасті до поради.

„І твоя дочка, вповаю,
Зрозуміє Бога,
І високого достойна
Зробить ся порога“.

„Вона Бога розуміє“
Прорекла старенька —
Бо на розум наставляла
З малку її ненька.

„Знала з малку рушниками
Божники вкривати,
І пахущими квітками
Всі боги квітчати“...

„Всі боги? Мовчи, бабусю,
Про боги між нами:
Бо один Той, хто вкриває
Землю небесами“.

„Ні, добродію, не вмовчу
Про спасенну віру,
Хоть би й шию простягнути
Кату під сокиру“.

„Так“! промовив з гірким сьміхом
Кантемир до жінки.

„Той щасливий, хто між нами
Виріс із дитинки“.

„Слухай, бабо. Русь я знаю
Не десяток років..
Де спіткаю, всіх стинаю
Ваших лжепророків.

„І тебе велів би стяти
За безбожну душу,
Та вплиняє мене мати...
Милувати мушу.

„Пощади її, Заїро,
Не гидує старою:
Бо безумство з неї здіймеш
Тільки з головою.

„В нас безумство, у них — розум,
Так попи зробили,
Що всім миром повернули
І заколотили.

„Та не ся, ще гірша думка
Серце мені крушить,
Мов самуном африканським
Кров у тілі сушить.

„Чого брат мені приснив ся
З дивними річачи,
Як до мене нахилив ся
Вістовик з вістями?“

„О Заїро сестро! чую
Лихо невимовне:
Що та іскра потухає,
Що та кров холоне...“

„Іскра Божа, кров пречиста
З праведного серця...
І погасне, захолоне,
З Богом не вілеть ся.

„Люба сестро і дружино!
Мусимо не кіньми
До Стамбула ми летіти,
Орловими крильми“...

Пісня четверта.

I.

Стамбул... яке страшне, потужне слово !
 Європо ! ти була його злякалась,
 І пустота життя твого лихого
 В тревозі деспотів твоїх озвалась...
 Два рази вже ти правду на Босфорі
 Безумієм і лютостю гасила,
 Аж ось на Білому і Чорнім Морі
 Ще раз нова запанувала сила,
 І давню боротьбу з лукавством поновила.

Як згасло світло, що з гори Синаю
 Від громового слова засвітилось,
 І кротким сявом земного раю
 Між галилейських рибалок явилось —
 Палка душа пророка Магомета
 Серед пустині правди возжадала,
 Огонь любови, наїтиєм поета
 У темряві омани роздувала,
 І чоловіцтво від згуби рятувала.

І сила правди, чести і свободи
 Єрусалим лихий опанувала,
 І лжею отуманені народи
 Культурою Арабів осіяла.
 Обман і лжа врівняли їй дорогу
 В четвертую столицю християнства,
 Де всі храми невидимому Богу
 Сповнились темним ідољством поганства,
 Затулюю гріхів, покровом тунеядства.

Стамбул... перед сим іменем потужним
 Народи Западу вострепетали,
 І правду борючи кагалом дружним,
 Себе від рабства підкупом спасали.
 Попсовані лукавим християнством,
 Їх деспоти Магометан псували,
 І гроші силючи між мусульманством,
 Хоробрій дух розкошами всипляли,
 Кругом султана честь і правду потребляли.

„Великоліцного“ як мур підмили,
 І похиливсь кольбос, і яничари
 Та спаги навкруги його могили,
 Мов наші низовці забунтували.

Отруєне воно, як Польща Римом,
 І шарпає його лихе козацтво,
 І затуманює пожарів димом
 Жадне крові й руїни гайдамацтво.
 Стамбуле! деж твоє прославлене рицарство?

У подушки буйними головами
 Твої вожді хоробрі повривались,
 Танцями бранок, винами, медами,
 Перелюбством мерзеним повивались.
 А воїнство, котре вони водили
 В імя єдиного сьвятого Бога,
 Сирітські смутки й почуття томили,
 І стид і сором і тяжка тривога
 Коло високого султанського порога.

Редшіде й Кантемире! на Востоці
 Ви зорями ясними засіяли,
 Істочник живні обрїли в Пророці,
 Ісламові потужниками стали.
 Великим вашим духом на Цоцорі
 Ліг трупом безголовим Лях олживий,
 А на тім Руськім неспокійнім Морі
 Втеряв свій пишній цьвіт козак зрадливий,
 І на пожар пустив свої осади й ниви.

Як поле в них буяє бодяками,
 Так забуяли серед Царяграда
 Невольницькі базари козаками,
 Очам одрада, воїнам награда.
 І мов грядки в садах цьвітуть маками,
 Гарєми мусульманські забринїли
 Дївчатами вродливими й жінками;
 А руські діти весело обсіли
 З пилавом мисочки, мов голубята білі.

„Султанськими дїтьми“ вони зовуть ся...
 Чи раб, чи пан був батько нечестивий,
 На всіх їх рівно милості поллють ся.
 Тут не орудують пани мостиві
 Людьми, як бидлом. Правда і відвага
 Дорогу стеле кожньому однако.
 За правду й віру шана і повага
 Жде і тебе, козаче-гайдамако,
 Гультаю без ума, без совісти бурлако!

Проспись, п'янице, й розумом мізерним
 Урозумій, кому ти поклоняв ся!

Яким обманщикам, злодюгам скверним
 З душею й тілом у полон віддав ся!
 Не для того ми Грека звоювали,
 Щоб кров горячу із людей точити,
 А щоб єдиного Всевишнього познали
 Батьків безумних необачні діти,
 І ідолам нічим покинули служити.

Дивись, ледащо, як у нас сияє
 Народ веселий у сьвятій свободі!
 А в вас панує і достатки має
 Хиба паливода, розбійник, злодій.
 Чи чуєш, псино, як старці співають
 Про ваших лицарів і в кобзи дзвонять?
 У нас невірні вольности вживають
 Більш ніж у вас ті, що мерців хоронять
 І в пекло до чортяк стадами душі гонять.

Споглянь, у нас батьки із матірками
 Прибувши з золотом із України,
 Розпитують собі між козаками,
 Де їм шукать нещасної дитини.
 І ні один із нас ні бранця не потаїть,
 Ні бранки: бо в Корані золотими
 Словами нам прописано, щоб навіть
 До ворогів були ми милостиві,
 Цураючись від них великої поживи.

Споглянь на сих Туркень, що по базарах
 В покривала закутані стидливо,
 При спагах, муфтіях і яничарах
 Розпитують землячку нещасливу:
 Яке життє і горе на Україні?
 Чи довго ще вона держатись буде?
 І чом не кинуть при лихій годині
 Гірких тих займищ бідолашні люде,
 Та не оселять ся в якій чужій країні?

Споглянь, он козакам лихим Туркенья
 Червінці роздає в імя Пророка...
 Не оскудіє милостива жменя
 Прибутками з Заходу і з Востока.
 На голову, хто нам шукає згуби,
 Ми сиплем жар своїм запомаганнем;
 А ви про милость трубите у труби,
 Самі-ж обманами та вимаганнем
 Що-дня богатитесь, ненаситні стяжаннем...

І се ти чуєш, безталанна мати
 Марусі Богуславки, по базарах,
 По тих, де мусять матірки шукати
 Своїх діток, мов ярк по отарах.
 Тебе веде по городу Заіра,
 Голубка тиха, що у золотому
 Сидить, гнізді страшного Кантемира,
 Мов у ковчезі Ноевим сьвятому,
 І не завидує на всій землі нікому.

Страшним імям його дітей лякають
 В багатій Польщі і на Русі вбогій;
 Кривавого Меча на Вислі знають,
 Ревуть про нього Дніпрові пороги...
 І лев сей лютий, сей дракон крилатий,
 Найкрасшим ділом в пишнім Царіграді
 Вважав собі невірну провозжати
 В будинок, що втонув у вертограді,
 В так названі тепер Царицині Палати.

У в оксамит стареньку нарядили,
 У золотом гаптовані патинки,
 І до вшодоби у вьшому годили,
 Як госпожі вельможній і великій.
 Корилась мовчки мати нещаслива...
 Байдуже їй про позолоту суту.
 Жадала одного: щоб поки жива,
 Побачити дочку хоть на мінуту,
 А що їй казано — приймала як отруту.

Попереду каваси виступали,
 Цяцьковані, страшні, як уголь чорні...
 Зуздрівши їх дорогу всі давали,
 Вірмени, Бовгарі, Жиди проворні;
 А в заду йшли під бунчуком червоним
 Татари гуржом, степові орлята,
 Що загніздились понад Морем Чорним —
 Орда легка, на гроші небогата,
 Богата волею, незнаннем потентата.

„Чи бачиш, нене, мури сі кроваві,
 Що перед нами неба досягають?
 Вони за предків наробили слави,
 Про них і ваші кобзарі співають“.
 Стара здригнулась: бо кривця червона
 Стікала в муру, де гаки стирчали.
 На них голодна кракала ворона,

А долі пси у шматте трупа рвали,
І страшно гризучись, гарчали і вищали.

„Се шибениця в нас, Мосток мертвецький...
На ній, за гак зелізний зачепившись,
Висів ваш Байда, Митрик Вишневецький,
На зрадницькім учинкові вловившись.
Служив султану він і як скажений
Утік від нього, і здобув ся ласки
У ворога його, в Москві мерзеній,
Мов качка на ставку гнилому ряски,
Та й став нас воювать сей пинда навіжений.

І на Мосток Мертвецький пхнули
Його з високих піднебесних мурів,
Щоб мук його страшених не забули
Зрадливі ваші козаки-джавури.
Бо не хотів признати за пророка
Посланника Аллаха, Магомета ;
І не спасла його рука висока
Ісуса вашого із Назарета,
І полетіла в ад душа його жорстока“.

„Ні, певно в рай“ ! промовила старенька,
Не боючись турецької потуги.
„Коли-б мене не зупиняла ненька“.
Рече той глухо, „я-б не чув наруги...
О божевільна Русь ! який би з тебе
Великий сьвіт постав серед народів,
Коли-б у темній темряві у тебе
Сліпорожденний піп не верховодив,
І розуму твому богами не зашкодив !

„Стара яго ! в мою глибоку душу
Ти серцем матери чуйним прозріла,
Що слова я свого додержать мушу,
Хоч би в мене вся кров мов ад кипіла.“
„Невіро“ ! знов рекла нещасна мати :
„Щоб знав єси, що в нас Ісус наш значить,
А з ним Сьвяті й його пречиста Мати,
То дай мені дочку мою побачить,
Тогді готова й я від тебе смерти прийняти“.

„О роде лютий, роде нещасливий !“
Промовив Кантемир з гніва поблідши :
„Нехай тебе тиран немилостивий
У руки візьме, у залізні кліщі !
Живи як пес у нього на прикові,
Вищи і скігли, потваре пекельна !

Не мавши волі у людському слові,
 Біснуй ся, мов за кратами гнена,
 І мук твоїх нехай жахаєть ся вселенна !...

„Заїро, сонце духа мого тихе !
 Пожаль ся над дурною попадею :
 Вона зробила діло в нас велике
 Із донею вродливою своєю.
 Усіх жінок, усіх своїх гаремниць
 Порозсилав Осман, куди схотіли ;
 Зіставив тільки двайцятьох служебниць,
 Щоб їй у вічі мов ті пси гледіли,
 І винювати все, що поведить, летіли.

„Хасеки-Хуррем в нас нова се буде ;
 Нові звичаї пійдуть у сералі,
 Нові засядуть у дивані люде,
 Нові порядки заведуть ся в краї.
 Одна біда : ся друга Роксоляна
 Хасеки-Хуррем назвою гордує ;
 Без ласки позирає на Османа,
 Їсть нехотя і все сумує,
 Та сумом тим його мов чарами чарує.

„При ній він, кажуть, мов дитина смирна ;
 До неї доторкнути ся не сьміє,
 І мов убога, боязька людина
 Перед царицею могутцюю німіє.
 Коли-б ти бачила, як звеселив ся,
 Як став мене прилюдно обіймати,
 Довідавшись — Редшід мені хвалив ся —
 Що у мене Хасеки-Хуррем мати...
 „Вези її, вези в Царицині Палати!“

І мов за покликом гучним Османа,
 Галера золота під бунчуками
 Наустріч приплила і привитала
 З гармат гетьмана із двома жінками.
 „Одна яса гетьману та гетьманші,
 А друга рідній матері Хасеки,
 Великої й могутчої султанші“.
 Так донесли галерні слуги Греки,
 Хибкі потурнаки, в ісламі недопеки.

Босфорські води мов срібло кипіли
 Під веслами галери золотої,
 І очі очаровані гледіли
 На город Софії колись сьвятої,

Тепер служебки грішної Пророка,
 Покутниці за лжу на Ариянство,
 Ясну звізду туманного Востока,
 І за гоненне на Несторіянство,
 Котрим спасти свій ум хотіло християнство.

„Заїро! на всьому широком сьвіті
 Нема й не буде другого Стамбула!
 Мов золоті Аллах розвішав сїті
 Вподовж свого квітчастого авула.
 Крізь золото сади благоуханні
 Понад снігами мурів зеленіють,
 І мінарети чалмами вінчанні
 На горах райських, благодатних мріють,
 А води зеркалом прозїрчастим леліють“.

„Благословен Аллах“! рече Заїра:
 Вінець землі віддав він правовірним,
 Хранителям правдивости і мира,
 Служителям своїм нелицемірним“.
 „Так, правду й мир наш меч обороняє;
 Жезлом жєлізним пасемо народи,
 І поки він у нас в руках сяє,
 Не глянуть із небес потошні води
 І не спустошать за людські гріхи природи.

„Коли-ж підіймуть ся джавури з праху
 І завдадуть Османлісам зневагу
 Мечем і правдою, тогдї Аллаху
 Зістанеть ся оддати їм перевагу.
 І скаламутить ся Дунай широкий
 Від нашого безчесного втікання,
 І Порти пишної поріг високий
 Страшенного дізнає поруханя...
 Аллаху! не вплинай твого бича-карання.

„Нехай над сьвітом той господарює,
 В кого душа міцна в міцному тілі,
 Хто правду правим, чистим серцем чує,
 Хто в слові честен, непохибен в ділі.
 А ви, фалшиві мідяки-червінці,
 Пявиці, бабії та лежобоки,
 Блудні з паршивої отари вівці,
 Занепаду Османлісів пророки!
 Да буде ваш уділ кривавий і жестокий!“

„Не говори так страшно про недолю,
 Мій любий мужу, орле сизокрилий!“

Літерат.-Наук. Вістник XI.

Не зуповняй даремною журбою
 Душі твоєї вірної Заїри.
 Дивись, які картини перед нами
 Над водами небесно-голубими !
 Як у воді висять доми з садами,
 З піддашами, з террасами своїми,
 А білі голуби літають понад ними !

„Дивись, які мечети мармурові !
 Які легкі кіоски та стрельниці !
 Мов парчами окутано дуброви ;
 З них золоті летять під небо птиці.
 Над ними хмари тихим раєм сяють
 На небі чистому, як дух Пророка :
 То херувими з раю визирають,
 Промінне Божого благого ока,
 Едезькі сторожі спасенного Востока !“

Тимчасом, як Заїра любила
 Сьвященної природи малюванням,
 Душа, розтерзана долею, озвалась
 Новим страданнем на чуже страданне.
 Не золотом галера величалась,
 Не довгими хвалилась бунчуками :
 Вона цьвіла, пишалась і втішалась
 До поясиці голими гребцями,
 Здобутими в бою рабами козаками.

Кругом срібло та золото блищало :
 Рай до землі із неба осьміхав ся,
 А в хирнім тілі серце замірало,
 Що так язик із язика знущав ся.
 Стара не знала й не хотіла знати,
 Що козаки на Морі виробляли,
 І чим би стались мечети й палати,
 Коли-б вони Стамбул опанували
 І свій закон сьвятий невірам показали.

В тій церковці, в тому бабинці раю,
 Пресьвітлого, небесного жилища,
 Де чоловік її, по давньому звичаю,
 Благословляв різню та пожарища,
 Аби чужа була, не наша віра,
 Аби не наш язик звав Бога правди —
 В тій церковці та дика злість кипіла
 В серцях завзятої і темної громади,
 Що адом дихала на Варни й Царігради.

До пояса нагі плечисті чуприндири,
 Леви Порогів, лицарі Лимана,
 Сиділи в ряд, без волі і без сили
 Метнутись на грізного бусурмана.
 Залізні кайдани їм повпивались
 Мов зуби цербера у голі ноги;
 Гребли всі в лад, аж потом обливались.
 Бо потурнак ходив між ними строгий,
 І карбачем крутим їм додавав підмоги.

„О чоловіче“! прорекла старенька :
 „Невже ти в серці Господа не чуєш?
 В нас і на скот помахують злегенька,
 А ти сих горопах мов кат катуєш!
 Дивись, які страшні криваві смуги
 На плечах мов ужі понабрякали!
 Такої безсердечної наруги
 Ще людські очі в роду не видали.
 Вони-ж на весла й так що сил поналягали“.

„Вельможна пані“! каже той по ляцькі:
 Вам нічого над ними вболівати:
 Бо падло се, сі трупи гайдамацькі,
 Однаково собаки будуть рвати.
 Мені ще й ксьондз казав, щоб козакові
 У присяганню віри не діймати,
 А як сидіти-ме вже на прикові,
 То жалоців до злющого не мати.
 Бо, каже, на розбій його рожає й мати“.

„Яка-ж тоді се буде в тебе віра,
 Щоб, як на падло, на людей дивитись
 І переваживши німого звіра,
 Своім жестокосердієм хвалитись?
 Ні піп, ні ксьондз нас на таку науку,
 На варварство таке не наставляє,
 Щоб чоловіку завдавати муку,
 Коли своє він діло виповняє.
 За се тебе Господь своїм судом скарає“.

„Аллах тепер суддя мій, мосці пані!
 Покинув я ваш присуд християнський.
 Тепер моя наука у Корані:
 Бо я вже Турчин і слуга султанський“.
 І знов ужі по спинах простягли ся,
 Нові рубці криваві набрякали.
 Котили ся горохом і лили ся

Гірки по щоках, та не утирали :
Роботи веслами бідахи пильнували.

Споглянула з плачем на Кантемира
Старенька попада і промовляє :
„А ти-ж мені казав, що ваша віра
Вам милосердіє повеліває !
„Повеліває, нене, навіть і до злюки,
Та не до зрадника, котрий здійсмає
На нас криваві, розбишацькі руки :
Таких наш суд без милости карає,
І віддає новим потурнакам на муки.

„Се з тих Ляхів, що острах на Цоцорі
Віддав мені у руки як отару,
А козаки — з тих, що на Чорнім Морі
Редшид заснав під шаблю яничару...
Немилостивий кат ! бо тяжко мстить ся,
Що козаки панів Ляхів не люблять.
Нехай катує : дух наш веселить ся,
Як вороги один одного гублять,
І про свою вражду своїм потомкам трублять.

„Попа й ксьондзи, се дві нечисті сили,
Що підняли ся душі всім спасати,
І миром вашим так заколотили,
Що будете во віки рабувати ..
Ти кривиш ся : тобі се гірко чути ;
То знай же, що й мені гірка ся чаша,
Така гірка, мов випив я отрути...
Однакова з тобою доля наша :
Той Кочубей — мій брат єдиний. Ти вжахнулась ?

„І є чого тобі лякатись, нене.
Я був у нього у страшній хурдидзі,
І син моєї матери від мене
Так відвернувсь, мов я був син тигриці.
Аллах нам дав обом свій образ чистий,
Вложив обом у груди щире серце ;
І насміявсь із Бога дух нечистий,
Що духом тьми, отцем олжи зоветь ся :
Душі моєї цвѣт у тьму кромішню пнеть ся.

„Він хоче вмерти в тій поганій вірі,
Що ідољством назвав Пророк великий,
Що нею дурять дурнів лицеміри,
Сповняючи моря їх кровю й ріки.
Він хоче голодом себе убити,

Мов той орел, що крильми не владає,
 Не хоче голови під нас хилити,
 І смерти, як верблюду води, жадає,
 Хоть би й на тих гаках страшних ребром висіти.

„Сьогодні в ранці на Мосток Метвецький
 Козацького зіпхнули осавула,
 І він повис, як Митрик Вишневецький,
 І до чортяк душа його шугнула.
 А той на смерть страшенну сю дивив ся,
 Мов на яку мальовану картину,
 За душу „праведну“, мовляв, христив ся,
 І прославляв щасливу ту годину,
 Як ляже й сам в таку-ж криваву домовину“.

„О душо бідної дочки моєї!“
 Ізнявши руки попада сказала:
 „Не знаючи ще доленьки свої,
 Достойне серце ти собі ізбрала.
 О, не на те, Марусенько, уздріти
 Тебе бажаю, щоб ті златоглави,
 Одежу пишну на тобі хвалити,
 Дівочької огиду чести-слави,
 І встряти до тебе в твої нові забави!“

„Ні, серце рідне, духу мій небесний,
 Моя молитво рання і вечірня,
 Мій образе сьвятий, мій вінку чесний,
 Моя надіє райська надзірня!
 Навчу тебе богацтвом гордувати,
 Як прахом тим, що топчемо ногами,
 В убожестві і в муках умирати,
 Гнушаючись Господніми врагами,
 Як вельми тяжкими пекельними гріхами“.

Мов та струна тонка тремтить на лірі
 Від голосу сумного Азраїла,
 Так затремтіло серце у Заїри,
 Душа таємним горем заболіла...
 „Попаде“! каже Кантемир: „не знаю,
 Чи злобою кипить, чи плакати мушу.
 Бо на Заїрі сльози замічаю...
 Росою Божою кипучу душу
 Сі сльози холодять, і я твій жаль прощаю.

„Попи, се все попи таке в вас коять,
 Що рідний брат не хоче знати брата,
 Що люде в Бога людяж смерти молять,
 І дивлять ся на нього, як на ката...“

Отсе блищать Царицині Палати.
 Дивись, у воду мармуром ступають,
 Мов дорогі, пишно барвисті шати
 Від пороху земного обмивають,
 І пахощі кругом, і щастє розливають.

„А он — твій брат на зустріч нам виходить.
 Мов сонце він сияє у султана:
 Увесь у золоті, як бачиш, ходить;
 Нема в нас більшого над нього пана.
 Твоїї се дочки будинок власний,
 І зветь ся він Царицині Палати...
 Іди; а я — туди, де брат нещасний
 На сьвіт широкий дивить ся крізь крати,
 Мов пугач степовий, рарогів брат крилатий“.

На пишній мармур попада ступає,
 В передвірку царських палат Марусі;
 І до землі чалмою припадає
 Той брат Івась, що з рук у паньматусі
 Вона маленького на руки брала,
 Саджала в купіль з маку й материнки,
 Обмивши гарно у кімнаті клала
 На пухові білесенькі перинки,
 І поки васне, пісенючок йому співала.

„О, геть, Антихристе, від мене!
 Промовила і очі одвернула.
 „Аміль! щезай, чудовище пекельне!“
 І, мов голубка, мимо полонула.
 Біжить, а перед нею двері
 Немов рука незрима відчиняє...
 Її Маруся, мов едежська пері
 Летить назустріч, вся мов рай сияє,
 І до колін своїй матусі припадає.

(Конець буде).

ДВІЧІ ОХРЕЩЕНА.

ПОВІСТЬ З ЧАСІВ КРІПАЦТВА

Д. Ів. Трушка.

VII. Закохана.

Проїжджаючи з Китайгорода у Царичанку шлях лежить по під високою горою Калитвою. З правого боку вузького шляху велике озеро — зветь ся воно Білим, а з лівого гора Калитва. Озеро те з одного боку заросло очеретом та осокою, а з другого берега дрімучим лісом. Взялось же воно з явленної криниці, яка в давні роки явилась на самім шпилі над безоднім проваллем. Криниця була завжді повна води і вода просмоктавши невелике джерлечко, хлюпотіла проваллем, наповнила кітловину, від того й стало те саме озеро.

У кутку над самим озером, під густим лісом, утопаючи в кущах калини та ліщини, стояв хутір козака Василя Очеретька.

Очеретько був козак заможний, мав чимало всякої худоби, мав вітряк і тутже не далеко від хутора, під самим лісом стояла чимала пасіка. У пасіці завжді можно було бачити на погляд ще здорового діда, з довгими і як молодко білими вусами, такоуж чуприною підголоною під покришку, в білій сорочці, полотняних штанах і без шапки. Пасіка старому Очеретькови була й утіхою і не аби якою підмогою у хозяйстві.

Догляд по хозяйству був розділений про-між дідом Василем, бабою Наталкою і сином Іваном. Дід — доглядав

пасіку, баба — поралась по хозайству, а син Іван мірошникував і доглядав по надвірю.

Дід Василь, прямо можна було сказати, що не жив, а царствував. У хозайстві у його ні в чім нужди не було. Було у його пар з шість волів, була пара добрих коний, на яких вони їздили на базар, або до церкви, присівку присівав чи-мало і на підмогу держав двох наймитів.

Сам Очеретько, на погляд, був далеко старіший ніж справді. Вид у його був такий кумедний, що треба було тільки глянути йому в вічі, щоб розреготатись; за тим і прозвали його кумедним дідом.

Баба його Наталка була прямо йому під стать, слухняна, моторна, із наймитів ніхто від неї ніколи не чув і грубого слова.

Син Іван був парубок на зрості. Одягали вони його чепурно, та й сам він був парубок бравий, меткий і статний. Лице чисте смугляве, а очі у його були такі, що як гляне було на яку дівчину, то вона почервоніє, як маківка. Мати поглядаючи на його часто задумувалась підобрати йому пару.

Не далеко від їх хутора стояв другий хутір вдівця Олексія Репяха. Репях зоставшись удівцем не хотів у друге женитись, а жив собі у двох з дочкою Горпиною. Горпина була дівка вродлива, статна, гнучка і проміж усіми хуторянськими дівчатами була найкраща і найбогатша.

Очеретьки з Репяхами жили по приятельски, один без другого ніколи не обходились, а діти їх теж мабуть дивлячись на старих, одно без другого ніде не гуляли, а як сходились у купу, то дивлячись на них можна було сказати, що вони сотворені одно для другого...

За тиждень до Вознесення, в суботу, Очеретькова сім'я зібравшись під розлогий бересток сиділа і полуднувала. Старий по своєму звичаю сидів розхриставшись і вигадував різні вигадки, а стара гримнувши на його сиділа мов розсердившись.

— Годі вам, тату, шкільювати,— озвав ся Іван, — он хтось приїхав. — І він указав очима на ворота, до яких надїхав верховень і вставши з сідла вів коня до ясел.

— Здорові будьте, діду Василю, — гукнув верховень привязуючи коня, — з суботою будьте здорові! — І підійшовши почав здіймати з плеча гаман.

— Спасибі, Денисе, — одповів старий, — сїдай же полуднувати, а то, як там кажуть, „голодний гість, що — голодний вовк“ — шкодливий.

— Спасибі за полудень, хиба тільки так, щоб не гріх хліба-соли цуратись.

— Та вже як там хочеш, хоч цурай ся хоч ні, а сїдай. А ти стара, — повернувшись сказав він бабі, знайди нам спотикача.

Стара не застала себе довго ждати, винесла з хати пляшку настойки, почастивала гостя і всадовила полуднувати.

— Ну, що, Денисе, — промовив старий до гостя, — пий мабуть другу, а тоді розкажеш, чого тебе Господь прилучив.

— Ось чого, — одповів Денис утираючись після другої чарки. — Завтра у волость ждемо окружного, так голова хоче збити громаду, за тим от се я й приїхав. Як що ваша ласка, я лишу квіток і дядькови Репяхови, а ви ким-небудь одішліть. — І порившись у гамані подав старому квітки.

— Іване! — гукнув старий на сина, — йди сюди, та поглянь! Який тут наш квіток, остав у себе, а який Репяхів, то хоч сам однеси, а хоч одішли хлопцем. — Іван узав квіток і мовчки пішов із двору.

Випровадивши Дениса старий вийшов за ворота і довго придивляв ся йому в слід, доки курява не закрила верховня. Він перевів погляд у той край, куди пішов Іван і знов довго придивляв ся, доки й той не скрив ся за густою левадою.

— Василю! — почув ся з двору голос старої — де ти?

— Чого ти там репетуєш? — озвав ся старий. — Скучила чи що? Іди сюди! — Стара вийшла за ворота і вони посїдали на ослінець.

— А що, старий, — трохи згодом забалакала вона озирючись. — Я отсе все думаю-думаю, та не знаю як по твому. Чи не пора нам шукати пари нашому Іванови? А то не дай Боже якого случаю, хто нас догляне? Чуже,

яке-б воно не було, все таки не своє рідне, та й Іван уже на зрості. Я хотіла перше спитати самого Івана, та якось-то мені не звичайно.

— І добре зробила, що не питала. Я й сам де-коли про-сеж думав. Що-ж, чи пора то й пора. Поїдеш до церкви, то розпитуй.

— Кого нам розпитувати! Щож ми не знаємо тутешніх дівчат? До тогож, як правду сказати, то я нагляділа дівку, тільки чи віддадуть?

— А чия вона?

— Та хоч би й нашого сусіда, Репяхова. Чому не дівка? Звичайна, богобоязлива, нічого такого за нею не чути, а що вже хозяйка, так і гріх сказати. Я як була ото на поминках, то тоді таки придивлялась, і так вона мені уподобалась, що й сказати не можна.

— Еге! — промимрив старий, — я сьогодні побалакаю з Іваном, і як що тєс, то завтра буду у волости і там спитаю Олексія. — І вставши пішов мовчки у хату, а стара пошкандибала поратись по надвірю...

Іван старого Репяха не застав дома, а застав саму Горпину.

— Тато дома? — спитав поздоровкавшись.

— Немає, — одповіла понуривши очи. — Поїхали до волости і вернуть ся тільки завтра.

— Дай же хоч води напиться, а то аж у горлі висохло, доки дійшов.

— Бідненький! — жартуючи перекривила його Горпина, — іди сюди, то й напеш ся. — Іван увійшов у сіни.

Горпина подала йому кухоль холодної ключової води, та мабуть не дуже-то хотілось йому пити, бо він поставивши кухоль на діжку, обняв Горпину за її гнучкий стан і пригорнув до свого серця.

Горпина не пручалась і схиливши голову йому на груди шептала: „Пусти мене, мій голубе, а то як надбіжить хто, то ще ославлять.

— Ні, моє серденько, — одповів Іван палко її цілуючи, — зо мною ніхто не посміє тебе ославити. Ти моє щастя, доля... Скажи мені, моя зірочко, чи й ти мене також щиро кохаєш, як я тебе!... Я ночі не сплю, доки тебе

не побачу. Мені і вулиця не вулицею, як тебе не маю. Так скажиж мені правду, чи ти хоч капелиночку мене кохаєш! Чи так тільки жартуєш?

Горпина припавши до його стояла мов зомліла. Їй хотілось і плакати і сьміятись; хотілось сказати її коханому Івасеві багато-багато де-чого, та не находила мови, не находила такої страшної клятьби, якоюб можна було завірити його, що вона більше кохає його, що він за для неї — все, що єсть найдорожшого в сьвітї, — та знемогла, сльози підступили їй під серце і вона обхопивши його за шию заплакала...

— Я кохаю тебе, мій голубе, — шептала вона палко дивлячись йому в вічі, — я кохаю тебе так, що й сказати не можу. Я забуваю татка, забуваю покійну матір, забуваю все, що єсть наймилїйшого у сьвітї, і памнятаю тільки тебе одного. А мені самій здаєть ся, що ти жартуєш. Памнятай, що я сирота, а з сироти хто посьмієть ся, того Господь накаже.

— Не сьміюсь я, моя голубонько, я тільки хотїв від тебе чути се слово і мені тепер так легко, так весело, що й сказати не можу.

— Я люблю тебе, мій голубе, люблю тебе, мій сизий орле, алеж що з того буде? Тебе либонь лагодять ся виряжати у Крим. Ти поїдеш, а я зостанусь і може доки вернеш ся з дороги, мене віддадуть — сказала вона ховаючи своє заплакане лице на його широкіх грудях.

Іван стояв мов приглушений. Він не находив мови, якою б зміг заспокоїти свою милу і тільки мовчки пригортав до свого серця та цілував у заплакані очі.

На дворі починало смеркати.

— Івасю, пора вже, — кинувшись промовила Горпина, — я проведу тебе. — І знов повисла у його на шиї мов прощаючись на віки...

Старий Очеретько кинувши свою стару за ворітьми пішов мовчки у хату, та йому там не сиділось. Він накинув на онашки керею і пішов у леваду похиливши голову.

Довго він блукав по густій леваді шукаючи місця, деб сісти та обдумати, як почати діло. Старі його ноги підтомились і він угледївши кущ калини покритий па-

хущими квітками, сів під ним звисивши свою сїду голову на груди. Думки в його голові товпились роєм заміняючи одна другу і він сидів нерушимо, доки не розбуркав його голосний соловейко, що мов угледівши його смуток залив ся голосною піснею. Очеретько нишком зліг на руки прислухаючись до веселої пісні манїсенського щебетуна, який то тьохкотів, то кукувів, то торохтів як горохом по решеті, доки не спурхнув зачувши, що недалеко щось хруснуло.

Очеретько підняв голову і йому почулось, що недалеко щось балакає. Він насторочив вуха і став прислухатись, як із за того самого куща, де він лежав, дочув ся до його гомін. Старий тихенько підняв ся, розхилив куш і остовпів. За кущем під явором стояв його Іван з Горпиною і тихо балакали. Він притаїв дух і став дужче прислухатись, та не можна було нічого розібрати. І тільки що хотів озватись, аж до його долетїла Іванова мова: “ Так, я сьогодні все розкажу батькови, і як що вони не звелять, тоді прощай, моя голубонько, на віки, піду в Крим і звідти вже не вернусь”.

На сю його мову чутно було, як Горпина зілилась слезами.

Старий не знав, що йому робити і хотїв уже виступити із за куща, як знов почувась йому Горпинина мова, котра хлипаючи промовила: „Прощай, мій дорогий Івасю! О, нічогоб я більше не бажала від Бога, щоб зробив нас — тебе отаким високим явором, а мене червоною калиною”.

— А мене на старість соловейком, чи що?—перербив їх старий виступаючи із за куща. — Гарний би з мене був соловейко, коли я швидче скидаюсь на гиндика.

Івась і Горпина не ждали зустріти тут старого, стояли ні живі ні мертві. Старий бачив, що зпугнув їх і щоб обласкати, підійшов до Горпини, поцілував її у заплакані очи і промовив: „Дай Господи милосердний, щоб ти, дитино моя, була калиною, тільки не у леваді, деб тобою квічала ся всяка погань, а в моїй рідній хаті, деб ми самі тобою тільки жили і тобою красувались. А отсей гульвісяка,—показав на Івана, — щоб живши з такою калиною щебетав так, як отой соловейко, а ми вже з старою тоді поховасьмоь на піч, тай будемо звідти виглядати як го-

робці з під стріхи. А тепер, дитино моя, іди до дому та молись Богу, і як Господь дасть, то все гаразд буде.

Не ждала Горпина такого щастя, кинулась до старого, схопила його руку і почала цілувати.

— Простіть мене, мій батечку, — промовила вона крізь сльози, — простіть мене мій рідний, не кажіть таткові! — І вирвавшись пустилась бігом до дому.

Старий Очеретько стояв і дивився їй у слід, доки вона зовсім не скрилась за високим буркуном.

— Ну, сину, пора до господи, — промовив він суворо, і повернувшись пішов тихою ходою, а разом з ним звісивши голову йшов Іван. Всю дорогу до самої хати старий ішов мовчки, тільки важко зітхаючи поглядав деколи на Івана так, мов би хотів уличити його в якій вині. Іван теж ішов за ним як пійманий злодій, не знав що й балакати.

— Чогож ти, сину, мовчиш? Чи може я тобі у чім наперешкодї став? Може ти надумав посьміятись із сироти?... Як що того, то знай, що перше ніж я допущу до того, повішу тебе своїми руками! Чуєш?! Ну, чого мовчиш? Признавайся! Знаєш, що я жартувати не охочий! — І брови його насупились, а очі заблищали як у хижого звіря.

— Ні, тату, — одповів Іван тихо, — як думав я посьміятись із неї, то нехай з мене Господь посьмієть ся! А ми порадилися, щоб я ві всім вам признав ся, і я хотїв прийшовши до дому признатись вам і матери і прохати благословення.

— За благословеннем діло не стане, і як ваша згода, то Боже благослови. Тільки ти постривай трохи, нічого не кажи матери. Я завтра перше сам перебалакаю з Олексїєм. А тепер помолись Богу, та лягай спати. А як що схочеш побачитись з Горпиною, то на те буде день. — І не діждавши одповіді, храпнув дверима і пішов у хату, а Іван оставшись за дверима стояв, мов дожидаючи ще якого батькового приказу.

Увійшовши в хату старий Очеретько скинув із себе керею і мовчки опустив ся на вколїшки перед образом пречистої Богородиці, перед яким ще жевріла лампа дочка

і припавши своїм горячим чолом до землі почав щиро молитись.

Простоявши в добру годину Іван похнюпившись пішов у пасіку, де наткнувшись на капличку сьвятих Ізосима і Савватія упав перед ними навколішки. Важко було у його на душі, і він так простояв до самісінького сьвіта, доки зморившись упав на сиру землю.

Не спалось і сердешній Горпині. Чого не чого вона не передумала!... Їй здавалось, що Іван змовив ся з батьком, щоб її ославити, що буцім-то про те вже всі хутори знають. Їй здавалось, що вона вже чула, як цікаві дівчата нишком сьміялись над нею показуючи пальцями і вона тряслась як у лихорадці. Далі їй прийшло на розум, що вона вже ославлена; від неї всі одвертають ся, її коханий Іван не дивить ся, дівтора по вулиці тюкає, батько не балакає; наймити сьміють ся і їй прийшло на розум повіситись. Хоч і як вона боролась з тою спокусою, щоб випхнути її з голови, де вона мов той хробак вертіла мозок, та не було у неї сили, бо над вухом мов хто підказував: „Чогож ти лежиш? Об чім думаєш?... Хиба краще тобі буде задаром сором терпіти? Візьми обривок тай уже!... Нехай тоді що хочать балакають“. Далі, їй показалось, що вона вже мертва, і її Іван, її сизий оред, стояв біля неї і рвав на собі волося, кликав її, будив, доки не побачив на шії синьої смуги. Він кинув ся, ухопив ніж і угородив собі у серце. Вона з жаху зхопилась із ліжка, упала перед іконою і почала молитись.

Довго вона молилась перед сьвятим образом благаючи не допустити її до такого тяжкого гріха, доки на горіщі не ірокричав півень. Вона стрепенулась, перехрестилась і лягла спати.

VIII. С в а т а н н е.

У неділю в ранці біля волости вібралось чи-мало всякого народу, що стояв купочками радючись про свої діла. Оддалі всіх стояло чоловіка з пять сивих уже дідів з довгими ціпками.

— Так се за тим і громаду збили, — запитав у Репяха Очеретько, що тут же стояв у гурті.

— А то-ж за чим! — одповів Репях. — Я ще вчора балакав з засідателем, так він сказав, що Китайгородський батюшка подав жалобу і просить забити явленну криницю через те, що зовсім затопило його ліс.

— А де його ліс? — гримнув Очеретько. — Де він у него взяв ся? То ліс такий його, як і мій. Він відданий миром на церкву, а що він ним завладав, то нехай скаже спасибі мирови, що мовчить. А як йому та криниця шкодить, то ми відберемо ліс собі, а йому одведемо такий саме шматок у кучугурах! Як по вашому, старі? — спитав він у иньших.

— Та так і слід! — одповідали иньші. — Тай як таки не гріх хоч і батюшці, знапащати місце явлене самим Господом Богом! Так як же можна нехтувати ту Господню благодать?¹⁾ — Так балакали діди дожидаючи волостного голови.

Незабаром на рундуці показав ся й сам голова. Народ побачивши пана голову поскидав шапки.

— Ну, що, діди, — гукнув голова до купки дідів. — Годі вам там самим балакати, йдіть до гурту!

Старі підійшли до рундука, а Очеретько і Репях знаючи, що не проходило тієї громади, щоб голова не радив ся з ними, почали сходити на рундук, де стояв сам голова.

— Ну, що, старі, — обізвав ся голова до Очеретька, — ще живенькі, здоровенькі?

— Та за здоровле хвалить Господа милосердного. А тут у мене з сусідом виходить не добре діло. Мабуть прийдець ся позиватись.

— А з яким сусідом? — спитав голова.

— Та вжеж не з яким, з Репяхом! Ось ідіть лишень сюди! — І Очеретько відкликавши голову у бік почав йому щось нишком розказувати.

— Що-ж, діду, — одповів голова вислухавши Очеретька, — скажіть окружному, то сьогодні можна буде учинити обиск.

¹⁾ Та криниця, як старі люди розказують, була забита одним із священників 1838 р., а 1860 знов відкрита козаком Олексієм Недількою.

Репях не знавши за собою ніякої шкоди стояв ні живий ні мертвий.

— Що-ж се мені за напасть?—промовив він тихо.— Об чім ти, сусідо, приносиш жалобу? Що я ні сном ні духом нічого не знаю.

— А он іде пан, то він тобі розкаже. — І Очеретько указав у той край, з відки показав ся окружний.

Окружний порівнявшись з громадою поздоровкав ся і тільки що хотів зійти на рундук, як угледів Очеретька.

— А!... Очеретяний дід!—обізвав ся він жартливо,— ти ще живенький, здоровенький?

— Ще, в-диг, вашими панськими молитвами Господь милує.

— А ти, діду, ще й доси не кинув своєї вдачі?

— Ні, паночку! Не вам кажучи, не дай Боже нікому бути тепер у моїй шкурі. У мене тепер таке у хазяйстві, що як згадаю, то аж страшно стане.

Окружний поважав Очеретька і бачучи, що з ним трапилось щось недобре, в думці жалів його.

— Щож там таке трапилось?... кажи!... Може я зможу чим допомогти?

— Шкода, паночку! Не зможете!... Не вашій милости нехай буде сказано, до мене в чуприну залізла сусідська воша й бачите, як обгризла, що самому гидко лапнути.

І він нахилившись показав свою підголену голову.

Окружний знав, що Очеретько завжді своє горе розказував наздогад, на його не сердив ся, а всьміхнувшись знов зачитав:

— А чогож се, діду, ти заносиш жалобу мені, а не кому иньшому?

— За-тим, паночку, що люблю вас, — одповів Очеретько, — і так люблю, що як би були старші за мене годами, то сказав би: як рідного батька; а як би були мені рівня, то сказав би: як рідного брата; а так як ви наш начальник, то скажу: як правдивого і доброго нашого начальника, до якого я йду на пораду, як до рідного батька.

— Спасибі, старий, за добре слово. Я сам поважаю тебе, як розумного чоловіка, і правду сказати, сьогодні ще роз-

питував за тебе голову. Хотілось коли-небудь заглянути до тебе на хутір.

— Як не погордусте моїм хлібом - сілля, то я вік вас не забуду. До того ж за одним заходом і зробите обиск. А що і як?... Вам розкажуть Іван Іванович. — І він указав на голову, уклонився і відійшов до громади.

Репях стояв блідий як глина. Він знав, що окружний поважав Очеретька, і що хоч він був і моторний пан, а саму невеличку вину карав грізно, до того він не знав за собою вини, за яку б Очеретько заносив жалобу.

Окружний відкликав голову і побалакавши з ним, знов вернув ся на рундук.

— Ну, старі, — сказав він з усмішкою, — шкода, що ви по сусідськи та заводите позиви! Краще я вас помирю. Я сьогодні небезпрямінно приїду, тільки ви нікуди не відлучайтесь.

Старі знов уклонились і вийшли до громади...

Сонце починало вже спускатись на захід, а на Очеретьковім хуторі видно було, як народ убраний по празничному вештав ся по двору мов чого дожидаючи.

— Засьвіти, стара, лампадку, — гукнув Очеретько своїй бабі, — а ти Іване потруси по хаті сьвіжою травою та прислухайсь до дзвоників.

Іван кинув ся за травою, а через хвилину стояв уже на хвіртці, поглядаючи на Царичанський шлях.

— Їдуть! їдуть! — гукнув він старому. — Мерщій, тату, бо вже близько!

Старий мерщій поклав на полумисок паляницю і разом зо старою і Іваном пішов зустрічати гостей.

— А!! Молодий Очеретько, — гримнув окружний жарливо, — так се ти тут підняв таку куряву, що й нас побезпокоїв? Ну, що з тобою робити? Треба як-небудь помогти.

І принявши від старого хліб-сіть пішов у хату.

Помодившись образам і на привітанне старого пан сів на покуті, а голова з писарем і засідателем стояли біля порога.

— А ви, панове, чого стоїте? — озвав ся окружний. — Ми неначе приїхали до діда Очеретька по такому ділу, де

начальників не треба, ми тут усі гості і повинні бути рівними! Чи так, діду?

— Ура! — закричав Очеретько ставляючи на стіл грахвин з горілкою. — Значить, наш окружний начальник зостав ся у волости, а Миколай Васильевич, дай Боже їм на здоров'я, приїхали, — додав дід. Так благословіть же по єдиній!

— От на се я вже скажу, що гості хазяїнови не указ, — сказав голова. — Знаєте діду?... з своїм уставом...

— Знаю знаю, — перехопив дід і почав частувати.

Миколай Васильевич знав добре старосьвітський звичай, відослав першу чарку хазяїнови, другу—хазяїнці і випивши цупко, балачка пішла веселіша. Де хто згадав про старовину, де-хто про вільне козацтво, а писар так готовий був хоч і часечки затягти. Старий же зо старою своє діло добре знали, і все: то щоб козацтво не марніло, то щоб гусята не сліпли, та все частували, так що і сам пан починав забалакуватись.

— Постривайте, люде добрі, — гукнув Миколай Васильевич, — ось послухайте, що я вам казитиму.

— Раді слухати, — одповіли всі в один голос.

— Ми неначе приїхали сюди затим, щоб діло робити, так по мойому давайте молитись Богу, тай у дорогу. Назначайте, діду, людей! Чи так, Іване Івановичу? — спитав він голови.

— І по мойому так, одповів—голова,—до того ж тепер ніч не зимова, то й гаятись нічого.

— Як що ваша ласка, — сказав дід уклонившись,—то й я такий. Людей назначати мені нічого, коли їх сам Господь назначив і вже як ви, та Іван Іванович не можете у нашому ділі, то нам грішним і братись нічого. Ну, стара, тепер ти піднеси на дорогу!

І гості випили по чарці доброї вишнівки і рушили до Репахового хутора...

Вернувшись до дому Репах сидів на призьбі звисивши на руки голову. Чого тільки він не передумав, та ніяк не находив своєї вини, за яку б Очеретько мусів позивати його. Горпина ж дивлячись на смуток свого старого батька теж ходила по надвірю мов приглушена.

— Тату! Гляньте, хто се до нас їде?—гукнула вона батькови. — Пани якісь, чи-що?...

— Відчини ворота,—понуро промовив він Горпині і пішов на зустріч.

— Поганяй у двір,—гукнув голова почтареві. І ридван загуркотів до порога.

— Просимо до господи, — смутно промовив Репях кланяючись. І начальники повходили в хату.

— Ну, Іване Івановичу, мабуть перше всего будемо робити обиск, — сказав окружний розглядаючись по хаті.

— Воля ваша, — одповів голова, — чи трусити, то й трусити.

Репях почувши слово „трусити“ так і кинув ся окружному в ноги.

— Ваше В-діє!—прохавсь він,—помилуйте! Ні в чім я невинний! Защо ж ви будете мене соромити як злодія? Я за весь свій вік соломини чужої не заняв! Защо ж ти, сусідо, на мене таку напасть зводиш?

— Постривай, старий, — озвав ся голова,—не завірай! Що ти соломини чужої не заняв, про-те й ми знаємо, а за що иньше не ручаємось. — І перехилившись до окружного сказав йому щось на вухо.

— Принеси, дівчино, води напитись!—сказав окружний Горпині, котра стояла біля-порога не знаючи, в чім діло. Вона миттю кинулась, принесла кухоль і уклонившись хотіла йти.

— Ні, постривай, дівчино, я хочу де-що у тебе розпитати, — сказав окружний придержавши Горпину. — Ну, старий, як же ти сьмієш нас дурити?... Тиж кажеш, що у тебе не має нічого чужого?

— Ні рісочки, хоч під присягу.

— А отсе що? — указав він на Горпину, котра стояла потупивши очи. — А пізнавай, діду Очеретьку, се не твоя пропажа? Та гарненько роздивляй ся, щоб не вкленатись! — І схопив Горпину за руки та не давав їй утікати.

— Моя то, моя,—одповів Очеретько, та може ще й не моя. А як сусідова ласка не тягаться по позивах, а її

хить по волі піти, то перед Богом і перед людьми скажу, що моя рідна.

— Що се таке,—не розбираючи спитав Репях,—я нічого не второпаю. Що ви побачили на ній чуже?...

— Та що чуже?!—знов відповідав Очеретько.—Те, що на ній, то все її, а серце у неї чуже, мого сина. Так ото я тебе й позиваю. Як що хочеш віддати по волі, то віддай, а то будемо лаятись.

Репях усе ще стояв не розуміючи, в чім діло.

— Та що тут довго балакати, — знов умішав ся у їх розмову окружний, — ми, діду Олексію, приїхали сватати твою дочку за молодого Очеретченка. Тільки наперед скажу тобі, що як по волі не віддаси, то все одно украдемо. Чи так, дівчино? — спитав він у Горпини зазираючи їй у вічі.

— Воля ваша, — одповіла та почервонівши як маківка.

— Ну, ото й добре. Давайте, Іване Івановичу, мого-рича, а то ми налякали старого так, що аж зубами цокотить.

Іван Іванович налив Репяхови чарку, далі другу, а далі й третю.

— Ну, дочко, — забалакав Репях повеселівши. — Що тепер будемо робити з отсими людьми? Я казав тобі: не пускай у двір, так не слухала, а тепер вибріхуй ся сама, як знаєш!... Ну, чого стоїш? Як жалієш батька, то шукай там якого обривка, щоб їх повязати, а то чого доброго ще ограбують.

Горпина вийшла у другу хату, де стояла скриня, а старий доставши пляшку почав частувати.

— Ну, тай налякали ви мене, Миколо Василевичу, нехай Вам Бог дає на здоров'є! Так налякали, що й досі тіло тремтить.

Доки старий обносив гостей, Горпина винесла на полумиску вигаптувані в тонкого полотна рушники — старостам і шовкову хустку молодому, якого теж покликали у хату, і поблагословивши молодих загуляли по козацькому.

ІХ. В е с і л л я.

У суботу, перед клечальною неділею біля Репяхової хати видно було нап'яту ятку уквітчану квітками та клечаннем, де можна було на просторі парубкам та дівчатам потанцювати. Для окружного ж та волостних прибрали у коморі.

У понеділок, на другий день клечальної неділі, сонце осьвічувало Репяхів хутір, що здавав ся у якійсь празничній обнові. Народ метушив ся по надвір'ю весь одягнутий у празничну одягу, а в дворі і біля воріт стояло чимало повозок з випряженими кіннями. Старий Репях теж прибравшись стояв на сінешнім порозі позираючи на ворота.

— Що воно за знак, що їх так довго не має? — промовив він до високого, старого діда у синім жупані.— А прислухайсь, куме, чи то не дзвоники? Неначе щось дзвенить.

— Їдуть, їдуть! — гукнув з огорода хлопець, — ось уже близько! — І він указав на шлях, з відки до хутора летів дорожний ридван запряжений шестернею, а за ним і другий.

Репях з дочкою і ще з деякими старими людьми кинулись зустрічати гостей, котрі прийнявши від старого хліб-сінь увійшли в хату, де за столом убраним гільцем та короаєм сиділи дружки і співали пісню, у якій прохали добрих людей привитати молоду, як рідну дитину, затим що вона була сирота.

Репях попрохав гостей у комору, де була приготовлена випивка і закуска. Не вепіли гості випити по чарці, як з надвору почулась козацька пісня, а далі три вистріли з пістоля, що означали приїзд молодого. І гості вийшли дивитись на боярський поїзд.

Біля воріт стояло чимало хуторянських парубків, а на самих воротах стояв з солом'яним кійком хлопець, не пускаючи поїзжан у двір без викупу. Далі за ворітьми на осідланих конях зукрашених стяжками гарцювали бояре, а за ними на сірім коні під дорогим чапраком і сам молодий Очеретько, котрий по тодішньому звичаю повинен

був або перескочити конем через ворота, або дати парубкам і хлопцеві з солом'яним кійком викуп.

— Та не крути, Іване, коня, — озвав ся один із парубків, — усе одно, Горпини без викупу не дамо! — І як не силував ся він перескочити ворота, щоб присоромити парубків, та йому не вдалось і викинувши таляра на могорич, вихром улетів у двір, а за ним і бояре.

Угледівши під коморою панів, Іван круто повернув свого коня і по козацькому звичаю уклонив ся їм до правого стремена і повернувши знов, підлетів до того місця, де стояла його молода з друзками, а за ним і бояре.

— Привитаю доброго козака і його товариство, — промовила Горпина низько кланяючись, — і прошу милости до господи. — І передавши старшій дружці коровай, узяла за повіддя коня, доки молодий зіскочив із сідла.

Молодий зіскочивши з сідла, передав шапку і малахайку старшій дружці, взяв з короваю хустку, витер нею своє чоло, поцілував молоду і взявши її за руку, підвів до хатнього порога, де стояв Репях з посаженою матір'ю з хлібом і іконою, і впав перед ними навколішки. Старі поблагословили молодих, а дружко обсіявши їх хмелем та вівсом, повів у хату, де круг стола стояли дружки і співали весільну пісню, в якій величали молодого — князем, а молоду — княгинею.

— Старости, пани старости!! — почув ся дружків голос, — благословіть молодого князя і молоду княгиню до шлюбу виражати.

— Бог благословить, — відгукнулись усі в один голос і повставали з за столу.

Дружки зтовпившись біля порога, почали смутну пісню, в якій благали рідну неньку молодої встати з глибокої могили і дати пораду своїй рідній дитині на нове життя. Весільні батько з матір'ю посідали на ослоні, де на розісланім до гори вовною кожусі кланялись молоді перше батькови, а тоді матері.

— Ну, діти мої, — промовив Репях крізь сльози, — даруй же вам, Боже, долю і вік довгий. Тепер з Богом!

Гості повиходили з хати і почали усажуватись, хто на чому приїхав.

— Соцький! Давай!!—гукнув окружний своєму почтареві. І ридван підкотив до порога. Він, усадовивши молоду з дружкою і сьвітилкою, знов гукнув почтареві і той рушив во двору. Попереду всіх їхав ридван з молодю, за ними окружний та голова, кругом них гарцювали боаре, а далі вже й останні.

Покінчавши обряд вінчання всі так же як і до церкви вернулись до дому, де Репях з посаженою матір'ю знов зустріли з хлібом і іконою і порозсадовивши гостей почалось бенкетування, доки не скінчився обід.

Окружний і голова добре таки потягали за обідом, то за здоровле молодого, то молоді, і набрались так, що окружний схопив молоду за руку, вскочив у ятку, де музики вигравали „дудочки“ і пустився перед нею навприсідки приспівуючи: „Отак чини, як я чиню“. І так вони веселились трохи не до сьвіта, поки дружко не нагадав, що пора благословити молоду на нове життя.

З за столу почувалась жалібна прощальна пісня: „Пливи, пливи, сїрий селезню, проти-води“, яку співали дружки одягаючи молоду і виражаючи її у нову господу.

Х. Нещасна у щасті.

Пройшов рік, пройшов другий, третій і пятий, як Очеретьки оженили Івана, та все ждали няньчити унучат, але їх не було. Іван почав поглядати на Горпину з під лоба, тай Горпина добре догадувалась, чого її домашні бажали і Іван сунувся. І не раз приспавши всіх, крадькома молилась перед іконою Божої Матери послати їй хоч єдиную утіху, та мабуть її грішна молитва не доходила до Пресьвятої. Вона вже запитувала і знахарок, пила всяке зілля, а дітей усе таки не було. Часто їй здавалось, що її Іван не знайшов того щастя з нею, якого шукав, і їй се так улїзло в мізок, що вона не видержала і занедужала.

У неділю на різдвяних мясницях старі Очеретьки пополуднувавши вийшли за ворота. Старий був смутний,

і стара запримітивши його смуток, сиділа мовчки, тільки деколи зітхала.

— Чого ти зітхаєш? — гримнув на неї Очеретько. — Тобі мало того, що у хаті, так тут ще тебе не бачили?! Одну вже уклала, так і мене хочеш укласти?

— Яж тут чим винна? — оправдилась стара — Що-ж я їй, ворог чи-що, що ти мене винуватиш?

— Когож винуватити, як не тебе з твоїм розумним сином? Чого вам від молодиці треба, що ви ніколи по людськи на неї не глянете!... Ви думаєте, вона не догадується, чого вам треба?... Що-ж, вона квочка, чи-що, що не хоче на гнізді сидіти?! Не має на вас доброго ката, щоб почав катувати перше матір, а тоді сина! А то ти й зостарилась, а розуму чорт має і за гиндичку.

— Боже мій, Боже мій!... Що-ж я їй таке сказала? Мого тільки й гріха, що я посьміялась, як вона збирала ся до Книшенка на хрестини. Тай що тут такого, як я спитала: „А у тебе, Горнино, швидко будемо гуляти на хрестинах?“ Що-ж тут такого? Чи я її налаяла?... Чи я її побила? За що-ж ти мене винуватиш?

— Ну, змовкни! — знов гримнув старий. — Хоч чужих людей посором ся! А то ти розпалилась, так що перед носом нічого не бачиш.

Стара оглянулась. Із шляху до двору йшов прохожий чернець з довгим ціпком і клунком за плечима.

— Мир вам, — промовив він уклонившись.

— Амінь, божий чоловіче, — одповів Очеретько скидаючи шапку.

— Чи не можна б, православні, у вас одпочити, а то мої старі ноги зовсім підтомились.

— Як Господу Богу вгодно було за для твого спочинку вказати місце у нас грішних, то благодарю Господа Милосердного... Милости просимо до господи.

Чернець був чоловік не молодий; пожовкле його лице доказувало, що він багато де-чого витерпів на своєму віку. Порозтїбавши поворозки він скинув із плечей свій клунок, поклав його під стїну і сам присїв одпочити на призьбу, а обїк його примостив ся Очеретько.

— Наталко! гукнув він на стару, що стояла все ще біля хвіртки, — унеси клунок у хату, та злагодь чого перекусити.

Стара взяла мовчки клунок і понесла у хату.

— А з відки і куди Господь путь указав, божий чоловіче?

— Іду з Київа, з Братського монастиря, і думаю пройти у Донецький Сьвятогорський монастир.

— Далеченько, до того-ж зімою, що борони Боже зблудиш ся з шляху, то й замерзнути не диво.

— Господь десницею своєю захистить тя і да не преткнеш о камінь ногу свою, — набожно одповідав чернець.

— А скільки воно буде верст до Київа? — спитав його Очеретько.

— Пятьсот сорок щитають звідси, а я таки не скажу. Я йшов не просто, а заходив у Межигірський монастир, у Лубенський, у Охтирський, так здаєть ся не далеко, — одповів чернець і почав розказувати про ті сьвяті місця, де його сподобив Господь бути.

Горпина почувши з хати їх балачку, накинула кожух і вийшла до гурту. Їй хотілось послухати оповідання того божого чоловіка, котрого кожне слово відкликалось у неї в душі. Старий запримітив, що невістка слухаючи розмову того странника мов повеселішала, піднявсь тихенько і пішов у хату.

Озирнувшись Горпина, що окрім неї нікого не було, почала розпитувати сьміліше, а той їй розказував, від якого лиха якому сьвятому молебень, або акафіст правити, від якої хвороби коли постити, — у Горпини ж так і вертілось на язиці спитати: якому сьвятому молитись, щоб Господь розрішив чадом.

— А єсть яка молитва якому сьвятому, — спитала вона соромливо, — за для тих, хто дітей не має?

— Єсть, моя дитино, єсть. Хто-ж більше, як не Господь у сьому ділі волен?... Як хто, дитино моя, не має дітей, тому слід обрести себе сходити пішки у сьвятий град Київ, та поклонитись сьвятим мощам младенців за Христа Іродом ізбієнних, і Господь розрішить чадом.

— Амінь. І да буде по глаголу твоєму, чоловіче божий, — сказав старий виглядаючи із за одвірка, де він слухав, про-що розпитувала Горпина.

— А я думала, вас не має, — почервонівши промовила вона і хотіла йти в хату.

— Нічого, дитино моя, — одповів старий. — Тут не має нічого такого, чим би ти себе ославила, до того-ж окрім мене ніхто не чув, а я тобі не ворог. І як Господь дасть видужаєш, то нехай Бог помагає. А тепер, чоловіче божий, просимо у хату, не погордуй нашим хлібом-сіллю.

Пройшло з добрий місяць опісля того, як Очеретьки випровадили странника, і у них на хуторі повеселішало. Горпина видужала і пораючись по надвірю співала веселу пісню, яку старі слухаючи радувались і забавлялись, як малі діти.

На масницькі заговіни пообідавши, Горпина поприбирала посуду і банила руки.

— Горпино! — гукнув Іван з примостки, — візьми подушку та пошукай мені у голові.

Горпина миттю взяла подушку і примостившись проти вікна почала йому ськати.

Довго вона ськала мовчки, далі їй прийшло на розум попрохатись іти до Київа помолитись сьвятим мощам.

— Іване, ти спиш?—запитала вона його тихесенько.

— Ні, не сплю.

— Я хотіла розказати тобі сон, ось уже він у друге мені ввижаєть ся.

— Розказуй, почуємо, — промовив він і повернув ся до неї.

— Снилось мені, — почала вона розказувати, — що приходить до нас якийсь дід, тай питає мене: „Чого ти — питає, — молодежи така смутна?“ „Як же мені, дідусю — кажу — не бути смутною, колиж я як гляну на других матірок, що вони голублять своїх дітей, так аж серце захищить, що мене грішну не благословив Господь.“—І почала плакати. А той дід і каже: „Не плач, молодежи, а піди ти у Київ, та поклонись младенцям за Христа ізбієнним і Господь розрешить тебе чадом“. І сказавши се, так іскрами і розсипавсь по хаті. Я прокинулась тай думаю: що се

мені Господь віщує? І ото все нікому не розказувала. А отсе учора знов теж саме. „Що-ж — питає, — ти вже й Богови не віриш? Як не сповниш того, що я приказую, то отак у весь вік будеш хиріти і ніколи з тебе не буде пуття“. Я й питаю: „Хто-ж ви такий, дідусю?“ „Як будеш, каже, у Кнїві, то там сама мене угледиш“ і хто його зна, де й дїв ся. Я прокинулась, перехрестилась і обрєкла себе в далеку дорогу. Та не знаю, як и прохатись у тебе... може ще ти не пустиш?

Іван вірив кождому її слову, а ще найначе як снилось. До того-ж обрєклась і він не став їй перечити.

— Що-ж—одповів він, — тут де-які люди лагодять ся йти; як хочеш, то й ти йди з ними.

Не ждала Горпина, що Іван так швидко згодить ся, притулилась до його чола, далі встала і пішла на двір поратись по хозяйству.

Другої неділі великого поста Горпина з товаришками вийшла у далеку дорогу, а дома лишилась хвора свєкруха з молодицею, яку старий наняв, доки невістка вернеть ся з богомілля до дому.

Не довго стара Очеретчиха поралась з молодицею; занедужала, і так занедужала, що днів через десять і Богови душу віддала.

Зоставшись удівцем старий Очеретько не одну ніч крадькома ходив плакати у леваду на сьвіжу могилу своєї старої Наталки.

XI. По шляху у Крим.

На самого весняного Миколая рано сонце тільки що почало показуватись із за густого ліса і осьвічувати широку діброву, де над самим берегом річки Орелі ходив чималий гурт круторогих волів позлигуваних ремінними налігачами, а за ними чоловіка зо три чумаків. Ближче ж до Царичанки, при Замковій горі над шляхом стояв тічок чумацьких паровиць з піднятими війями, у яких красувались повимережувані притики, а геть-геть стояв гурт народу. То були чумаки, їх жінки і де-хто із родичів, що виражали їх у далеку дорогу.

На війні однієї нової паровиці сидів ще молодий чумак смутно звисивши голову, а рядом з ним підперши лице долонею сиділа молодиця.

— Глядиж, Горпино, — приказував чумак молодиці, — приглядай за хозяйством! А почнеться сійба, то таткови на поміч поклич діда Гарбуза. А у жнива, як самій буде занадто важко, то наймеш яку-небудь молодицю.

— Чую, — промовила молодиця і підняла на його свої заплакані очі.

— Ну, чого ти розплакалась? Неначе у перше вряжаєш? Тай перший раз так не ревла... Ну годі, перестань! Он сьвятощі несуть! — І він указав на шлях, де з гори, від церкви сьвятої Пречистої, показався причіт. По переду несли велику намістну ікону Сьвятого Миколая і корогви з хрестами, а по заді йшов батюшка і причіт.

Чумаки угледівши сьвятощі з далека поскидали шапки і почали сходитись до паровиць. Батюшка відправив молебень з водосьвятєм, окропив сьвятою водою чумаків і худобу і чумаки рушили.

Горпина все стояла і придивлялась на валку, в якій її Іван на своїх шести парах вів перед. Валка переходила брід, а Горпина все стояла нерухомо. Їй здавалось, що її Іван ведучи перед плакав як мала дитина; вона хотіла бігти йому в слід, щоб догнати та кинутись йому на ший, як угледіла, що по той бік Орелі стоїть чоловік з піднятою на пужальні шапкою і махає нею прощаючись на довго. Вона зірвала з голови платок, махнула йому ним навхрест, у очах у неї в мить потемніло, земля завертілась і вона захитавшись упала на траву і зомліла.

Іванови випала черга в перший день вести перед і він ідучи з підручного боку, помахував батою, а серце так тремтіло, мов віщувало щось недобре.

Пройшов тиждень, як вони у дорозі, а Іванови з кожним днем становилось усе смутнійше і смутнійше...

— Що-ж воно буде далі, — думав він, — мабуть треба буде товариству признатись? Може воно тоді полекшає? Добре-ж, як не піднімуть на сьміх. А як почнуть сьміятись, що тоді? — І так він борювався сам з собою, а дні йшли

своєю чергою один за другим і він за той тиждень перевів ся ні-на-віщо. Запримітили те й чумаки.

— Чого ти, Іване, сохнеш? — запитали його де-хто із товариства. — Хворий, чи що? Як що хворий, то ми отокуємось, та переждемо, а то не дай, Боже, дужче захворієш, та ще де-небудь у степу, тодіж за для тебе буде гірше.

— Спасибі вам, панове товариство, — відповідав він криючись, — се так, мабуть з перестріту.

Підпала якось черга йому з товаришем і кумом Микитою Книшенком гнати на ніч волів пасти. Він накинув на опашки керею, повідлучував з ним волів і погнали пасти. Воли угледівши добру пашу, держались гурту, а вони облюбувавши місце на могилі, посідали любуючись на широкий степ, що розкинув ся перед їх очима, як синє море.

Іван сидів мовчки, а Микита, котрий не знав ніколи ніякого смутку, витяг із за пазухи сопілку і почав вигравати. Іван усе мовчав і прислухав ся, як та непишна музика виграваючи, то мов би голосида покинувши що рідне, близьке, то хрипіла, мов задихалась придавлена злою долею, то знов з висвистом заливалась голосно. А там десь далеко, серед степу широкого, одкликнувшись, луна жалібно йому окселентувала.

Важко стало у Івана на серці; йому здавалось, що важкий камінь навалив хто на груди, а сльози підступали під горло, давили його мов кліщами; він не витерпів і заплакав так, як плаче чоловік з розбитим серцем і з ураженою душею.

Микита кинув ся розважати його, прикладати різні прикладки, сьміятись, та ніщо не помагало. Іван плакав, мов нічого не чув і нічого не бачив. Микита змовк, давши волю йому виплакати своє горе, аж доки той сам не перестав.

— Що се з тобою подіялось, Іване? — запитав він, як той перестав. — Чи ти що згубив? Чи може дома не благополучно?... Ми всі ось уже скільки днів замічаємо, що з тобою щось трапилось.

— Ех! Микито Микито!! — одповів Іван зітхнувши. — Як би ти знав, що зо мною робить ся, тиб не

сьміяв ся! Тобі чудно здавалось, що я заплакав, а мені, ні... Ти може ще ніколи не бачив, як смуток заставляє чоловіка плакати?... А мені не в дивовижу, бо я по собі знаю. Слухай, що я тобі казатиму, тільки нехай Господь не доводить, щоб те коли трапилось, алеж я запевно знаю, що моє серце віщує щось недобре. Тиж бачив, як жінка на сей раз мене виряжала? А вона ще ніколи так не виряжала, як сей раз і ніколи так не плакала, а се не даром. Серце, кажуть, чує нещастє і завжді за тиждень дає звістку. А те, що ти і все товариство думає, того нічого не має. Я нічого не згубив і благодарить Бога, здоровий, тільки тілом, а не душею. На серці у мене так важко, так млостно, що як би хто взяв ніж та угородив мені його у серце, тоді-б тільки чи не полекшало. Чи сяду на віз, чи ляжу спати, мені все здаєть ся, що я дома, не в дорозі і неначе бачу, що у нас двір повен народу і народ той усе чогось бігає, чогось метушить ся; а там, про між тим народом несуть домовину, а кругом неї не люди, а нечисті. І як хочеш, а се мені даром не пройде; чує моє серце, що щось та трапить ся.

— Ех! Іване, Іване!!... Брате мій рідний! Знаєш, що я тобі скажу? — почав Микита весело. — Зо мною отак саме колись було. Ішов я раз у дорогу, жінка і пішла виряжати, отак саме як і тебе; та тільки що рушили, а вона як заголосить!... „Тю! — кажу, — на твою постать! Чи ти не здуріла?“ А вона ще гірше!... Так я як поїхав, то де не був, а мрії так і стовбичать перед очима, як і у тебе. Вернулись ми до дому, доїзду до двору, думаю: от жінка вискочить зустрічати! жінки не видно!... Так у мене все й похолонуло!... Думаю: як-раз дуба дала... Коли се вибігає з хати мати, та хап мене за вуха і давай мняшкурити. „Поздоровляю — кажуть — з сином Максимом!“ Тьфу, думаю! Щоб тобі ради не стало!... Увійшов ото я у хату, жінка квокче, а біля неї ворухить ся хлопя. „Подивись, каже, як на тебе схоже!“ „Щоб тобі, кажу, борщ скис!... Як же воно на мене схоже, коли воно швидче скидаєть ся на печеного рака“. А мати за мною, а я з хати, та трохи лобом дверей не висадив, — скінчив він своє оповіданне заливаючись веселим сьміхом.

— Ну, Микито! За те, що ти мене розважив та вилічив від смутку, з мене пів кварти. — І Микита з радощів, що повеселішав його товариш, схопив сопілку і ушкварив такої дудочки, що хоч би мертвий, то й той би пустив ся навприсядки. І так вони пробалакали весело до самого сьвіта, а сьвітом запрягли і рушили в дорогу.

XII. Даремний сполох.

Очунявши Горпина на діброві оглянулася навкруги. Скрізь було тихо; не видно було ні паровиць, ні волів, ні чумаків, тільки видно було місце, де стояв тічок. Дивлячись на те місце вона згадала, як у остатнє прощалась з Іваном, як валка переходила брід, як із за Орелі Іван махаючи шапкою прощав ся, і вона знов заплакала і ледви передвигаючи ноги потягла до дому.

Вернувшись до дому Горпина не пішла у пасіку, де ждав її старий Очеретько, а пішла просто у хату і не роздягаючись кинулася на примостку. Довго вона лежала з заплющеними очима, а мрії одна за другою стояли перед очима живими. І чого тільки вона не бачила у тих страшних мріях!... Їй здавалось, що розбійники напали на валку і перерізали всіх чумаків і її Іван лежав серед степу не похований. Далі згадала й ту його остатню мову, як він ще парубком казав у леваді, що як піде у Крим, то назад не вернеть ся і перед її очима так і стала мрія, де вона бачила свого Івана у Криму, у великому будинку, де він п'яний обнімав якусь панночку. Все те їй здавалось так правдиво, що вона схопилась з примостки, щоб кинутись на ту панночку і задушити її своїми руками і захитавшись знов упала на примостку.

Старий Очеретько бачив, як його невістка йшла з заплаканими очима, чутке його серце защеміло і він тихенько пошкандибав аж до хати.

— Щоб то воно значило? — думав він ідучи до хати. — З дому йшли мирно, любо... Хіба що трапилось дорогою? І відчинивши двері остовпів: Горпина лежала бліда як смерть.

— Горпино! Дитино моя рідна, — улещав її він. — Що з тобою трапилось? Не крий ся від мене!... Ти-ж моя єдина утіха, скажи, щоже що про-між вас вийшло?

Горпина добре бачила, що він її не кривдить, що він один поняв її, його одного чутке серце відкликалось на її горе, і вона ледви промовила: — Важко мені, таточку! — і знов залила ся слезами.

Минало літо. Старий Репях не діждавшись з дороги свого зятя захворів, хутір свій продав волостному писареві, гроші віддав Горпині і сам Богови душу віддав. Часто Горпина згадуючи свого батька поглядала на павутину, що михтіла по степену і на пожовкле листя, котре нагадувало вже й про осінь, а про Івана все ще й чутки не було.

Часто вона виходила на високу Калитву виглядати на шлях, та завжді верталась смутною, за роботу бралась нехотя; їй здавалось, що вона не хозяйка, а наймичка, котра дослужувала свого строку, щоб кинути те хозяйство на віки.

Старий кожну хвилину слідував за нею і часто крадькома притаївшись бачив, як вона плакала; дивлячись на її смуток він розважав її розумною мовою, на яку був не ледачий. Горпина знала, що своєю журбою наганяє смуток і на старого батька; знала, що кожна її слезина капала розтопленням оловом на його уражене серце і мов та хвороба сушила і коротчала йому віку, та не змогла перемогти себе.

На саму Покрову старий запряг коня, і Горпина поїхала до церкви, щоб відправити молебень за здоров'я Івана і роздати милостиню за упокой померших Олексія і Наталки. Служба кінчилась і вона роздавши милостиню лагодилась їхати до дому, коли нараз глянула до базарю і остовпіла. Біля лавок стояла невеличка валка чумацьких паровиць. Серце у неї радісно забилося, їй показались паровиці знайомими. „Наші!“ крикнула вона і пустилась бігти.

У валці стояло всего тільки чотири паровиці, з котрих дві Горпина признала своїми, а другі дві чужими. Волів ані людей не було.

— Що ж воно за знак? питала вона саму себе. — Де-ж се воли та люди?... Чи не трапилось якого нещастя

з Іваном? — Серце у неї так защеміло, що вона не змогла й сіла на те саме віє, на якому сиділа прощаючись з Іваном. Вона згадала ту хвилину, як виражала Івана і як він тепер зрадїє, коли вона скаже йому, що от-от і вона буде матірю, що й вона також як і иньші матїрки кохатиме свою дитину. Далї їй прийшло на розум, що Івана не має на сьвітї, і вона у тїй смутній мрїї бачила себе вдовою, а дитину безталанним сиротою у наймах у чужих людей. Важко стало у неї на душі, і вона сиділа звїсивши голову на руки.

— Здорова будь, кумо! — почув ся їй знайомий голос. Вона кинулась і ті смутні мрїї зникли як дим, а замісто них перед її очима стояв Микита Книшенко з наниганими на пужално бубликами.

— Здоров, Микито! — не то радісно, не то смутно озвалась Горпина. — А я сижу тай думаю: чнї-ж се паровиці? Чи наші, чи не наші?

— Та воно так таки й єсть, що й ваші й не ваші. Тут, моя кумочко, ваших дві, а дві не ваші, — відповідав Микита з усмішкою оглядаючи її з нїг до голови.

— Чого ж се так, що ти сам приїхав?

— Нї, не сам. Нас приїхало чимало, тільки кум Іван не приїхав. Він поїхав у Марнополь по рибу.

— А паровиці-ж наші чого тут?

— А того, що як ми тепер з Іваном ще рїднїйше покумались, тай порадились так, щоб у нас було однаково товару, то я на його дві паровиці набрав соли, а він на мої дві набере риби.

— А не казав він, коли його сподїватись?

— А що він буде казати, коли тут і самому добре видно, що як нїчого не трапить ся, то може к' Рїзду і приїде, — відповідав він усміхаючись.

Горпина почувши таку звістку готова була хоч і розплакатись.

— Та ну, кумо, не вішай голову — озвав ся він жартливо. — Він, як дасть Бог благополучно, то може ще к' недїлі приїде. Ти краще йди сюди, моя кумочко, я дам тобі гостинця. — І дїставши язку чорного просолу подав його Горпинї.

— Та яка я тобі кума, що ти звеш мене кумою? Чи може ви з Іваном знов там де в дорозі покумались?

— Трохи не вгадала, кумасю. Не з Іваном і не з тобою, а у тебе з Іваном як Бог дасть благополучно, то буду кумом. Та не червоній! Не брешу! — І Горпина засоромившись побігла до своєї повозки.

Старий Очеретько не раз уже нетерпляче поглядав за ворота, та Горпини все ще не було. „Що воно за знак?“ думав він. „Завжди було поспішає до дому першою, а тепер забарилась. Чи не трапилось чого?“ І він з такою думкою ходив нетерпляче то по під повітками, то по коморах, доки не заржав за ворітьми кінь і він пішов відчиняти ворота.

— А я думав, що батюшка тебе привязав там, та хотів уже їхати виручати.

— Як би то привязав, а то ні, — відповідала Горпина, — Микита приїхав, так я з ним забалакалась.

— А наші ж де?

— Наших ще немає. Він повернув ся з сілю, а наші пішли по рибу. Та казав, що може к' неділі будуть. Ось вам Микита передав гостинця, — і вона подала рибу, сама же миттю переодяглась і почала лагодити обід, а старий привязавши коня до ясел пішов зкликати наймитів обідати.

Пройшов день, пройшов другий, третій, настала субота і Горпина все позирала то на ворота, то на шлях, звідки слід було їхати Іванови, та його не було. Упоравшись з худобою Горпина побанила руки і вийшла за ворота, та їй і там не сиділось і вона встала і тихесенько пішла на Калитву.

Не легко було їй здиратись на неї і вона не раз ставала одпочити. — „Посидю трохи — надумала вона, — може чи не полекшає на серці.“ І вона опустилась на траву поглядаючи то на шлях, то на Царичанку.

Сонце зовсім починало заходити осьвітивши все небо червоним сьвітлом, останні пагони котрого вигравали на золотім куполі церкви сьвятої Пречистої, осьвітивши чарівним блиском вікна, дивлячись на які можна було подумати, що у тім Божім храмі правили вечерню позасьвічу-

вавши всі сьвічки і паникадила. І Горпина довго придивлялась, як той чарівний сьвіт починав згасати; їй здавалось, що вона бачить той чарівний сьвіт у останній раз, і перехристившись хотіла ще раз глянути на його, та не встигла повернути голови, як очі її широко розкрились і вона мов божевільна стояла озираючись то на Царичанку, то на двір.

— Так, так — шептала вона придивляючись на шлях, звідки показалаь невеличка валка чумаків, котрі держались просто до хутора. Серце у неї замерло, у вічіх літали огненні круги, їй стало млюсно. Вона зірвала з голови платок і густі коси розвіялись по вітру, а вона розпатлана, спотикаючись пустилась бігти до двору.

— Наші їдуть! — крикнула вона старому і остовпіла. На воротіх показалаь передня пара, а за нею й Іван.

Горпина уздрівши його стояла посеред двору як окамянїла. Розпущені коси розвівались, губи покрились кров'яною смагою і вона неначе силувалась зірвати ту пекельну вагу, яка давила їй груди і не давала промовити слова. Далі пересилувавши себе, з страшним криком кинулась Іванови на шию та так і залякла. Іван не ждавши, що вона так кинеться, тихенько опустив її до долу. Старий перелякав ся, Іван стояв біля Горпини навколїшках, блідий як смерть.

— Що тут таке? — спитав старий підбігши до Івана.

— Умерла — ледви вимовляючи промовив Іван і ридаючи упав їй на груди.

Старий стояв як приглушений! — Мерщій за лікарем! — гукнув він кинувшись, схопив Горпину на руки і кинув ся до хати.

ХІІІ. Перші хрестини.

Вхопивши на руки Горпину, старий Очеретько нічого не памятав і нічого перед собою не бачив. Він тільки знав, що несе свою рідню дитину, яка з заплющеними

очима лежала на його руках мертвою. Не спускаючи з рук своєї дорогої носі він добіг до сінешних дверей, ударив їх ногою так, що ті вискочили з петель, уніс її в хату і бережно поклав на примостку. Довго він держав її голову у своїх руках надивляючись на помертвіле лице, довго цілував її у заплюшені очі, далі не видержав і як зломлений бурєю дуб похилив ся заливаючись гіркими слезами.

Іван стояв біля порога мов приглушений.

— Іване! — трохи згодом покликав його тихесенько старий — а йди сюди! — Іван тихо підійшов до примостки.

— А ну нахились до неї та послухай... чи вона жива.

Іван схилив ся і почав прислухатись. Йому показалося, що із рота почав пробиватись тепленький пар. Він поклав бережно руку на серце, воно ледви починало тремтіти. — Жива! — промовив він і залив ся слезами радості.

Горпина трохи згодом очунала і довго-довго дивилась мовчки то на Івана, то на старого, котрі сидячи біля неї плакали як малі діти.

— Не плачте — промовила вона тихо — мені тепер лекше. Я й сама не знаю, що зі мною сталось.

Старий з Іваном якомсь чудно переглянулись, мов би не вірили тому, що вона осталась живою.

— Іване, з'їдь за лікарем — сказав старий — і скажи, що я прохав зараз приїхати. — Іван миттю запряг коня і поїхав за лікарем. Незабаром приїхав лікар.

— А де ваша хора? — спитав він увійшовши в хату.

— Ось де — одповів старий указуючи на Горпину — та Господь з нею, налякала так дуже, що й лихо. Просто мертва тай годі, я вже і сак і так, так ні; лежить вам холоднісенька як мертва.

— А ну-ну, побачимо! Може ви мене дурите — жартував лікар. — Як ти думаєш молодичко? Старий дурить? Ну, вона більше не буде. — І почав її вислухувати, а старий з Іваном вийшли з хати.

Обдивившись як слід лікар вийшов у сїни, де дожидав його старий з Іваном і відкликавши Івана у бік почав йому щось нишком розказувати.

— І ви правду кажете? Чи так шуткуєте? — спитав Іван усьміхаючись.

— Як кажу, то значить правда — відповідав лікар. — Ну, ти, діду, з кого-ж тепер могорич? — спитав він повернувшись до старого.

— Та дід давно бачить, що могорич з него, та не осьмілить ся сказати. Прошу-ж покорно в хату. — І вони зайшли в хату, посїдали за стіл і Іван почав частувати крадькома поглядаючи на Горпину.

У один соняшний день опісля Різдвяних сьвят сонечко весело поглядало із за сїрих снігових хмар і осьвіщало блискучий сніг товсто настелений на землі, против сонця-ж мигтіли кришталеві скалки, котрі мов хто пустуючи сипав, щоб не давати дивитись на праведне сонечко. Берести-ж та осокори облїпившись инием стояли недвижно, посхилявши свої вагітні віти трохи не до землі; здавалось, що вони лагодились струхнути ту вагу, яка їх так немилосердно гнула. На огороді у Очеретька видно було вогнище, а біля його зо трое жінок, які сидячи поміщували у великих горщиках страву.

— І от скажи на милость Божу — забалакала одна із куховарок — як воно Господь дасть, скільки год дітей не було і на тобі. І хто-б подумав?!

— Ну, а він що? — спитала друга.

— Він так землі під собою не чує. Я, каже, такі христини справлю, яких ще ні у кого на хуторах не було. А нам куховаркам покупив великі платки, та такі, що не у одного на весїлі таких не дають.

Так балакали куховарки сидячи біля страви. До двору почали підїзжати гості, а незабаром приїхали й куми. Очеретько угледівши кумів узяв полумисок зо сьвяченою водою і пішов їх зустрічати.

— Поздоровляємо вас з унучкою Яриною — прошамкала пупорізна баба кланяючись старому Очеретькови.

— Спасет Бог — одповів той і покропивши навхрест водою повів їх у хату.

Гості посідали за стіл, де сиділи кум Книшенко і кума писарка і почали гуляти христини.

Дід одно тільки й знав, що підганяв то випити, то закусити, а кума писарка на сей раз така була весела, що перша почала пісню, а старий стоячи перед столом з пляшкою підхопив, і почав ся, як кажуть, пир на весь мир.

XIV. Осиротіли.

Минув рік. Діждали весни. По садках порозцвітали ряст та просерен. Верби та осоки почали одягатись молодю листвою, про між якою сховавшись на зорі щебетали соловейки, а на них дивлячись і зозуля, усівши на суху гілочку, кувала угадуючи, скільки кому год жити.

Скрізь було зелено та весело, тільки у Івана на душі було смутно. Дивлячись на осиротілу пасіку він часто згадував свого покійного батька, старого діда Очеретька, котрий тепер лежав спочиваючи у глибокій могилі. Не раз Іван сидячи біля бжід згадував його передсмертну мову: „Не вбивай ся, Іване, у велике ховяйство, а проси Господа, щоб не відобрав і малого, то й тим будь доволен. Странного чоловіка нагодуй і обігрій, від людей шматком хліба не ховай ся, а найпаче без Господа Бога не зачинай ніякого діла. За мною не жалкуйте, мені пора“. І з останньою мовою заснув на віки.

Часто Іван плакав не за батьком, а за розумним чоловіком, який умів навчати на добре і забороняти від лихого. І тепер згадавши він сидів звисивши голову на руки.

— Іване, полільника послати полуднувати, чи не треба? — спитала Горпина з невеличкою дівчиною на руках.

— Ні, не треба — одновів Іван — вони баштан скінчать, а картоплю почнуть завтра.

— Так візьми Яринку, а то з нею мені ніякого діла немає.

Іван покликав дитину і та не задумуючись пішла до него на руки. Горпина стоя любувалась своєю коханою Яриночкою, далі підбігла, поцілувала і побігла до хати поратись.

За ворітьми почула ся весела пісня: се полільники вертали з поля; Горпина почувши їх пісню миттю кинулась лагодити полудень, а незабаром увійшов і Іван.

— Ну, хлопці — озвав ся він до наймитів — випасуйте худобу та обдивіть ся гаразд на паровиці, може я чи не надумаю іти у дорогу.

— Хіба ти сю весну підеш у дорогу? — спитала Горпина вдивившись на него.

— Думав. Та ще побачу.

— А дома-ж хто останеть ся?

— Дома? — перепитав Іван — дома зістанеш ся ти з хлопцями, та з дідом Гарбузом.

— Як же се так? Ти лагодиш ся у дорогу, а татка помянути й не треба? Чи може вони не заробили і на спомин душі?

— Тай чудна яка ти, Горпино — одповів Іван, як полільники вийшли з хати. — Щож тут такого страшного? Хіба ти без мене не зумієш обіда справити?! Як сама чого не зумієш, спитай діда, вони тобі розкажуть.

— Як знаєш — промовила вона з докором — твоя воля, я не можу тебе зупинити. Тепер ти сам хозяїн.

— Сам я хозяїн чи не сам, про те не твоє діло! А може тобі хочеть ся похозяїнувати, то знай: доки я живий, твоє діло зась! А здохну, хозяїнуй з ким хочеш. — Хряпнув дверима і вийшов з хати.

Через тиждень худоба випаслась і Іван лагодив ся у дорогу. Випровадивши його Горпина осталась хозяїнувати зо старим дідом Гарбузом, котрого Іван наняв після смерти батька до бжіл пасішником. Їй було не то страшно, не то смутно, все їй здавалось, що її спіткає якесь нещастя. Вона тоді тільки була веселою, як тішилась дитиною, що росла та хорошила як рожева квіточка у грядці. Так вона жила, доки не прийшла пора поминати батька.

У неділю раненько сонце тільки що починало вирізуватись із за густого ліса, а на Очеретьковім хуторі кишмакишав усякий народ. Куховарки розіклавши на огороді вогнище варили страву, а під коморою і за ворітьми у холодку сиділо чимало старців.

— Що, тітки? — спитала у куховарок Горпина — як надіється, не мало буде страви?

— Ні, Олексієвно — одповіла одна — слава Богу, всего вдовіль, а як чого й не стане, то нехай вибачають, не весілля-ж гуляємо.

— Так то так, та щоб люди не осудили. Я краще піду, гляну за ворота, може прийдець ся чого прибавити. — І повернувшись пішла до воріт.

За ворітьми оддалік від иньших сиділо чоловіка з пять старців.

— Ох-ох-ох! — зітхнувши почав один своє оповіданне — і як то Господь дасть, що одному дуже багато, а другому і шматка хліба зайвого не має!

— Про кого се ти, Пилипе, балакаєш? — спитав у того старий сліпець обвішаний торбами.

— Та не про кого-ж, як не про покійного Очеретька. Скільки він на своїм віку добра людім робив?! Де було у кого що трапить ся, до кого йти, як не до Василя? Василь завжді було у пригоді стане. За те йому Господь посилав десятицею. І от бач яке хозяйство придбав.

— Та-а-к — протяжно одповів сліпець, — тільки трохи не так. А ти спитай перше, як се хозяйство дбалось? Еге! А я запевне знаю. Я тільки хоч-що зазнав Василевого батька, себ то Іванового діда, але-ж мій покійний батько часто було розказують, як вони ще зо старим дідом Очеретьком, покійного Василя батьком, одним курінем сиділи, ще до остатнього руйнування Хортицької Січи. А ото вже як розруйнували Січ, так вони змандрували звідти тай посідали курінями понад Ворсклю. Його-ж батько та Андрій Глоба вибрали собі такі пущі, що самісенський ліс та очерет. І зазнали ся вони з гайдамаками. І ото було як гайдамаки де чого награвують, то й везуть до них, а вони вже купують. А як про те дознали, так вони бачать, що лихо, і давай звідти тікати, тай посели-

лись: Очеретько тут, під Калитвою, а Глоба біля Кодаку у Половиці. Так кажуть, що й туди деколи набігали гайдамаки... Так по твоєму се йому Бог дав?

Так балакали старці, доки до воріт не підїхав батюшка, і вони почали підходити під благословення.

Батюшка поблагословивши мірян пішов з дяками в хату, з відки через хвилину почувись співи дяків, що правили панихиду.

Звечоріло. Куховарки і народ порозходили ся, дід Гарбуз пішов у пасіку, наймити порозходились спати, хто під повітку, хто під комору, а Горпина помолившись Богу лягла у хаті. Довго вона лежала з відкритими очима прислухаючись до смутної пісні вітру, який розібравшись вив у димарі на різні голоси. Вона згадала покійного батька, що один тільки в сьвітї розпізнав її, і у такім забутті її почав знемагати сон і вона заснула.

— Калавур! Хто в Бога вірує, рятуйте! — почув ся їй крик з надвору. Горпина в просоння зхопилась, миттю накинула на себе спідницю, вискочила на двір і остовпіла. Весь двір, повітки, кошари, солома на огороді обнялось полум'ям і де далі, все більше і більше огненні язики показувались з під очеретяних криш. Буря розібравшись рунами рвала соломі і розносила по всьому двору. Крик, галас наймитів, сутолока народа, рев коров і овець змішавшись з тріскотнею полум'я, здавались пекельним бенкетом, у якому вона стояла серед самого пекла.

— Виганяйте худобу! — почувсь дідів голос і Горпина кинулась помагати наймитам виганяти худобу.

— Біжіть до хати! Хата занялась! — знов почувсь їй. Вона оглянулась, уся хата палала страшенним полум'ям.

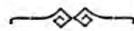
Вогненні язики вихоплюючись з під криші, піднімались під самі хмари, де проміж ними літали сполошені голуби, котрі посеред того полум'я здавались пекельними духами.

— Дитина в хаті! — закричала Горпина не своїм голосом і кинулась прожогом у полум'я.

Народ збіг ся до хати, та в тій хвилі перепалені сволоки разом з димарем загуркотїли у хату.

(Конець буде).

Легенди і малюнки.

I. Сім братів.

Проміж гір, проміж скель розіслав ся ген-ген по Кавказу брукований шлях. Довгий та нудний той брукований шлях: на сотню верстов не стрінеш аґла, людей не побачиш. У літку духота та спека знесилить мандрівця у край: нема де спочить в холодку, нема де водиці погожої випить, смажні уста промочити. І тільки в єдиному місці красуєть ся сім віковичних дубів; між ними гадюкою крутить ся річечка жвава, повз всіх протіка й облива всім коріння, немов би цілує тих велетнів в дикій пустині.

Але-ж не дубів сім мандрівець знесилений бачить, — він бачить братів сім безсмертних.

Але-ж се не річка дзюрчить, — се Ніна безсмертна про давнє, минуле говорить.

Було се давно. Ще вільний пишав ся Кавказ, ще пісня весела від краю до краю лунала. Давно се було.

У горах кавказьких, в затишній долині аул притулив ся. У сьому аулі сім'я проживала, де дочка була одиначка, вродливиця Ніна. Роскішна та сьвіжа, немов би весняний поранок, а гарна та красна, неначе троянда в садочку, прудка, мов метелик в степу, палка, як південна країна кавказька.

У горах кавказьких багато дівчат чернооких, та Ніна найкраща за всіх. Як гірська лилея між квітками дикими, так і вона між дівочтвом усім визначалась.

Єдина єсть доня у батька та неньки, єдина в них втіха, любов і життє. Що мати, то сказано, мати, жила вона й дихала тільки для того, щоб щастя дитина зазнала. Про те-ж і у батька зпід хмурих насуплених брів частенько на доню глядять його добрії очи і смуги злітають з чола, душа йому повна любови і хочеть ся доню тулити до серця і в очи ясні цілувати.

Та иньші турботи у батька. Вояка старий, весь узброєний, він одбива свою Грузію рідну від диких сусідів, що завжді гарбують її, що хочуть скорити їх край.

А Ніна на волі гуляє щаслива; вона не вважає на чвари з сусідом — се діло звичайне. По горах, долинах луна її пісня весела. Уся їй істота наповнена щастєм, коханням, та ще не знайшло її серце коханця свого, аби покохати без міри, щоб щастєм до краю упитись, що раз, тільки раз у житті нам даєть ся.

У горах кавказьких, на скелях захмарних жило сім братів. Як гірські орли літали брати на конях своїх прудконогих. Як вільне повітре літали брати від краю до краю по всьому Кавказу, за ним же скрізь і слава юнацька літала. І джерелом ринула сила могутня з їх грудий широких. Ніхто ще не міг тої сили міцної спинити, скорити. Пишні та горді вони ні від кого неправди й зневаги стерпіть не хотіли: за зброю юнацькою зараз же брались, на герць ворогів викликали. Були усї сім як один чоловік і в однаковім вбранні; робили однакоє діло — Грузію рідну свою боронили від диких народів, що силились завжді скорити її. Із чесним, горячим запалом боролись брати за славу народню, за славу свою і за славне лицарство грузинське. І слава луною літала по всьому Кавказу про їхні події.

Але-ж і в борні загартовані, славою вславлені душі юнацькі і щастя й кохання дівочого прагнуть.

Гострії очи братів давно вже вбачали ту саклю, що з низу гори притулилась в долині, де Ніна жила чорноока. І важили всі вони сім на дівчину тую, та жаден не знав, чиєю ся дівчина буде. Один перед одним уславлю-

вав йменне своє, аби сим звернути дівочку увагу на себе, привабити серце дівоче.

Хмарою чорною гори кавказькі кругом облягає московське військо. Темно-страшенною тучею суне воно звідусіль. Лізуть салдати на гори, руйнують аули, дітний убивають. Котрі найбільші діти, розбіглись по горах, в лісах поховались. Неначе зайчатка усього боять ся, тремтять і блукають голодні. І плаче жіноцтво усе і діти голосять і стогнуть діди.

Тільки юнацтво палке та старі вояки, покинувши чвари колишні, стають одностайно по всьому Кавказу. Без ляку ідуть всі на смерть за рідний свій край і бють ся за землю свою і кожду ступінь поливають ворожою кровю та кровю своєю.

Та все се дарма.

Як та сарана, як ті миши степові суне московське військо без ліку, без краю і тижні і місяці й роки іде.

І ось Москалі до тих гір вже підходять, де Ніна жила, де сакля її до гори притулилась в долині.

Вже чутно в аулі, як гримають з гучних гармат, уже й кулі в аул долітають...

Що-ж стало ся з Ніною? Де то сховалась вона? Не вже-ж бо на глум її врода дівоча достанеть ся ворогу лютому? Давно вже ізсхудла, ізблідла вродливиця Ніна, давно вже не чути від неї веселих пісень.

Як тільки почула вона, що у рідну країну прийшли вороги і крови земля напилась — так дівчина стала смутна. На батькову зброю було поглядає, бере її в руки і дивить ся й думає довго над нею, і знов покидає ту нависну зброю. Якеєсь страшне бороття у душі, страшне та болюче.

Усіх вона любить людей... За віщо же їх убивати? А за що вбивають вони її кривних, за віщо руйнують сей край? Адже-ж вона любить і батька і неньку і всіх земляків? Адже-ж вона любить, кохає країну свою? Хто-ж любить свій край, той смерти його пережити не зможе: умре він за його, умре він із ним... На віщо й житте йому те, як усе відіймають у його, усе, що було

Йому любе, що серцеви миле було, чим жив він, чим ди-хав — все те вороги забирають, усе те руйнують, усіх убивають?...

По довгу над зброєю Ніна стояла, а думи пекучі в голівці понуро-похилій одна по одній чергувались не-впинно... Тимчасом в аулі і галас і плач і гук з гаківниць — все до купи злило ся. З розпуки втікали і діти й жінки, куди очі, а Ніна як крейда блідая тремтить з переляку і ледве держить ся на нозіх слабих...

Раптом ударила кров за хвилину в палку голівоньку.

Не тямлючи себе, схопила з стіни, де висіла вся зброя, і шаблю й кинжал, та як дика серна побігла на зустріч видимої смерті. Побігла на гук з гаківниць, по-бігла у січу, де батенько сік ся, де рідні лили свою кров, де всі головами лягали за рідний свій край.

В мить чутка на крилах орлиних летить по всіх го-рах, що дівчина Ніна із ворогом беть ся. Як порох брати, усі сім, спалахнули. Мов кулі вони полетіли на конях своїх прудконогих з гори у долину.

Тут брав перевагу Москаль. Аул де-не-де починав вже горіти.

І бачуть брати ще з гори: попереду усіх вояків там дівчина йде, іде на видимую смерть... Одної ворожої кулі було би за досить, щоб Ніна на віки заплющила очі, але-ж офіцер тії очі примітив і в брань захотів їх узяти.

Багато вже мав він вродливих роскішних, про те ще такої не бачив.

Уже Москалі коло Ніни. Один... за ним другий під-скочив, щоб взяти сю вроду живцем — і падають трупом обидва. Про те їх багато... Ось дужії руки з-за плечий схопили красуню тай тягнуть із січи.

Вже Ніна поміж ворогами: вона вже в руках офі-церських...

Москаль перевагу бере. Уже він в аулі, уже запалав, як солома, аул. Подекуди гбрці ще бють ся, січуть ся, але-ж се останне сконанне: купки ще маленькі там-сям не хочять ще скоритись. Поводи і галас і гук із рушниць затихає... Москаль вже гарбує аул; він цупить усе, що лишає пожежа.

Та гримнуло разом нежданно рушниць кільканадцять — десь знову вродили ся горці. Мов тигри роз'ятрені ринулись в січу вони. З усіх попереду летять сім братів, немов хижі орли. Як вовки голодні в овечому стаді вони порядкують. Роз'ятрені коні хропуть і ворога топчуть, під ноги валяють, врізають ся в військо московське. Як блискавки падають шаблі на право й на ліво і трупами валять ся сильні саддати.

Не вспів схаменутись Москаль, а брати усі сім біля Ніни.

Москаль схаменував ся, як „строй ся“ гукнув офіцер. І гримнули разом московські рушниці і впало до долу чотирьох братів. Метнулись їх коні вперед як дикі звіри й дорогу останнім проклали.

А Ніну зомлілу, як здобич, до сього держав офіцер; за хвилю-ж покинув її тай за шаблю вхопив ся.

Як оком моргнути, упав офіцер.

В сей мент очутила ся Ніна. Мов злякана пташка схопилась на рівні ноги, зирнула навколо і кинулась з криком одчаю на зустріч братам.

Та враз загуло кільканадцять ворожих рушниць і Ніна як сніп покотилась до долу...

Не стало в живих вже ні одного брата, не стало і Ніни. Вже ніч насуває зі сходу. В долину вже сутінь упала і тільки по горах високих промінне останне черкає.

Аул Москалі згарбували, порізали всіх до одного. Нема вже життя... і тільки в останне тут вільний панує вогонь. І світ сей страшний освічує шлях Москалям, що деруть ся у гори все висше та висше, все далі та далі...

А трупи лежать. Брати усі сім недалеко один біля одного, усі як один чоловік в убранні розкішнім і кровю залиті. Лежить біля них і вродливиця Ніна, що думала жити й кохати, що думала щастем упитись. Ніхто не схилив ся над трупами сими, не плаче, не стогне ніхто і рук не ламає з розпуки.

Вже й темрява все обгорнула, сховала: і славу юнацьку і волю сьвяту і щастє колишне і трупи забуті...

Та сонце ізійде і все те осьвітить: і попіл з аулу і трупи забуті і Ніну безсмертну і лицарів гордих...

Вже вік, мов той день, пролинув з того часу, і все відмінилось. Хоч гори довічні все тії-ж, і скелі й долини ті самі, та вже не такі. Вже щастя немає того, нема тої роскоші, волі, не чути дівочої пісні дзвінкої, не видно тих герців юнацьких, славутніх.

Де вільні та пишні аули були, — вовки та чакάλки там виють в пустині. Прорізано гори і скелі, крізь них залізниця проходить. І люди чужії з законом своїм у гори прийшли і пекло зробили.

І того аула, де Ніна жила, не стало вже й сліду. Навколо ніде вже немає людей, а осторонь трохи довгий розівслав ся брукований шлях. Над шляхом красують ся сім віковичних дубів та річечка жвава дзюрчить, обмива всім дубам тим коріння і ніби цілує усіх.

Але-ж не дубів сім мандрівець знесилений бачить, — він бачить братів сім безсмертних.

Але-ж се не річка дзюрчить, — се Ніна безсмертна про давнє, минуле говорить.

Мандрівець забачить дуби сі зелені ще здалека й зверне в їх тінь. Присяде під дуб в холодочку, напєть ся з погожої річки і чує тоді, як дуби сі та річка до його говорять.

Дуби же могутні шумлять... то тихо з любовю, то гучно із серцем... шумлять все про себе, про давнє-колишнє говорять.

А річечка жвава дзюрчить... то тихо з любовю, то гучно із серцем... дзюрчить все про себе, про давнє, колишнє говорить.

Мандрівець увесь стрепенеть ся — думками полине в давнину криваву...

Дуби же могутні шумлять; шумлять про минуле... А річечка жвава дзюрчить; дзюрчить про колишнє...

Мандрівець увесь стрепенеть ся, думками полине в прийдешнє...

І чує він серцем, істотою всею, що сії дуби і що річечка ся — його ніби крєвні.

Душа в собі силу почує, душа оживає, а думка одна спережає другу...

І завжди проходять шляхом тим онуки покривджених горців — дубів тих і річки не можна минути нікому — всі тут спочивають.

Шумлять все дуби, а річка дзюрчить... І внуки під шум той, під теє дзюрчанне вже новії думають думи...

Року 1892.

Іван Липа.

II. Забув.

До сїний громадського уряду увійшов босий мужик. Зняв з голови солом'яного капелюха, загорнув довгу, густу чорну чуприну і став підходити на пальцях до дверей. Тут спинив ся, постояв трохи і несміло отворив двері та увійшов у канцелярію. Став на боці біля дверей.

— Слава Сусу Христу!

— На віки! — відповів писар, що сидів та писав щось за столом не підводячи очий. А вїйт мабуть і не чув, як хлоп увійшов, бо сидів спершись на стіл — знать дрїмав. Хлоп стояв на місці як стовп. У канцелярії було тихо, тільки від часу до часу шварканє пера по папері перебивало тишину.

Писар писав, а хлоп стояв мовчки і ждав. Переступав з ноги на ногу, часом закашляв навмисне, але писар усе писав і не питав, чого потребує. В кінці пробудив ся вїйт, протер очі і вилупивши їх як баньки став роздвляти ся по канцелярії, бо не тямив, де він находить ся. Побачив чоловіка біля дверей.

— А ти чого потребуєш, Юрку?

— Та я хотів би-м пашпорта на пацятко. Завтра в місті торг, то може би продав...

— То-то тепер за пашпортами приходити? Ти не видиш, що пан секретар не мають часу?

— Коли, пане начальнику, вже й так туй-туй вечір, а завтра не буде часу за тим ходити.

— Тихо будь! — крикнув писар. — Я вже збаламутив ся. Тільки нарахував, а тепер знов мушу! Зачекай!

Чорт вас десь все тут приносить, щоб чоловіка баламутити!

— От видиш! — казав війт. — Прийшов тай збаламутив пана секретара. Роботи причинив.

— Він гадає собі їден з другим, хлоп мотуз, що то за плугом там бика за хвіст крутити, або ціпом у стодолі калатати. Хруні погані!

Писав далі, а хлоп стояв і не поступав з місця. Війт тарабанив пальцями об стіл.

— То коли можна прийти, пане секретар?

— Чекай! Будь тихо!

Хлоп чекав. Стало вже смеркати, а хлоп таки стояв, наче собака на припоні.

В кінці заткнув писар перо за вухо, посипав піском те, що написав і почав робити папіроску. Хлоп легко зітхнув, бо діждав ся вже з великою нетерплячкою, що пан секретар має час. Писар закурив папіроску і витягнув ся.

— Чого-ж ти хочеш, баламуте?

— Та я, проше пана секретара, пашпорта хотів на своє пацятко, завтра торг у місті.

— Зараз... — Вийняв з шуфляди пашпорт і взяв перо з-за вуха.

— Хто веде на торг?

— Я, проше пана секретара.

— А що то є, веприк чи свиня?

— Де там до веприка, таке як щур — заснітило ся чогось.

— Що то мене обходить! Кажі: чи веприк, чи свиня?

— Вепричок.

— Кілько літ має?

— Де йому можна літа рахувати, пане секретар, ще й року не має.

— Ну, то кілько місяців, кажи!

Хлоп почіхав ся в потилицю та став міркувати.

— Ну, не стій, Юрку! Говори, як маєш говорити, бо пан секретар тут не будуть до завтра коло твого пашпорту сидіти!

— Та я зараз якось по зелених сьвятах узяв його в старій Дзвоники, а тепер уже по жнивах, то буде з де-сіть неділь десь мати.

— На неділі я не пишу! Кажу, кілька місяців, а ні, то забирай ся!

— Пишіть уже пане, три місяці. — Записав.

— Тепер кажи, якої масти.

— Пишіть масти: білий з чорними латками.

Писар написав.

— Тепер, пане начальнику, прибийте печатку.

Війт полапав себе за холяву. За одну, другу, за пазуху.

— Ов! знать забув дома. Е, чекайте, я не знаю, знать дома ні?

— Ви мусіли забути зраня там...

— Ая, ая, правду пан секретар кажуть, що там. Ну, то вже завтра прибу. Прийди завтра Юрку, то тобі прибу.

— Та не буде часу, пане начальнику; нім я прийду аж з Тересіня,*) то й полудне буде, а потім і на торг не буде вже за чим іти; пізно буде.

— Ну, то як собі хочеш! Я тобі не винен, треба було вчора прийти!

Хлоп зітхнув важко і хотів уже відходити.

— Чекай-но, Юрку! Ну, а пан секретар за дурно писали? Належить ся заплатити. Пашпорти нас коштують, нам ніхто не дарує!

— Не хочу пашпорту вже і платити не буду. На другий тиждень другого возьму.

— Що другий, то другий, а за той заплати пять дутків і забирай ся!

Юрко вийняв пять дутків (10 кр.), кинув на стіл і вийшов.

— Ото тут чого доступити, або дочекати ся! А бодай холера прийшла на такі війти і писарі! Пів дня перечекав і нічого не дочекав ся, а тепер буду мати що слухати від жінки; скаже, що пропив пять дутків. Але чекай! Підеш сама до них, щоб з них пара вийшла!

Йшов ліниво селом, спустив очи в діл і бурмотів собі під носом та кляв.

— Ех! різав його мать! щоб то я був війтом! А то холера на него не знати за що шустку здер! Бодай дер ся

*) Тересінь — назва присілка.

на стіни! Я щось винен, що він печатку десь забув? Бодай ти забув, який день на тебе, деруне скажений!

Плюнув, затиснув кулаки і йшов селом далі...

А. Веретельник.

III. Сільська іділля.

Сонце заходячи золотило облаки, що клубились по цілім небосклоні, як ті череди громадського товару по вигоні. Декотра товарина, більше може з привички як з потреби, скубла траву, а переважна часть поклась або й поставала по парі та супокійно румігала. Величавий громадський бик наблизив ся до ковалевої красулі, що недавно приїхала з тирольських сторін, та опинилась на марній пані галицького вигону. Вечірне повітре і сьвяточний дзвін, здавалось, у всіх будили ніжні чутя.

Тільки один Гриць, що пас від дитинячих літ громадський товар, сидів на горбку, байдужий не то вже на чарівну силу майового вечера, яких він тільки вже бачив, але навіть на те, що біля него що-йно усїла молода, шіснайцятилітня Ганка, що прийшла по свої гуєи.

Гриць загорілий політик — що йому по дівчатах! Коли говорить з ними, то тільки про важні, громадські справи, про які начитав ся в газетах, що йому що неділі дає єтомостів панич. От і тепер помовчавши добру хвилю, він почав промовляти до Ганки:

— Е, що ти знаєш! Тобі все здаєть ся, що хлоп, то щось таке — от! сьміте, віхоть. Ні, небого! Тепер не ті часи! Хлоп такий самий добрий, як і пан, коби тільки знав свої права і вмів користати з них!

— Слухай, Грицю, — почала Ганка, користаючи з хвилевої мовчанки, — а чому то ковалева красуля не пасе ся?

Гриць зирнув згорда зразу на Ганку, потім на красулю.

— Видно напасла ся! — кинув неохітно словом і знов пішов їздити по „політичнім“ полі. — Нині кождому вільно мати свою волю, кождий має право вибирати і бути вибраним до ради, і то не тільки громадської або

повітової, але і до сойму, а навіть і до самого Відня — знаєш, там де цісар сидить. В тім власне й є різниця між чоловіком і звіриною, що не має права голосувати і вибирати радних і надавати закони.

При тих словах підніс ся Гриць із землі, випростував ся і всадив руку за ремінець, як се бачив не раз у війта, котрий забираючи голос у раді саджав руку в кишеню від камізелки.

— Глянь-но, глянь! — знов промовила Ганка показуючи на бика, що переложив свою величаву голову через карчило ковалевої корови.

— Та щож таке? Вони люблять ся! — відповів Гриць, збитий сею увагою зі свого політичного коника.

Хвильку обоє мовчали. Опісля запитала розцікавлена дівчина:

— Грицю, як же бик знає, що корова любить його, коли вони не можуть порозумівати ся мовою?

— Дурна! Нюхом! — сказав Гриць, як би через злість, та почав займати товар домів. Ганка також заняла гуси. Обоє йшли позаду. Гриць наганяв від часу до часу товарину до череди, Ганка схилялась то тут то там по придорожні цвітки, щоби ними на неділю вквітчати Матінку Божу.

Повітря розігріте сонішним промінем було тяжке і душне. Цвіти, що над вечір отвирали свої келіхи, пахли чудово.

Коли Гриць і Ганка наближались до перших хат села, до них долетів запах бозу, що ним було обсажене дякове обійсте. Дівча зупинило ся, відітхнуло повними грудьми та спитало свого товариша стиха:

— Грицю, не чуєш нічого?

Парубок також зупинив ся, потягнув носом і відповів здивований:

— Ні, Ганко, не чую нічого!

По Ганчинім лиці пробігла усьмішка. Укладаючи назбирані цвіти в китицю вона сказала півголосом, мов би до себе:

— Щож тобі pomoже право голосованя? Грицю! Грицю! Таж бик мудрійший від тебе!

Евген Мангичевський.

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦКИЙ.

ІЗ ПОЕМИ „БАР-КОХБА“.

ІV. Вибранець Господній.*)

Шатро на склонї гори Сіона. В глибинї сцени заслона, котру відхиливши можна бачити широкий круговид. З ліва ліжка, з права стіл і крісла. На столї листи і военні мапи. Квінт Тіней Руф, кесарів легат, сидить при столї затоплений у студийованю мап. Тут Анній стоїть край великої задньої заслони.

Т. Анній. Є тут послї жидівської громади
І ждуть ще на останній послух, поки
Сповнить ся кесарів приказ.

Руф (*не підводячи очей*). Чого-ж їм треба? Що я їм пораджу?
Нехай ідуть домів і будуть тихо.

Т. Анній. Шановні се і чесні люди, пане,
В очах горить огонь, пророцька гордість, —
Се не бунтівники.

*) Див. Прольог у кн. ІХ. В першій пісні поеми, що має напис «Стріча на горі Гаріцім» показано стрічу і розмову кесаря Гадріяна з раввіном Акібою. З тої розмови Гадріян зрозумів, що добротою з Жидами не порадить нічого і постановив доконати їх строгістю. Він велить своєму легатови заорати те місце, де стояв Соломонів храм і побудувати на ньому нове місто. В другій пісні п. з. «В долині Бет Ріммон» показано збір Жидів сполошених сими заходами Риму. Вони рішають бороти ся з Римлянами до останньої краплі крові. Акіба обіцяє їм на начальника Бар-Кохбу, котрого має відшукати. Збір висилає Акібу, Терадіона і Бар-Кохбу до римського легата, щоб зупинити його від роз'орювання Сіона. В третій пісні показано, як Акіба віднаходить Бар-Кохбу між гробами і Бар-Кохба приймає гідність гетьмана.

Руф. Рад вірить тому,
Та задля них ніщо вчинить не можу:
Виразний тут є кесарів наказ,
На крок від него в бік — загибель наша.
Хто провідник у них?

Т. Анній. Старий Акіба.

Руф. О, знаю, знаю! „Де Мойсей не міг,
Дійшов Акіба“, — так про него мовлять.
Крім него хто?

Т. Анній. Равві Терадіон,
Лід розуму, де той — огонь чутя.

Руф. І сього знаю — ті оба, то є
Цілий Ізраїль. А хто ще є з ними?

Т. Анній. Якийсь ще незнайомий третій муж,
Та ростом, вродою богам подібний,
Проречистий мабуть, як плуг скрипливий,
Але готов до діла.

Руф. Як зоветь ся?

Т. Анній. Бар-Кохба.

Руф. Ні, не знаю. Три їх є.
Акіба, се уява, Терадіон
Се ум, а чим же є отой Бар-Кохба?
Ну, хай вийдуть! Шкода балаканини,
Та хай їм буде. Тільки слухай, хлопче,
Не разом всіх впускай їх в се шатро,
Лиш по черві, як тут мені назвав їх.
Се не міша, щоб кесарів наказ
Був сповнений тимчасом; поки я тут
Прогаюсь з ними — чисто риторично, —
Ти виконай його. Збери вояцтво,
Вели крадьма в'орать сьвятеє місце,
Де здавна славний Соломонів храм
Стояв, і там засновини положиш
Нового міста. Так наказ велить.
Ну йди, таж розумієш?

Т. Анній. Все сповню,
Що зможу і як зможу. *(Відходить).*

Руф. То крутий,
Твердий, упертый люд! Я певний, Рим

Його за легко важить, ну та Рим
 На все собі позволить може, він
 Се добре зна і своїм шляхом ходить.
 Я лиш роблю, що він велить, що мушу.
 Акіба! *(Входить Акіба).*

Акіба. Щастибі тобі, летате,
 І божий мир!

Руф. Витай мені, Акібо!
 Жаль, що инакше привитать не можу,
 Як би годило ся для твого віку
 І старости і слави. Ой, Акібо!
 Ідеш стрімким і небезпечним плаєм;
 Чим висше йдеш, тим глибоше впасти можна.
 Рим не зігнеть ся, вір! у него ноги
 Зелізні, хоч худа його вовчиця,
 Синайських таблиць не злякаєсь він,
 Се памятай, старий премудрий мужу!

Акіба. Старий, мій пане, се є дійсна правда, —
 Та чи премудрий я, се зна Господь;
 Добра свого народа я бажаю.

Руф. І шляхом бунту?
Акіба. Бунту? Ні, мій пане!

Вперед з'ясуймо, що зовеш ти бунтом.
 Великий Рим, се знає кождий з нас,
 Ми мурашки —

Руф. А хтіли-б бути львами!

Равві! Вся мудрість має свої межі.
 Ти вчений і старий, то тим певнійше
 Міг зрозуміти, як марна та сварка.
 Рим має силу, ви — його раби.

Акіба. Сих слів ти не повинен був сказати.
 Хто брата зве рабом, той сам в тій хвилі
 Є раб надмірної своєї сили.

Руф. Байдуже Римови така гра слів,
 Ми маєм силу, ну, а ви раби.

Акіба. Великий Рим — се правду ти сказав, —
 Великий на вазі людськбї долі,
 Але на божій, бач, вазі ми більші.

Сего ти не піймеш, поганець! Ми — щось більше,
Дали ми сьвіту Бога.

Руф.

Але сьвіт,
Як бачиш, далі йде собі з богами.
Се, вчений мій равві, є лиш гра слів.
Де міць, там право. Ну, де був ваш Бог,
Коли вперед Римляни в край ваш впади,
Коли вперед смолоскип кинув Тит
У храм його сьвятий? Боги-ж поганські,
З котрих в нерозумі своїм сьмієш ся,
Зовеш їх витвором голов безмізких, —
Перемогли понурого Єгову.

Акіба.

Руф.

Конець — вінець. Сьогодні ви є труп.
Не так зовсім, мій пане, як здаєть ся.
Чого-ж вам треба? Втоптані у порох,
Розтращені...

Акіба.

На що всі мають право,
Кому те сонце сьвітить! Хочем жити.

Руф.

Хтож вам боронить? Жийте, як вам любо,
Та мусите корить ся, в тім і все.

Акіба.

Корить ся, се по твоюму зректись
І Бога, краю й матірньої мови...

Руф.

Бог, мова, край — та ну! Слова, слова!
Ти вчений, ти оглянув сьвіт увесь,
Як можеш у словах вязати духа?
Дух — переможець. Нині се дух Рима,
Не ваш дрібний, вузький гебрійський дух,
Що дбає про Сіон і Іаріцім.
Рим, його дух панує нині сьвіту,
А ви — дрібне, засліплене сектярство
На шляху під колесами його.

Акіба.

Він вас роздавить, бо на те він Рим.
Такий малий не є наш дух, о пане,
Яким тобі здаєть ся з римських башт,
Перед якими й Ганнібаль схитнув ся.
У вас є Сціпіони, Цезарі
І Августі — пошана їм і слава! —
Та на вазі духовій — вибач, пане! —
Вони нам не рівня. Ми люд малий,

Від віку битий. Мов малий островець
 Від віку серед моря чужини
 Поклав нас Бог. Невпинний бій, се наша
 Історія. Ми все були серна,
 Що дб-смерти цькують стрільці неситі.
 Не хочемо нічого, тільки змоги
 Жить, розвивати ся в законних межах,
 Які від віку є в нутрі людському.
 Ви більші силою, се вам признаю,
 Ми більші духом.

Руф.

Сила — також дух!

Деж би взялась та сила, мудрий діду,
 Без духа в боях? Ми здобули сьвіт,
 Вас здибали на тім далекім шляху,
 Ви буритесь — і ми вас зметемо.
 Ви мов чужа заноза в нашім тілі,
 Тож геть її! Се ясно, мудрий діду!

Акіба.

Не так то й ясно. По щож воскресив нас
 І на видовище подій поставив
 Незвісний дух, що ми зовемо Богом?

Руф.

Се, друже мій, його річ, а не наша.

Акіба.

Так признаєш і сам його, леґате,
 Значить, він єсть і Рим його признає,
 Великий Ягве непоборних сил,
 Що вів Саула й Юду Макавея,
 Що й нас веде й до тебе мовить мною.

Руф.

Я знаю тільки бога переможця,
 Сей зветь ся Рим, — а чом мовчить ваш Бог?

Акіба.

Зґрішили ми, мабуть нас знать не хоче,
 Та знаєм ми його й будемо знати!
 Хиба-ж брехня ті таблиці синайські?
 Чи сном була Давидова хвалá?
 Була марною велич Соломона?
 Нас не зломали ті літа неволі
 Край вавилонських рік, не знищив Тит,
 Ми все народ, потоптаний, малий
 Та висьміяний, та про те народ;
 Так жиємо, хиба-б наш Бог від нині
 Не хтів про нас і знать. Те, що ми є,

Що почуваємо себе народом,
 Ліпшим від всіх і вибраним між всіми,
 Се наша сила, наш тріумф, перемога!
 І в кістях злої вашої вовчиці,
 Що залягла пів світа своїм тілом,
 Ми дихаєм, єсьмо, живемо доси!
 Сего не заперечиш ти, лгівате!

Руф.

Вовчиця та, що з неї ти сьмієш ся,
 Не простягала лап, щоб вас розшарпав
 Зовсім, на порох; иньші наміри
 І иньші ціли кермували нею.
 Занадто ви дрібні, равві учений,
 Щоб простягати на вас спіжеві лапи.
 Коли така прочвара кинесь бігти,
 Ковтатъ простір перед собою вольний,
 То що там їй тернина, що припадком
 Убеть ся в лапу? Бестія летить,
 Рве, жре і тонче, що на шляху здибле, —
 Терн потім, аж по всіх тріумфах бою
 Спокійно вилиже — то Рим і ви!

Акіба.

Прочвара, мовиш, — се мені досить.
 Світ нас розсудить, як оба ми — порох
 Забутий тліти-мем. Даруй, що я
 На хвилю стурбував твій супокій.
 Ви знищити нас хочете? Ну, знищте!
 Одно вістане, та не вам на славу,
 Що світло ми несли на межі світа,
 Де ви насильством панувать хотіли.
 Те світло все ще рівно в нас горить,
 Воно з Мойсеєвої йде купини,
 Воно безсмертне! Щож ще більш сказати?
 Ви з'орете собі святий Сіон,
 Збудуєте на нїм нове місто,
 І де колись стояв кивот завіта,
 Там стане грецький, римський двір — Бог знає,
 Новий знать Вавилон паскудства й зла.
 Се все можливе. Виполете нас
 Як хопту з коренем на сьому місці,
 Де Аронів пруток колись то цвив, —

Та Жида ви не знищите, він вічний,
Як все людство.

Руф. Геть відси, лихословче!

Лиш старість ще охороня тебе.

Акіба. Лиш старість? Ні, мій захист є Господь!

(Відходить).

Руф. Фанатик! — Хай віjde Терадіон!

Заслона відхиляється, входить Ханїна бен Терадіон, ступає наперед, кланяється і стає перед Руфом.

Руф. Чи ти Терадіон?

Терадіон. Вам до послуги, пане!

Руф. Чого від мене хочеш?

Терадіон. Ти чогось

Від нас ось хочеш, пане!

Руф *(подражений, суворо).* Я хочу

З'орати ваш Сіон-гору; де храм ваш

Стояв, хочу там місто заснувати,

Що Елїя Капітолїна буде зватися

На посьміх вам і вічну осторогу.

Терадіон. Се все ти хочеш? То не мудро, пане.

Руф. А щож було-б мудрійш, равві учений?

Терадіон. Зробити те, що мож, лєгате славний.

Руф. А я се не зроблю?

Терадіон. Лєдви, мій пане.

Руф. Чому-ж, равві, коли в руках є мїць.

Терадіон. Мїць ще не все.

Руф. Чого-ж ще треба?

Терадіон. Сили.

Руф. І силу маю.

Терадіон. Маємо і ми.

Руф. Спинити нас?

Терадіон. Се не сказав я, пане,

Руф. В чім ваша мїць? До храма стїн старих

Товкти лобами і псальми ті мимрять,

Люд бунтувать, що жив без вас би тихо

І вдячний власти, що дає всім жити.

Мовчи, мовчи! Се знаємо на пам'ять:

Се ви, раввіни, свого краю згуба,

Ви струп їдкий, з якого йде отрута

У всі найдальшії сугави. Ви
 Чума для Риму. Бачу се виразно:
 Вас перших слід здусить, зломать, зтоптати,
 І буде мир, — а з вами ні, ніколи!

Терадіон. Попробуй лиш!

Руф. Попробую, равві.

Терадіон. На се ти маєш міць, летате царський, —
 Та нам що з того?

Руф. Я вас добре знаю!

Терадіон. Не знаєш, пане! Й думкою не збагнеш,
 Чим людям є пророки.

Руф. Бунтарями!

Терадіон. Не бунтарі, ми сьвідомість народа
 І його сила.

Руф. А ми зтопчем вас.

Терадіон. Нас можна, пане, бо нас мало є,
 Та не народ увесь — бо сей безсмертний.

Руф. З такими не говорю, як Акіба.

Терадіон. Я, пане, Терадіон, супроти него
 Холодний розум, другий полюс сьвіта.

Руф. Мені байдуже. Мов, чого бажаєш?

Терадіон. Нічого, пане.

Руф. Так чого-ж приходиш?

Терадіон. Бо ти щось хочеш, чого ми не хочем.

Руф. То я раввінам маю сповідать ся?

Терадіон. Ні, не раввінам, лиш собі і Богу.

Руф. Собі? Та в чім? Ти-ж знаєш, я летат
 Від Рима. Богу? Я його не знаю.
 Мої боги — се боги Рима, тим я
 Здам відповідь.

Терадіон. Як ти на тім спокійний,
 То й я мовчу.

Руф. Ну, так скажи, що хочеш!

Спинить мене від моїх намірів?

Терадіон. Ні, пане, лиш оберегти тебе.

Руф. А перед чим, равві?

Терадіон. Поперед всего

Перед твоєю міцю, що її
 Звеш силою.

Руф.

А як се, мій равві?

Терадіон. Зовсім по просту. Ось маленьку притчу
 Скажу на се. Раз вийшов лев із гір,
 На лови вийшов гордий, повний сили,
 Скакав по горах, біг по рівнині
 До броду просто, де при сьвітлі зір
 Пили газелі. Пяний силою
 Своєю він не чув, як павучок
 Малий, рудавий вплутав ся у лапу
 Його космату — біг і біг все далі.
 Добіг до ціли, гарну, сити ланю
 Ніс на поживу своїм молодим
 І гордо їм поклав її в берлозі
 У тіни скал — та в тім сам впав при них.
 Павук дрібний шпигнув його у лапу,
 І поки гордо біг він по долині,
 Отрута в сугавах міцних сочилась
 І розпливалась в тілі далі й далі,
 Аж вхопила його: при вході в яму
 Він трупом впав над здобичю своєю.

Руф.

Сю байку знаю: Рим — лев, ви павук!
 Та вір мені, могутне тіло льва
 Від сеї краплі трути не подасть ся, —
 Її осілить, стравить — стравив більше.

Терадіон.

Колись комар Немроду вліз у вухо,
 Немрод сказивсь, бо вижер в нього мізок.

Руф.

До байки байку — в Богом, мій равві!
 Нічим і ти не ліпший від Акіби.
 А хто сей третій, що ще там чекає,
 Бар-Кохба на імя?

Терадіон.Пізнаєш зараз. *(Відходить).***Руф.**

Той запалом огнистої промови,
 А сей догадками байок дитячих
 Рад зупинить летючі колеса
 Всесьвітньої судьби — безумці!
(З надвору чути чим раз дужший галас).

Що се

За гук? Мабуть Тит Анній вже сповняє
 Мої накази й бурить ся народ...

(До шатра впадає Тут Анній, обдертий і без меча).

На Марта, що там сталося?

Т. Анній.

Твій наказ

Я хтів сповнить. Вже впряжений в ярмо
 Бугай чекав при плузі, щоб з'орати
 Гору, сигнали дано з туб, окличник
 Чита едикт цісарський — мертво, тихо...
 Бліді мов стіни муж при мужі вколо
 Стоять, уста лиш рушають ся стиха
 Та руки, що руде волосе рвуть.
 Прочитано і воїн шарпнув повід...
 В тім з тиску виступив муж-велитень,
 Підняв п'ястук, бика в чоло як grimнув,
 Сей впав, немов простертий вдаром грому,
 А муж грізний ревнув мов голос суду:
 „Так буде всім, чия рука зухвала
 Сеї землі сьвятої доторкнеть ся,
 Що є Єгови власність!“ Крик гучний
 Був відповідю. Я велю воякам,
 Щоб запряглись в ярмо й орали скибу,
 Та як бика вперед одним ударом
 Звалив на землю, так почав валити
 Страшною силою між військом вколо —
 Що вдар, то смерть. За ним юрба скажена,
 І град каміня військо розігнав
 І докінчив, що розпочав п'ястук.
 О стид вам і тобі!

Руф.

Т. Анній.

Піди, глянь сам!

Постав мене супроти легій Ганнібаля,
 Супроти левів чи пажирних гієн,
 Я й вусом не моргну. Та з божевільним
 Фанатиком бороть ся я не вмію.
 Одно лиш знаю: не з'орать нам тої
 Гори, весь люд стоїть супроти нас.
Руф. Ми з'оремо гору, хоч би весь леґіон
 Там мусів полягти муж коло мужа
 Під п'ястуками велитня отого, —
 Та й він зомліє. З'оремо гору!

(Шум битви чим раз дужший. Входить Бар-Кохба без оружя, в простій одежі, густі рудаві вуси спливають йому богатими хвилями на груди, а довге волосе обіймає немов рамки могутню голову з левиним виразом. Спокійно він наближається до Руфа, що вдивляється в него без змішаня).

Бар-Кохба. Бен Акіба й равві Терадіон
 Прийшли сюди просити; поки ти
 Їх вислухав, зухвалі клевети
 Вже почали сповняти твій наказ.

Руф. А що тобі до того?

Бар-Кохба. Чесний муж
 Ніколи так не робить. Се був підступ.
 Послухай, що тобі скажу, летате!
 До дому йди й скажи там: Хоч би Рим
 Увесь із своїх гір сімох прийшов
 Сюди з цілою силою своєю
 З цілого світа, не зогне Сіона,
 Не з'оре поля, де був храм Єгови.

Руф. Я сам роз'орю! *(Хоче йти до заслони).*

Бар-Кохба. *(протягає руку).* Гов! Назад, летате!

(Ціла заслона відірвана паде, жидівський люд узброєний до бою валить серед голосного крику і окликів на сцену, на його чолі Акіба; з заду видно як утікають римські вояки, при вході лежать трупи побіч убитого бика і переверненого плуга. Бар-Кохба показує простягнутою рукою в гллуб сцени, Руф уступає).

Руф. А хто ти, варвар?

Акіба *(виходить наперед, вітхнений).* Вибранець Господній
 Повстав новий Саул, новий Давид,
 Самсон новий серед ворожих тисків!
 Ріг сил своїх Господь зілляв на нього,
 Свій грім вложив в його міцну правицю,
 Свій блиск у його око, ангелів
 Сто прі-боці його поклав, щоб крили
 Чоло його стоокими крильми.
 Його стріла ворожа не досягне,
 Великий він серед дрібних іти-ме,
 По головах топтати ящірок;
 Зубами впеть ся в грудь старій вовчиці,
 Аж та в ногах його залеть ся кровю.

Бар-Кохба се, великий син звізди,
Твій цар новий, народе, твій Месня!

(Народ з усіх боків обступає Бар-Кохбу, деякі клякають перед ним і цілують його одіж. Він стоїть зхрестивши руки на грудях, недвижно).

Акіба. Благословлю тебе! Я, що пройшов весь світ
І бачив у пониженю свій люд,
В тобі його воскресенє витаю!
Ти лев Іюди, Якова звізда,
Ти подихом палким уст своїх забеш
І Сатану, як мовив Ісаїя!
Ти Насі наш, ідеш ти без меча,
Бо в рамені твому є вся сила.
Та я опережу тебе мечем владаня,
І сядеш ти на білого коня,
А я держати-жу покірно стрема,
Як своєму царю. *(До Руфа)* А ти, летате,
Спіши до Риму й мов: Повстав Ізраїль,
Тепер не є він безголове тіло.
Ізнов помилував Господь свій люд,
До храма стін вже не товкти-мем лобом,
А крикнем на-стріч своєму цареві,
Що звесь Бар-Кохба і є син звізди.

(Серед чим раз більшого крику народ відводить Бар-Кохбу. Руф і Тит Анкій поглядають за ними в німім остовпіню).

Руф. Швиденько треба слати вість до Риму;
Пожежа буде більша, ніж я думав.
Акіба, то чуте; Терадіон, то розум,
Бар-Кохба-ж більш усіх їх, він є — діло.

З чеського переклав

Іван Франко.

З дрібних оповідань Альфонса Доде.*)

— — — — —

І. На новім помешканю.

(Installation).

Я пишу до вас при отворених дверях, при яснім сьвітлі сонця.

Гарний сосновий лісок, цілий блискучий від сонця, спускаєть ся аж до споду узгіря. Делікатний гребінь Альпів рисуєть ся на горизонті. Кругом тихесенько. Тільки з далека чути голос сопілки і цьвірінькане пташки в лаванді та тарахкало мула на дорозі. Цілий сей гарний провансальський краєвид жиє тільки в сонці.

І якже ви хочете, щоби я жалував за вашим Парижем, галасливим і чорним? Мені так добре в моім млині! Се як раз куток, якого я шукав, малий, пахучий і теплий, на тисяч миль від газет, від фіякрів, від мраки! А які тут гарні річи коло мене! Ледви вісім днів як я тут спровадив ся, а вже маю повну голову вражінь і споминів. Але почекайте! Не давнійше як вчера я видів поворот

*) Сі дванацять оповідань вибрано з двох серій: I, II, III, VIII, IX і X із збірника *Lettres de mon moulin* (вид. 1898), решта з книги *Contes du lundi*: IV, V і VI з відділу *La fantaisie et l'histoire*, присьвяченого вражінням і спогадам франко-пруської війни і парижської комуни, VI, X і XII — з відділу *Caprices et Souvenirs* (вид. 1888).

стада до ферми, що лежить під узгір'єм, і ручу ся вам, що я не дав би того, що видів за всі премієри, які мали ви сего тиждня в Парижі. Судіть самі.

Треба вам знати, що в Провансі є звичай, скоро тільки надходять спеки, висилати худобу в Альпи. Люде і худоба проводять на горах пять або шість місяців, сплять під голим небом по живіт у траві; потім при першій подуві осени сходять у ферму і знов зачинають буржуазно общипувати малі сірі горбки, що пахнуть розмарином. Ось вчора вечір стадо вернуло до дому. Вже від рана ворота чекали вітворені на розтіж; стайні були повні сьвіжої соломи. Що хвиля говорено; „Тепер вони в Єйтієр, тепер у Параду“. Потім нараз над вечером великий крик: „Ось вони!“ і далеко на долині показали ся стада, що йшли в хмарі пороху. Наче вся дорога йшла з ними. Старі барани виставили роги наперед, з диким виглядом ідуть найперші; за ними головна громада стада, матірки утомлєні трохи, а малі ягнятка під їх ногами; мули з червоними кутасиками несуть і колишуть ідучи кошики, а в них новонароджені ягнятка; дальше пси попріті з вивішеними язиками аж до землі і два парубки пастухи в рудих вовняних плащах, що звисають їм аж до пят, наче фєлони.

Все те переходить по при нас весело і впадає в браму з тупотом і гуком гураґана. Треба видіти, що за рух дома. Золотисто-зелєні пави з дрібнєнькими гребінцями пізнавши гостей витають їх страшними викриками з висоти своїх сїдал. Курник, що уже був заснув, нараз будить ся. Все, що жиє, на ногах: голуби, качки, индики, пантарки. На подвірю все наче скажене; кури збирають ся не спати цілу ніч! Здаєть ся, що кождий баран приніє на своїй вовні разом з сильним альпейським запахом і трохи того острого, гірського повітря, що опяняє і заохочує до танцю.

І серед усього того стадо йде на нічліг. Не може бути нічого милїйшого, як сей поворот. Старі барани розчуляють ся побачивши знов свої ясла. Ягнятка, ті найменші, що родили ся в дорозі і ніколи ще не виділи ферми, оглядають ся здивовані довкола.

Але найбільше халають за серце пси, чесні вівчарські пси, що зовсім заняті стадом, і нічого крім него

не видять у фермі. Нехай домашній пес кличе їх скільки хоче зі своєї буди, най відро з студеною водою манить їх до себе; вони не хотять нічого видіти, нічого чути, доки стадо не розложиться, доки малих іраткованих дверцят не засунуть тяжкими засувами і доки пастухи не сядуть за стіл у низькій кімнаті. Аж тоді вони рішають ся піти до буди і хлещучи свою порцію бовтанки, оповідають своїм товаришам з ферми, що вони робили там високо на горах, у суворім краю, де є вовки і великі пурпурові наперстниці повніські роси.

II. Арлезіанка.

(L' Arlésienne).

З мого млина до села дорога йде попри ферму, що збудована близько коло дороги, в глибині великого подвіря, засадженого деревами. Се правдивий господарський провансальський дім зі звичайними червоними дахівками, з широким, брунатним фронтом, з неоднаковими вікнами, з хурговкою на даху, з бльоком до підношення снопів на стоги, куди як раз підносили кілька вязанок брунатного сіна.

Чому сей дім звернув мою увагу? Чому ся замкнена брама стискала мені серце? Я не міг би сего сказати, а тимчасом ся загорода переймала мене холодом. Занадто вже мовчазливо довколо неї. Коли було переходити туди, пси не гавкали, пантарки утікали без крику. А в середині ані звука! Нічого, не чути навіть тарахкала на мулі. Як би не білі фіранки на вікнах та не дим, що підносив ся над дахом, можна було подумати, що се місце безлюдне.

Вчера в саме полудне я вертав із села і щоби сховати ся від сонця, йшов здовж межі ферми в тіни дерев. На дорозі перед загородою два парубки мовчки кінчили накладати сіно на віз. Брама була вітворена. Я кинув оком в переході і побачив у глибині подвіря старенького зовсім сивого чоловіка, що підпершись на лікті, з головою в руках, в короткій камізельці і подертих споднях сидів при великім камянім столі. Я задержав ся. Оден з людей сказав мені тихенько: „Шш!... се господар. Він такий усе від нещастя свого сина.“

В тій хвилі жінка з малим хлопцем, чорно одягнені, перейшли по-при нас з великими золоченими молитвениками і увійшли на подвірє.

Парубок докинув: „Господиня і молодший, вертають зі служби божої. Вони ходять що дня, від коли дитина забила ся. Ах! пане, яке горе!... Батько все ще носить жалібну одежу; не можна його намовити, аби покинув її. Вйо! вйо, діти!“

Візок рушив. Я хотів ще більше довідатись і попросив візника, аби позволив мені сісти коло себе, і тут то високо, на сїні, я почув сю страшно жалісну історію.

Він називав ся Жан. Се був незвичайний, двадцятилітній парубок, чемний наче дівчина, солідний, з вітвертим лицем. Він був дуже гарний, і жінки поглядали на нього; але йому була в голові тільки одна, мала Арлезиянка, ціла в оксамиті і коронках, котру він здибав раз на Ліс-д'Арль. На фермі дивились неприхильно на сї відносини. Дівчину уважали за кокетку і її батьки були нетутешні. Але Жан силоміць хотів своєї Арлезиянки. Він говорив:

— Я умру, коли її не дістану.

Прийшло ся супроти того уступити. Було уложено поженити їх по жнивах.

Якось раз в неділю вечером у фермі на подвірю родина кінчила обідати. Се був майже весільний пир. Нареченої не було, але що хвиля пили за її здоровлє. Якийсь чоловік показує ся в дверях і з дрожею в голосі жадає говорити з господарем Естевом, з ним самим. Естав устає і виходить на дорогу.

— Добродію, каже той чоловік, ви хочете женити свого сина з тою ледащицею, що була моєю любовницею через два роки. Те, що я говорю, я можу доказати: ось листи!... Батьки знають усе і обіцяли її мені; але від коли ваш син зачав сватати її, ані вони ані дівчина не хочуть мене більше. Я думав би одначе, що після сего вона не могла би бути жінкою другого.

— Добре! — сказав Естев, переглянувши листи. — Зайдіть випити чарку мускату.

— Дякую! У мене більше гризоти, ніж спраги. — І він пішов.

Батько вернув спокійно; він заняв знов своє місце за столом, і пир скінчив ся весело. Сего вечера Естев із сином пішли в поле. Вони були там довго; коли вернули, мати ще чекала їх.

— Жінко! — сказав господар привівши до неї сина. — Обійми його! Він нещасливий!

Жан не говорив більше про Арлезіянку. Він одначе любив її усе і навіть більше, ніж коли небудь, від коли йому показали її в обіймах иньшого. Але він був занадто гордий, аби говорити про се; ось що убило його, бідного хлопця! Нераз проводив він дні самотно в куті, не рухаючись з місця. Часом знов кидав ся божевільно до роботи і робив за десятьох. Як прийшов вечір, він виходив на арльську дорогу і йшов аж доти, доки не побачив тоненької міської дзвінниці. Потім вертав ся. Дальше не йшов ніколи.

Бачучи його все сумного і одинокого, люде на фермі не знали що робити. Боялись нещастя. Раз за столом мати дивлячись на него повними сліз очима, сказала: — Добре, Жан! коли ти її все таки хочеш, то ми дамо тобі її.

Батько почервонівши зі стиду спустив голову. Жан рухом відповів, що ні, і вийшов.

Від того дня він змінив спосіб життя, удаючи з себе веселого, аби заспокоїти батьків. Став знов ходити на балі, до шинку. А на празнику в Фонвейль він вів перед у фарандолі.

Батько говорив: „Вінвилічив ся“. Мати одначе усе чогось боялась і більше ніж коли стерегла свого сина. Жан спав з молодшим братом зараз коло шовковні; бідна старенька казала собі всунути ліжку коло їх комнати. Вона могла бути потрібна шовковичним гусільницям у ночі.

Надійшов празник сьвятого Елїїя, патрона господарів.

Радість велика у фермі. Не жалували нікому вина і старе вино ляло ся, як дощівка. Потім петарди, штучні огні, кольорові лямпіони. Слава сьвятому Елїтію! Танцювали на смерть фараңдалю. Молодший обсмалив свою нову блюзу. А сам Жан виглядав вдоволений; він хотїв, щоби його мама танцювала; бідна жінка плакала з радости.

О півночи всі полягали. Всім хотїлось спати. Жан одначе не спав. Молодший оповїдав потїм, що він цілу ніч плакав. Ах! кажу вам, йому було дуже гірко.

На другий день скоро сьвіт мати почула, що хтось перебіг скоро через її покїй. Вона мала наче перечуте.

— Жан, се ти?

Жан не відповідає; він уже на сходах.

Мати скоренько встає: — Жан, ти куди?

Він їде на стрих; вона за ним. — Мій сину! — Боже милосердний! Він замикає двері і засуває засув.

— Жан, мій дорогий, відповідж. Що ти хочеш зробити?

Вона шукає на помацьки засувки руками, що дрожали ві старости. Вітворюєть ся вікно, гук тіла, що паде на землю, на подвірє, от і все.

Він сказав собі, сей бідний хлопець: „Я занадто її люблю. Заберу ся“. Ах! бідні наші серця! Вони занадто сильні, аби погорда могла в них убити любов!...

Того рана люди з села питали, хто се так кричав у тїй сторонї, де ферма Естева.

А на подвірю, перед кам'яним столом покритим росєю і кровю, голосить роздягнена мати, тримаючи на руках свою мертву дитину.

III. Елїксїр всечеснїйшого отця Гоше.

(L'elixir du révérend père Gaucher).

— Пийте, сусїдо, та розповїдайте новинки!

І по капельці, старанно, як юбілер, що рахує перли, їравесонськїй парох налляв менї трошки лїкєру зеленого,

золотистого, теплого, слискучого, смачного. В жолудку наче сонце засьвітло.

— Се еліксир отця Гоше, радість і здоровле нашої Провансії! — сказав добряга з виразом лица повним тріумфу. — Його виробляють у монастирі Премонтре, дві милі від вашого млина.

— А що, не ліпше се, ніж усі шартрези на сьвітї? А коли-б ви знали, яка забавна історія сього еліксіру! Ось послушайте...

І зовсім наївно, без ніякої злоби в сій тихій ідалній приходства, де висіла на стїнах хрестова дорога в малих образках, а на вікнах сьвіженькі фіранки, накрохмалені наче стихарі, абат зачав розповідати історію трошки скептичну і свобідну, в родї оповідань Еразма або Асусі.

Буде сему дваццять лїт, як Премонтре, а властиво Білі отці, як їх називають наші Провансальці, впали в велику нужду. Як би ви були бачили тоді їх монастир, се було-б вам дуже прикро.

Велика стїна, Пахомівська вежа були розвалились. Усе довкола монастиря обросло травою, стлвпи попадали, кам'яні сьвяті хитались у своїх нішах. Анї одної цілої шиби, анї одних добрих дверей. На подвірю, в каплицях дув вітер з Рони наче в Камарзі, гасив сьвічки, домав олово на віконних рамах, розхлюпував воду в кропильницях. Але найсумнійше виглядала монастирська дзвінниця, мовчалива, наче пустий голубник; задля браку гроша аби купити дзвін, отці мусїли дзвонити на утрєню тарахкалами з мїдалового дерева! Бідні Білі отці! Я наче бачу їх ще на процесї Божого Тїла, як ідуть сумні в полатаних мантиях, блїді, мізерні з браку иньшої поживи крім цитрин і кавунів, а за ними преподобний абат зі спущеною головою, стидаючись показувати на сонці свій жезл, з котрого стерлась позолота, і білий вовняний бірет, що погризли молї. Дами з братства плакали з жалю в своїх рядах, а грубі хорунжі посьмішкувались по тиху, вказуючи один одному на бідних монахів: „Шпаки худїють, коли живють громадно!“

Дійшло до того, що нещасливі Білі отці поставили собі були питанє, чи не було би ліпше розійтись їм по сьвітї і шукати поживи кождий для себе.

І одного дня, коли радили над сим важким питанєм у монастирі, приходять і оповіщають ігуменови, що брат Гоше бажає, щоби його вислухали на нараді. А треба вам знати, що сей брат Гоше був монастирський пастух; то значить, що він проводив дні на тім, що лазив від одної аркади в монастирськїм подвірю до другої і поганяв наперед себе дві сухі корови, що шукали трави в шпарах між плитами бруку. До дванадцяти літ його виховувала стара божевільна селянка з Бо, котру звали тіткою Беґон, потім узяли його монахи і нещасливий пастух не міг ніколи нічого навчитись, тільки що ганяти корови та клепати *Pater noster*, тай те ще він вимовляв по провансальськи, бо мозок у него був твердий а розум тупий наче оловяний ніж. Одначе при тім усім він був ревним християнином, хоч трошки забобонний, почував себе добре у волосіниці і удавав себе дісципліною (бичем) сильно, з пересьвідченєм.

Коли він увійшов до салї, покірний і придурковатий, кланяючись зібраним, і при тім поступаючи ся назад, ігумен, каноніки, скарбник — усі зачали сьміятись. Сей добряга зі своєю козячою, трохи сивою борідкою і придурковатими очима викликав усе се вражінє, куди йно з'явив ся. Але брат Гоше не змішав ся.

— Мої всечеснійші! — зачав він добродушно, перебираючи свої чотки з оливкових кісток. — Се дійсно правда, що порожні бочки найголоснійше гудуть. Ось я чіхаючи довго свою пусту голову, найшов, здасть ся, спосіб, аби всіх нас вивести з біди. Ось воно як. Ви знаєте добре мою тітку Беґон, сю чесну жінку, що мене годувала, коли я був малий. (Дай їй Боже царство небесне, старій ледащици! Вона упившись сьпівала препогані пісні). Отже я вам скажу, всечеснійші отці, що тітка Беґон за свого життя знала ся на гірських зілях далеко ліпше, ніж старий корсиканський дрозд. Отже вона під кінець своїх днів скомпонувала незрівняний еліксир, мішаючи пять чи шість поодиноких родів зіля, які ми збирали разом в Альпінах. Сему вже буде дуже давно, але я думаю, що при

помочи сьвятого Августина і за дозволенем нашого отця ігумена я зможу — добре пошукавши — віднайти складові частини сего таємничого еліксіру. Нам лишить ся тільки зливати його в бутельки і продавати дороженько, і се дасть можливість товариству трохи розбагатіти, так як на приклад наші братя в Іранд, або Трапісти.

Йому не дали скінчити. Игумен встав і кинув ся йому на шию. Каноніки стискали йому руки. Скарбник зворушений ще більше ніж усі иньші, цілував з пошаною край його пошарпаної одежі. Потім усі вернули на свої місця, аби радити, і капітула урадила, що треба поручити корови братчикови Трасибульови, аби брат Іоше міг зовсім віддатись виробови свого еліксіру.

Як добрий братчик зміг віднайти рецепту тітки Бетон? ціною яких старань і трудів? Історія сего не каже. Але те певне, що шість місяців пізнійше еліксир Білих отців був уже дуже популярний. В цілім графстві, в цілій ардезіанській країні не було ані ферми ані хатини, що не мали би в коморі, поміж фляшками з вином і збанками в італіянськими оливками, і брунатної камяної баньочки запечатаної гербом Прованса, з монахом у екстазі на срібній етикетці. Завдяки славі свого еліксіру премонтренський монастир розбагатів дуже скоро. Відбудовано Пахомівську вежу. Игумен справив собі новий бірет, в церкві вставлено гарні вікна, а на дзвінниці різьбленій наче коронки завішено одного гарного великодного ранку цілу громадку дзвонів і дзвіночків, що дзвонили-видзвонювали з цілої сили.

А що до брата Іоше, того бідного, сьвітського брата, котрого незграбність розсьмішувала все цілий монастир, то про нього не було у монастирі більше й бесіди. Від тепер усі знали тільки Всечеснійшого Отця Іоше, чоловіка дуже розумного і ученого, що жив зовсім здалека від ріжно-родних і дрібних монастирських робіт і замикав ся на цілий день у своїй дестилярні, коли трийцять монахів ходили по горах і шукали йому пахучого зілля. Ся дестилярня, куди ніхто не мав права заглядати, навіть сам ігумен, була стара, покинена каплиця коло самого монастирського огорода. Простота добрих отців зробила з неї

щось страшне і таємниче; раз якось один ченчик відважний і цікавий підліз був в пустоти по гильках винограду аж до розетки в дверях і чимборжій зіскочив перестрашений, побачивши отця Іоше в борідкою наче у чарівника, нахиленого над печею з ареометром у руці, а довкола него рожеві кам'яні реторти, величезні дестиллятори, кришталеві рурки, цілий дивний склад, що горів чарівно в блиску червоних вікон.

Над вечером, коли дзвонили останній раз на „Angelus“, двері сего таємничого місця відчиняли ся дискретно, і всечеснійший ішов до церкви на вечірню. А варто було видіти, як його стрічали в монастирі! Коли він переходив, братчики робили йому шпалір і шептали собі: „Цить!... Він знає секрет!...“

Скарбник ішов з ним і розмовляв наклонивши голову. Серед тих почесей отець Іоше переходив обтираючи собі чоло і засунувши назад свій бірет з широкими крисами наче авреоля, поглядав з вдоволенєм довкола на велике подвірє засаджене помаранчевими деревами, на сині дахи, де крутились нові хоруговки, а в сьніжно білім монастирі з гарними новими стовпами — на каноніків, що в нових одєжах проходжувались парами зі спокійними мінами.

— Те все вони завдячують мені! — говорив до себе всечеснійший отець і кожний раз ся гадка викликала в нїм почутє гордості.

Але бідачиско був за се тяжко покараний. Побачите.

Представте собі, що раз підчас вечірні вїй увїйшов до церкви незвичайно роздразнений: червоний, задиханий, каптур на бік і так трясє ся, що беручи сьвяченої води, отець замочив рукави по локоть. З разу всі думали, що се через спїзнєнє; але коли запримітили, які глибокі поклони він складав перед орґанами і амвоною, замісь, щоб поклонитись перед великим престолом, як потім вихром понїс ся по церкві і з пять мінут шукав свого місця в стаях, а усївши похилив ся на всі боки і усьміхав ся блаженно, здивований шепіт перебіг через усї три нави. Шептали над усїми молитовниками:

— Що сталося нашому отцю Іоше? Що сталося нашому отцю Іоше?

Два рази з нетерпеливості ігумен стукнув уже був жезлом до підлоги, аби завести мовчанє. З глибини хору читано вже псалми, але відповіді були непевні.

Аж нараз, в самій середині Ave verum, наш отець Іоше розвернувши ся на своїм кріслі, починає сьпівати повним голосом:

Dans Paris il y a un Père blanc
Patatin patatan, tarabin taraban*)...

Загальне замішанє. Всі встають. Оклики: — Виведіть його... його чорт обпугав!

Каноніки хрестять ся. Жезл отця игумена в руху. Але отець Іоше нічого не видить, нічого не чує; і два сильні монахи мусять вивести його через малі дверці в хорі, а він не даєть ся, наче справді біснுவатий і сьпіває дальше завзято patatin і tarabin.

На другий день досьвіта нещасний був уже в келії ігумена і на колінах каяв ся своєї вини, проливаючи рясні сльози:

— Се еліксир, ваше високопреподобіє, се мене еліксир підвів, — говорив він, бючи ся в груди. І бачучи, що він такий розжалоблений, так каєть ся, добрий ігумен і сам сильно зворушив ся.

— Нічого, нічого! Отче Іоше, заспокойтесь, все тото щезне, як роса на сонці. Передовсім скандал не був такий великий, як ви думаєте. Хоч правда, та пісня, трохи вона гм... гм...! В кінці треба надіятись, що новики її не чули. А тепер побачимо... Скажіть же мені, як се стало ся? Се певно при пробованю еліксіру, правда? Трохи незручно взяли... Так, так, я розумію. Се так, як брат Шварц, що винайшов порох: ви стали жертвою свого винаходу. А скажіть, мій друже, чи се конче потрібне, щоб ви самі пробували сей страшний еліксир?

*) В Парижі є Білий отець. Тра-ля-ля і т. д.

— На жаль, так, ваше високопреподобіє! Мірило показує мені, правда, силу і ступень алкоголю; але що до м'якості, то я можу повірити тільки своєму власному язикови...

— А! дуже добре! Послухайте ще, що я вам скажу! Коли ви так пробуєте еліксир з конечности, чи він вам смакує? Находите в тім приємність?

— На жаль, так, ваше високопреподобіє! — відповів нещасний отець зовсім почервонівши. — Ось уже два вечери я нахожу в нім запах, аромат! Се напевно чорт вистроїв мені таку погану штуку! Одначе я готов від нині обмежитись тільки мірилом. Але як лікер не буде мати тої делікатности, не буде мати смаку — —

— Борони Боже! — перебив йому скоро ігумен. — Не треба нам наражати ся на невдоволене клієнтів! Тепер, коли ви вже упереджені, вам не лишаєть ся нічого більше, тільки бути обережним! А кілько вам потрібно, щоби могли спробувати? П'ятьнайцять або двацять крапель, так? Візьмім двацять крапель. Тепер чорт був би дуже хитрий, коли-б міг зловити вас двацятьма краплями! А щоб на дальше охоронитись від усяких приключок, я вас звільняю від нині від ходження до церкви. Відчитаете вечірні молитви в дестилярні. А тепер ідіть в супокою, мій всечеснійший, і передовсім рахуйте добре краплі!

На жаль, бідний всечеснійший міг собі добре рахувати краплі. Чорт таки тримав його і не випускав уже.

А дестилярня могла тепер чути дивні молитви!

В день ще йшло добре. Отець був досить спокійний: він пильнував печей, дестиляторів, сортував старанно зіля, всілякі провансальські зіля, делікатні, зубчасті, сиваві, повні ароматі і соняшної сили. Але вечір, коли зіле було вже намочене, а еліксир стиг у великих мідяних кітлах, зачинали ся муки бідного чоловіка.

— Сімнайцять... вісімнайцять... девятнайцять... двацять...

Краплі падали з рурки в золочену чарку. Тих двацять крапель отець проковтнув відразу, майже без ніякої приємности. Аж двацятта перша крапля смакувала би йому.

О! ся дваїцята перша крапля! А щоб устерегти ся від покуси, він клякав у лябораторії і заглиблював ся у свої Отчешні. А з теплого ще лікеру виходила ароматична пара і крутилась коло него і хочачи не хочачи вела його до кітлів. Лікер мав золотисто зелену барву. Нахилившись над ним з роздутими ніздрами отець тручав його легенько своєю руркою, а в його блискучих краплях, що спливали наче шмараїдова хвиля, йому привиджувались очи тїтки Бетон, що сьміялась і дивила ся на него блискучими очима.

— А-ну, ще крапельку!

І крапля за краплею нещасний доходив до того, що наповняв чарку по самі береги. Обезсилений він падав у великий фотель і витягнувшись у нїм з на-пів опущеними повіками розсмаковував свій гріх по трошки, повторяючи собі тихенько з смачними докорами:

— Ах! я гину, гину!

Найстрашнішим одначе було се, що в тїм чортівськїм еліксирі він віднаходив, не знати якими чарами, всі погані пісні тїтки Бетон: „Як зібрали ся три кумці погуляти...“ або „Андрієва пастушечка пішла у ліс самісенька...“ і ще ту проклятушу про Білих отців: Patatin patatan.

Подумайте, який стид, коли на другий день його сусїди по келїї говорили злбно:

— Ей, ей! Отче Гоше, у вас у голові чмелї гули вчора вечір, коли ви лягали спати.

І знов сльози, розпука, піст, волосїнниця, дисциплїна. Але вони нічого не могли зробити еліксирному чортові, і що вечера о тїй самїй годинї його робота зачиналась на ново.

Тимчасом замовлення плили дощем, наче благословене Боже. Були з Нім, з Е, з Авіньону, з Марселї... З дня на день манастир ставав подібнійший до торговельного дому. Там були братя паковники, братя етикетники, до листів, до перевозу; вправді служба божа тратила деколи якіхось пару ударів дзвона, але бідні з околиці нічого не тратили, ручу ся за се...

Аж раз одного ранку в неділю, коли скарбник перед повною капїтулою читав рахунки з цілого року, а добрі канонїки слухали його з блискучими очима і з усьміш-

кою на устах, впадає в середину засідання отець Гоше і кличе:

— Скінчилось... Не роблю більше... Віддайте мені назад мої корови.

— Що таке стало ся, отче Гоше? — спитав ігумен, що вже трошки догадував ся, що воно таке.

— Що таке стало ся, ваше високопреподобіє! А те, що я лагоджу собі гарну вічність у огні, серед ударів вилами... Я пю, пю, як який остатній!

— Але-ж я вам говорив, щобиьсте рахували краплі.

— Ага! рахувати краплі! Тепер хіба би треба вже рахувати чарки... Так, мої преподобні, я дійшов до того. Три фляшки що вечера,.. Ви-ж розумієте, що так не може дальше бути... Тож прикажіть робити еліксир, кому хочете... Най мене Бог побе, коли я ще до того візьму ся!

Капітула вже не сьміялась.

— Але-ж нещасний, ви нас руйнуєте! — закликав скарбник, потрясаючи своєю книгою.

— А ви-б воліли, щоб я був проклятий?

Тепер ігумен устав.

— Мої преподобні! — сказав він, протягаючи свою гарну, білу руку, на котрій поблискував пастирський перстїнь. — Є спосіб, щоб погодити вас... То вас, мій сину, вечерами спокушає чорт?

— Так, отче ігумен, дійсно що вечера... А навіть тепер, коли подумаю про ніч, то мене, шануючи вас, обливає піт, наче осла Капіту, коли він побачить сідло.

— Добре! Заспокійте ся! Від тепер що вечера на вечірні ми будемо відчитувати на вашу інтенцію молитву сьвятого Августина, котра звязана з повним відпустом... Тоді, хоч що й станеть ся, ви маєте оборону... Рівночасно з гріхом і розрішенє.

— Отже добре! Дякую, отче ігумен!

І не питаючи нічого дальше, отець Гоше вернув до своїх дестиляторів легко, наче жайворонок. І дійсно, від сеї пори що вечера при кінці відправи сьвященик, що служив, додавав:

— Молім ся за нашого бідного отця Гоше, що жертвує свою душу на користь нашого товариства... Oremus Domino...

І коли всі білі каптурі клячали в тіни нав і молитва носилась над ними, наче легкий вітерець по снігу, там, на кінці монастиря, за освітленими вікнами дестилярні, чути було, як отець Іоше сьпівав з цілої сили:

Єсть у Парижі білий отець
 Пататен, пататан, тарабен, тарабан;
 Єсть у Парижі білий отець,
 Що веде червичок у танець.
 Тру, ту, ту у саду,
 Що веде...

Тут чесний парох перервав зі страхом:

— Господи Боже! Як би так мої парохіяне мене почувли!

IV. Партия білярду.

(La partie de billard).

Після дводенної битви, після ночі під потоками дощу з торністрами на плечах жовніри ослабли. Тимчасом минули три безконечні години, як їх тут лишили перемерзлих, зі зброєю в руках, серед калюж на гостинці, серед болота і мокрої землі.

Знесилені утомою, безсонними ночами, в мокрих мундурах вони тулять ся одні до одних, аби розігрітись, підбадьоритись. Декотрі з них сплять стоячи, спершись на торністру сусіда, і у сні ще більше знати втому, недостаток на тих ослаблених, опущених лицах. Дощ, болото, ані огню, ані теплої страви, небо нависле і чорне, і вороги довкола. Се страшно... Щож вони тут роблять? Що тут дієть ся?

Гармати звернені гирлами до ліса, наче пильнують чогось. Картачниці зачасні глядять пильно в виднокруг. Все, видно, готове до атаку. Чому-ж не атакують? Чого чекають?...

Чекають приказів, а з головної кватири не присилають їх.

Головна квартира недалеко. Се гарна палата в стилю Людвіка XIII, котрої цегли сполоскані дощем блищать на склонах узгіря. Справді, княжа резиденція варта, щоб на

ній розвівала хоругов маршала Франції. З заду за нею велика феса і камінний вал відділяє її від дороги, травники аж до самих дверей, зелені і рівні, окружені вазонами квіток. З другої сторони дому, з середини йдуть ясні грабові алеї, розпростираєть ся як зеркало ставок, де плавають лебеді, а в голубнику з дахом в виді пагоди викрикують пави, золоті фазани і бють крилами. Хоч господарі виїхали, не чути одначе тут опущеня, не видно знищеня війни. Хоругов шефа армії охоронила тут усе, аж до найменшої квіточки на травнику і справді сильно вражає ся велика тиша, той порядок у всім, в рівних лініях мурів, у глибокій мовчанці при вході, так недалеко від поля битви...

Дош, що там на дорогах робить купи поганого болота і глибокі колії, тут тільки наче елегантна аристократична струя осьвіжає червону барву цегли, зеленень травників, що від неї полискуєть ся листя помаранчевих дерев і білі пера лебедів. Усе блищить, усе спокійне. Справді, як би не хоругов, що повіває на верху даху, як би не два жовніри на варті перед входом, ніхто-б не подумав, що се головна квартира. Коні спочивають у стайнях. Декуди можна здибати гуртки слуг і ординансів, що снують ся коло кухонь, або знов який огорожник у червоних штанах розгортає спокійно граблями пісок на великім подвірю.

З їдальні, котрої вікна виходять на ганок, видно на половину непопрятаний стіл, повідтикані фляшки, порожні чарки на помятім обрусі; видно, пир скінчив ся і учасники пішли. В сусідній комнаті чути звуки голосів, сьміх, стук куль, що котять ся, чарок, що ними тручають ся. Маршал як раз грає свою партію і тому то армія чекає його розпоряджень. Коли маршал зачне партію, то нехай там і небо завалить ся, ніщо на сьвітї не в силі перешкодити йому докінчити її.

Білярд!

Се слаба сторона того великого войовничого мужа. І він при ній такий поважний, як підчас битви: в параднім уніформі, груди обвішані ордерами, очи блищать, щоки горять, він під'охочений пиром, грою і грою. Його

військові ад'ютанти стоять з респектом довкола нього, готові на услуги, розпадають ся в подивах над кожним його ударом. Коли маршал зробить один пункт, усі тиснуть ся до записної таблички; коли маршал хоче пити, всі хочуть прилагодити йому грої. Ся громада еполетів, дзенькане хрестів, аксельбандів і вид усіх тих гарних усьмішок, субтельних дворацьких поклонів, нових гальових мундурів в сій високій дубовій салі, з вікнами зверненими в парк і на фронтове подвірє, все те нагадує осінь в Компень і лагодить трохи вражінє брудних плащів, що мерзнуть там здовж дороги в понурих ірупах під дощем.

Партнер маршала, се капітан генерального штабу, запнятий тісно в мундур, зафризований, в ясных рукавичках; він перша сила в грі в білярд, і міг би на тім поли побити всіх маршалів на сьвітї; але він уміє триматись в повнім респекту віддаленю від свого шефа і стараєть ся, щоб анї не виграти, анї знов дуже легко не програти. Се, що називаєть ся, офіцер з будучністю...

Але увага, молодий чоловіче, тримайтесь! Маршал має п'ятнайцять пунктів, а ви десять. Треба тільки вести партію аж до кінця так, як тепер, а се буде значило більше для вашої кар'єри, ніж як би ви були там разом з иньшими під потоками дощу, що затоплює горизонт, і заболотили свій гарний мундур, знищили золото на аксельбандах, очікуючи приказів, що не надходять.

Се справді інтересна партія. Кулі котять ся, тручають одна одну, мішають свої барви. Рами білярда сильно відбивають їх, зелене сукно розгріваєть ся... Нараз на небі показуєть ся полонїнь з гарматного вистрілу. Від глухого гуркоту дзвонять шиби. Всі здригнулись і поглядають на себе неспокійно. Тільки маршал не видїв нічого, не чув нічого: похилений над білярдом він як раз думає над чудовим реванжним ударом; в тих ударах його головна сила!

Але ось знов сьвітло, потім знов друге. Гарматні вистріли падають густо один за одним. Ад'ютанти біжуть до вікон.

— Чи се Прусакї атакують?

— Нехай атакують! — каже маршал, ставляючи білу. — Ваша черга, капітане!

Генеральний штаб здригається в подиву. Тірен, що заснув на ляфеті, є нічим против сего маршала, такого спокійного при білярді в хвилі атак... Тимчасом галає стає більший. З гарматними вистрілами мішається тріск карточів, летять огнисті кулі. Червона хмара з чорними краями заходить аж до краю травників. Середина парку в поломіні. Пави і фазани кричать перестрашені в своїм голубнику; арабські коні в стайнях зачувши порох стають дуба. На головній квартирі рух. Деша за дешою. Штафети прибігають як можна найскорше. Кличуть маршала.

Маршал неприступний. Як уже сказано, ніщо не в силі перешкодити йому скінчити партію.

— Ваша черга, капітане!

Але капітан розсіяний. Що то значить молодість! Він тратить голову, забуває, як має грати і робить раз-по-раз два удари, через що майже виграє партію. Тепер маршал впадає в злість. Несподіванка, досада малюють на його мужнім лиці. Як раз в тій хвилі вбігає на подвірє кінь в повнім гальопі. Ад'ютант забризканий болотом, одним скоком впадає на танок: „Маршале! Маршале!“ Варто видіти, як його приймили... Розгніваний і червоний як когут, маршал показується у вікні з білярдовим кийом у руці.

— Що там стало ся? Хто се? Чи тут нема ординанса?

— Але маршале...

— Добре, добре... зараз... Нехай чекають моїх приказів! І вікно запирається ся зі злостею.

Нехай чекають його приказів!

Що мають робити бідні люде. Вітер жене на них, дощ і картачі. Одні баталіони розбиті, а одні знов стоять без ужитку, з оружжем у руці, не розуміючи своєї безчинности. Нема ради. Чекають приказів... Але що на те, аби умерти, не потреба приказу, тож люде за лісом падають сотками в рови, перед великою, мовчазливою палатою. Але хоч вони вже й попадали, то картачі розривають їх ще і отвореними ранами тече поволи благородна кров Франції... А там на горі в білярдовій салі йде також горяча баталія: маршал відбив своє, але малий капітан боронить ся як лев...

Сімнайцять! вісімнайцять! дев'ятнайцять! Ледви стає часу, щоб записувати пункти. Воєнний галас наближається. Маршал має зробити ще один пункт. Гранати впадають уже до парку. Ось один дуснув над ставком. Зеркальна поверхня ломить ся; перестрашений лебідь плаває в вирі закровавленого піря. Се останній вистріл. Дальше велика мовчанка. Чути тільки плюск дощу по грабині і невизначні звуки їзди під горою, та на болотистих дорогах щось, наче біжить скоро череда. Армія зовсім розбита. Маршал виграв партію.

V. Турок комуни.

(Le Turco de la Commune).

Се був малий добеш нерегулярних стрільців. Він звав ся Кадур, походив з племені Джендель і належав до тої горетки Турків, що увійшли були до Парижа слідом за армією Віноа. Від Вісенбурга до Шампінї він був у цілій кампанії, перебігаючи через поле битви як пташок підчас бурі зі своїми зелізними палочками і дербукою (арабський бубен); такий рухливий і такий живий, що кулі не могли поцілити його. Але як прийшла зима, сей малий бронзовий африканець, почервонілий від картачевого огню, не міг знести патрульованя в ночі, в снігу, без руху, і одного січневого ранка найшли його на березі Марни з відмерзлими ногами, скуленого від студени. Він лежав довго у шпитали. Там я бачив його перший раз.

Сумний і терпеливий, як хорий пес, Турок водив довкола своїми великими лагідними очима. Коли до нього заговорили, він усміхав ся і показував свої білі зуби. Він тільки те й міг зробити, нашої мови він не знав, а що сам знав тільки „сабір“, альжирське наріччє, зложене з провансалеського, італійського і арабського, то бесіда його була пестра, як мушлі з цілого латинського побережа. Для розривки Кадур мав тільки свою дербуку. Він часу до часу, коли йому було нудно, йому приносили її до ліжка і позволяли грати на ній, але не дуже сильно, з огляду на иньших хорих. І його бідна фігура, чорна, вяла, бліда, в жовтім сьвітлі і перед тим сумним зимовим краєвидом,

що видно було з надвору, оживляла ся, вигинала в такт за ритмом. То він бив до атакі і його білі зуби показувались у дикім усміху; то при якійсь музулманській серенаді знов його очи ставали вохкі, ніздря розширяли ся і серед задухи шпиталю, серед обкладів і компресів, він бачив дерева в Блїдагу покриті помаранчами, і малих Мавританок, що виходять з купальні в білих заслонах, наперфумовані вербеною.

Так минули два місяці. В Парижі за той час перейшло багато подій; але Кадур не підозрівав нічого. Він чув, як по-при його вікна переходили вертаючи змучені і розбросні війська, як пізнійше переїздили гармати, гуркотячи від рана до вечера, потім бубнене, канонаду. Із усього того він нічого не розумів, хиба се, що все ще була війна і що він може піти битись, скоро його ноги загоять ся. І він пішов, з бубном на плечах шукати своєї компанії. Шукав не довго. Переходило союзне військо і завело його на площу. Після довгого випитування, коли не можна було з його *вопо bezef, masache вопо* нічого зрозуміти, дижурний генерал казав в кінці дати йому десять франків, коня від омнібуса і прилучив його до свого штабу.

В сім головнім штабі комуни було всего по трохи; червоні, полотняні кафтани, польські делїї, угорські долмани, маринарські блюзи, золото, аксаміт, гальони, вишиваня. Малий Турок своєю блакитною камізелькою з жовтим вишиванем, своєю чалмою і дербукою добре доповняв сю маскараду. Розрадуваний тим, що пробуває в такій гарній компанії, опянілий сонцем, канонадою, уличним рухом, тою мішаниною оружя і мундурів, і думаючи, що се все тягнеть ся війна з Прусакми, стаючи не знати чому щораз жвавійшою і свободнійшою, наш несвідомий дезертир змішав ся простодушно у велику парижську бакханалію, зробив ся героєм дня. Всюди, куди він переходив, союзні витали його радісно, з одушевленем. Комуна так гордилась ним, що показувала його, робила з него рекляму і носила його як відзнаку. Двацять разів на день послали його то з площі в міністерство війни, то з міністерства на ратуш. Їм часто говорено, що їх моряки не правдиві моряки, їх артилерія не правдива артилерія!... Бодай сей Турок, то

вже був правдивий Турок. Аби переконати ся в тім, треба тільки поглянути на сю веселу малпачу мордочку, на дикі рухи сего малого тіла на великім кони, в підскоках воєнного танцю.

Однакож до щастя Кадура бракувало дечого. Він хотів битись, хотів понюхати пороху. На його нещасте за комуни було так само як і за цїсарства, що штаб не йшов часто в огонь. Поза походами і парадми бідний Турок переводив час на площі Вандома або на подвірю міністерства війни серед розкинутих таборів, де стояли барилки з горівкою все відоткані, порозбивані бочки з солониною, де йшли бенкети в повнім розгарі, серед котрих було ще чути голод з часів облоги. Кадур був за надто ревний музулманин, щоби брати участь у тих оргіях; він тримав ся здалека, тверезий і спокійний, сповняв у куті свої обмиваня, робив свою „кускус“ з пригорщі круп; потім вибубнивши пісню на дербуці, завивав ся у свій плащ і засипляв на землі, коло вартового огнища.

Одного майового ранку збудила Турка страшна стрілянина. Міністерство було перестрашене; всі бігали, утікали. Машинально він робив теж, що й иньші, скочив на коня і поїхав за штабом. На улицах трубили несамовито, баталіони розбігались в непорядку. Зривано брук, ставлено барикади. Очевидно стало ся щось незвичайне. В міру того, як вони приближались до побережа, стрілянина ставала виразнійша, галас більший. На мості Конкордії Кадур стратив з очей свій штаб. Трохи дальше йому забрали коня; він був потрібний якомусь „кепі“ з восьмома гальонами, що спішив ся до ратуша. Розсердившись Турок зачав бігти в сторону битви. На бігу він набивав свою рушницю і говорив через зуби: „Macach bono Brissien“, бо він усе думав, що то Прусаки входили до міста. Вже свистіли кулі коло обелїска, в тілерийськїм огороді. На барикаді на улиці Ріволі „местники Флюрана“ кликнули на него: „Гей! Турок! Турок!“ Їх було тільки дванайцять, але Кадур сам значив тільки, що ціла армія. Стоячи на барикаді гордо, наче хоругов, він бив ся підскакуючи, викрикуючи під градом картечів. На хвилю межі двома гарматними сальвами заслона в диму, що підносив ся з землі, розсу-

нула ся і він міг побачити червоні сподні, скуплені на Елізейських полях. Потім знов усе зникло. Він подумав, що помилив ся, і стріляв завзято далше.

Нараз барикада замовкла. Остатній артилерист утікав, вистріливши остатній раз. Але Турок не рушив ся. При-таївшись готовий до скоку, він приладив старанно свій баїнет і чекав аж покажуть ся пікельгавби. От надійшов відділ! Серед глухого гуку атаки офіцери кричали: „Піддайтесь!“

Турок остовпів на хвилю, а потім кинув ся до них, піднісши в гору рушницю: *Bono, bono Francese!*

В своїх неясних гадках думав, що се була та армія, що мала висвободити Париж, Федгерб або Шанзі, і котру він так давно вже чекав. І він був такий щасливий, так сьміяв ся до них, показуючи всі свої білі зуби!... В млі ока барикаду заняли. Її оточують, тручають.

— Покажи свою рушницю!

Його рушниця була ще тепла.

— Покажи руки!

Його руки були почорнені порохом. Турок показував їх гордо, з своєю доброю усьмішкою. Тоді його піпхнули до стіни, і паф!... І він умер не знаючи чому.

VI. Три перестороги.

(Les trois sommations)

Як правда те, що я називаюсь Белізер і що в тій хвилі тримаю гибель у руці, так правда й те, що дядько Тьер не знає парижського люду, коли думає, що наука, яку нам дав, придасться на що. Видите, пане, вони можуть нас стріляти цілими громадами, вивозити нас, засилати, пакувати в човни як барилки з сардинками, але Парижанин буде все любити розрухи і ніщо не в силі знищити того уподобаня. Се вже у него в крові. Щож хочете? Се не так сама політика нас бавить, але той рух, що вона будить: робітні позамикані, збіговиска, безробітє, і ще дещо, чого я вже не вмю вам назвати.

Аби те все добре розуміти, треба, як я, родитись на улиці Льорільон, у столярській робітні, і від осьми до

п'ятнадцяти літ, коли я був у терміні, возити по передмістю тачками тріски. Ох! я можу сказати, що тодішні революції дали ся мені в знаки. Я був ще зовсім маленький, не більший як чобіт, і як тільки був який заколот у Парижі, то певно можна було там побачити мене. Майже все я знав те наперед. Коли я бачив, що робітники ходять попід руки по передмістю, займаючи цілий тротуар, що жінки гестикуючи балакають на брамах і громади людей стоять при поручах, я вже думав собі везучи тріски: „Ого, вже щось буде“. І справді, я не помиляв ся. Вечером вернувши ся до дому, я заставав у робітні повно людей; приятелі батька стояли довкола варштата і говорили про політику, сусіди принесли газету, бо тоді не було ще газет по одному су, як тепер. Ті, що хотіли діставати газету, складали ся по кількох з одного дому, і вона вандрувала з поверха на поверх. Батько Белізер, що не вважаючи на все, робив без перестанку, кинув з гнівом гйблем, почувши новини. Я пригадую собі в тих часах, коли ми мали сідати за стіл, мати не забувала ніколи сказати нам:

„Будьте тихо, діти, — батько невдоволений політичними справами“.

Я, розуміть ся, не багато що розумів в тих проклятих справах. Всеж таки декотрі слова втискали ся мені в голову через те, що я стільки разів чув їх, на приклад:

„Той каналія Лізо пішов у Гент!“

Я не знав, хто такий Лізо, ані що то значило піти в Гент, але щож з того! Я повтаряв з другими. „Каналія Лізо... Каналія Лізо!“

Я тим більше охотно називав його каналією, що в моїй голові я представляв собі його зовсім так, як величезного поліційного сержанта, що стояв усе на розі улиці ЛЬорі-льон і робив мені багато прикростей що до моїх тачок з трісками. Ніхто не любив у цілій нашій части міста сего червоного велитня! Пси, діти, взагалі всі докучали йому; тільки один крамар, що торгував вином, аби придобрити його, подавав йому від часу до часу через відхилені двері крамниці чарку вина. Червоний велитень приступав як би не знаючи нічого, оглядав ся на всі сторони, чи не видно де його начальника на дорозі — і фіть! — Я ще не

бачив, аби хто так зручно спорожняв чарку. Найлукавійше було підглянути ту хвилю, коли він підніс локоть і зайшовши з заду крикнути: „Стережись, сержант, ось там офіцер“.

Ось який то парижський нарід, а поліційний сержант всему винен. Люде привикли ненавидіти сих бідаків, поводитись з ними, як зі псами. Міністри роблять дурниці, а сержанти мусять за них терпіти, коли-ж вибухне революція, то міністри забирають ся до Версалю, а сержанти в канал.

Вертаючи до того, що я говорив, повтаряю, що як коли що було в Парижі, то одним з перших, що про те знали, був я. Тоді всі малі хлопці з нашої части сходили ся разом і разом кидали передмістє. Одні кричали: „Се на улици Монмартр... ні!... в брамі сен Дені“.

Декотрі, що підчас того походу зістали ся на другім боці, сёрдились страшно, що не могли перейти. Жінки бігли до пекарів. Зачиняно брами. Все те підносило наш настрій. Ми сьпівали, ми тручали ідучи уличних крамарів, що складали свої розложені на роagozaх товари з поспіхом, мов би підчас великого вітру. Підходячи до каналу, ми бачили, що мости на шлюзах були вже піднесені. Дорожки, фіякри затримували ся тут. Фірмани сварились, нарід непокоїв ся. Ми вбігли на місток, що відділяє передмістє від улиці Тампль і дістались на бульвари.

Ось де весело, се на бульварах, в запустний второк і в дни розрухів. Майже нема зовсім возів. Можна тальопувати скільки душа забажає по тій широкій дорозі. Крамарі в тій части побачивши нас, знали вже, що се значить і замикали скоро склепи. Чути, як замикають віконниці; але не уважаючи на те, скоро тільки крамниця замкнена, люде стають на тротуарі коло своїх дверей, бо у Парижан цікавість перевисшає все.

Нарешті ми бачимо чорну товпу, громаду, тижбу. Се тут! — Тільки, аби добре видіти, треба бути в пернім ряді і тоді, до чорта! діставало ся досить штурханців. Але всеж таки з помочєю попиханя, штовханя, ми таки перепихали ся. — Діставшись раз на добре місце попереду всіх, ми віддихали свобідно і були горді. І справді, видовище варте було труду. Ні, ніколи

ані Бокаж, ані Мелені не справляли мені такого битя серця, як тоді, коли я побачив на розі улиці, серед пустого простору комісаря, що наближався у своїй урядовій шарфі...

Інші кричали: „Комісар! комісар!“

Але я нічого не говорив. Я стиснув зуби зі страху, з радості, не знаю вже з чого; я тільки думав: комісар прийшов. Стережись, а то зараз посиплють ся удари киями...

Не так ті удари робили на мене вражінє, як сей чортівий панок, що з своєю шарфою на чорній одежі й великим цивільним капелюхом виглядав ніби гість поміж тими чаками і кашкетами; ось що мене вражало!... Коли перебубнили, комісар зачав щось муркотіти. Але що він був далеко від нас, то не уважаючи на велику тишу, його голос розбивав ся в повітря і ми не чули нічого, тільки: Мн... мн... мн...

Але ми знали так само добре, як і він, право про збори. Ми знали, що маємо право до трьох пересторог, заким зачнеть ся бите киями. Тож за першим разом ніхто не рушив ся. Всі стояли спокійно на місці з руками в кишенях... Коли забубнили другий раз, люде споважніли і зачали розглядатись на всі боки, куди би втікати... За третім ударом трр! наче куропатви злетіли, і крики і м'явканя, летять фартушки, капелюхи, кашкети, а по заду того всего киї зачинають молотити. Справді, ніяка штука театральна не в силі дати нам стільки зворушень. На тиждень було що розповідати другим, а які горді були сі, що могли сказати: „Коли ми почули третю пересторогу...“

Але треба й се пам'ятати, що при таких нагодах ризиковано часом кавалками своєї шкіри. Представте собі, що раз на розі Сент Естан що-йно вибубнили другий раз, — я не знаю, як комісар числив, — а вже зараз поліцаї піднесли киї в гору. Я, розумієть ся, не чекав їх, але добре мусів витягати свої малі ноги; одначе один з тих великих чортів кинув ся розсерджений за мною і підбіг так близько, що я почув у воздуху вимахування його кия, а потім почув удари на голові. Господи, які удари! Я не бачив ніколи подібної ілюмінації... Мене принесли до дому цілком покаліченого, але ви може думаєте, що се

мене поправило... Деж там, цілий час, як добра мама Белізер клала компреси, я не переставав кричати:

— Се не я винен! Се той поганець комісар обманув нас... Він дав тільки дві перестороги!

VII. Остання лекція.

(La dernière classe).

Оповіданє малого Альзатчина.

Того ранку я був дуже спізнив ся до школи і сильно бояв ся, що будуть сварити, тим більше, бо пан Гамель казав нам, що буде питати про дієприкметники, а я не знав про них ані слова. На хвилю прийшла мені була гадка не піти до школи і побігти в поле.

Було так тепло і ясно!

Чути було, як свистали дрозди на краю ліса, а на луці Ріперта, за тартаком, Прусаки відбували еґзецирку. Те все приманювало мене більше, ніж правила дієприкметників; але я переміг себе і побіг скоро до школи.

Минаючи мерію, я побачив, що люди стоять перед кратками з оголошеннями. Два роки звідси розходили ся всі злі новини, про програні битви, реквізиції, розпорядження комендатури, і я подумав не задержуючись: „Що там ще знов?“

Коли я біг по-при се місце, коваль Вахтер, що був там зі своїм челядником, крикнув на мене читаючи оголошенє:

— Не спіши ся так, малий; прийдеш ще на час до школи!

Я подумав, що він кпить собі з мене і увійшов задиханий на маленьке подвіре пана Гамеля. Звичайно, заким зачалась наука, бував великий галас, що аж на улицю було чути замиканє і отворюванє пульпітів, голосне і хорове повторюванє лекцій, при чім затикано собі уха, аби ліпше розуміти, і стук грубої лінійки учителя по столі: „Трохи тихійше!“

Я числив на те, що при тім галасі дістанусь непримітно до лавки; але того дня було спокійно, як би в не-

ділю. Через відчинене вікно я побачив, що мої товариші вже були на своїх місцях, а пан Гамель ходив по клясі зі своєю страшною залізною лінійкою під пахою. Треба було відчиняти двері і входити при тій великій тиші. Подумайте собі, як я почервонів і налякав ся! Але ні! Пан Гамель поглянув на мене без гніву і сказав дуже лагідно:

— Йди скоро на місце, Франку; ми мали зачинати без тебе!

Я всунув ся в лавку і зараз сів коло свого пульпіта. Аж тепер, коли я трохи прийшов до себе зі страху, я зауважав, що наш учитель мав на собі свій гарний зелений сурдут, жабо в дрібні складки і чорну шовкову вишивану шапочку, котру він надівав тільки в день інспекції, або в день роздавання нагород. В кінці й ціла кляса мала якийсь незвичайний і сьвяточний вигляд. Але що мене найбільше здивувало, то се, що я побачив у глибині салі, в лавках, які стояли звичайно порожні, людей з села, що сиділи мовчки як і ми, старого Гаузера з шапкою в руці, давнього мера, давнього громадського урядника і ще кілька осіб. Всі ті люди виглядали сумно; Гаузер приніс старий буквар, обдертий на краях і тримав отворений на колінах, а поперек сторінок лежали його великі окуляри.

Коли я дивував ся ще всему тому, пан Гамель вступив на катедру і тим самим лагідним і поважним голосом, яким привитав мене, промовив:

— Мої діти, се останній раз я вас вчу! Прийшов наказ з Берліна, аби в школах Альзациї і Льотаринтії учили тільки по німецьки... Завтра приїде новий учитель. Нині остання ваша лекція французького. Прошу вас, уважайте дуже!

Сих кілька слів зворушили мене. А негідники, ось що вони оголошували в мерії: „Се остання моя лекція французького!“

А я ледви умів писати! І більше не буду вже учитись ніколи! Треба поперестати на тім. Як я жалувал тепер змарнованого часу, всіх пропущених годин для того, аби побігти за гніздами, або совгатись по Сарі. Книжки

мої, граматики, біблійна історія, що ще перед хвилиною були для мене такі нудні, такі тяжкі до ношення, видавалися мені тепер старими приятелями, котрих було мені тяжко покидати. Так само і пана Гамеля. Думка, що він поїде, що я не побачу його більше, вигнала з моєї голови пам'ять про всі кари і удари лінії.

Бідний чоловік!

Се для того, щоби пошанувати сю останню лекцію, він надів свою святочну одежу, і я зрозумів тепер, по що прийшли сі старі селяне. Сим вони наче виявляли жаль, що не приходили частійше до сеї школи. Се був також спосіб подякувати нашому учителеви за його сороклітню службу і віддати честь вітчизні, що полишала їх...

Коли я так роздумував, я почув нараз своє ім'я. На мене прийшла черга відповідати. Що я дав би був за те, аби уміти виголосити ціле нависне правило про дієприкметники, голосно, без помилок; але я заплутався зараз на перших словах і стояв у лавці, мнучись, з тяжким серцем, не сміючи піднести голови. Я почув, як пан Гамель сказав до мене:

— Я не буду сварити на тебе, мій Франку; ти й так вже досить покараний! Видиш, що вийшло! Що дня говорить ся: А, ще є досить часу! Завтра виучусь! А видиш, до чого дійшло! Ах, се було найбільшим нещастем нашої Альзациї, що відкладано науку на завтра! Тепер сі люде мають право нам сказати: Що! Ви маєте претенсію бути Французами, а не умієте ані говорити, ані писати своїм язиком!... Але не тільки ти, мій бідний Франку, завинив! Ми всі маємо багато в чім собі докоряти. Ваші батьки мало дбали про вашу науку. Вони воліли посилати вас на роботу в поле, або на фабрику, аби заробити кілька су. А я хіба не казав вам, бувало, підливати мій огорог замість учити ся? А коли мені захотілось піти ловити пструги, чи може не розпускав вас до дому не надумуючись?

Опісля зачав нам пан Гамель говорити про французьку мову, мовлячи, що се найкрасна мова на світі, найвиразнійша, найсоліднійша: що треба її плекати у себе і ніколи не забувати, бо коли який народ попаде в не-

волю, доки заховує свою мову, то так як би тримав ключ від своєї в'язниці...*) Потім він взяв граматику і читав нам лекцію. Я дивувався, що так все розумів. Те все, що він говорив, видавалось мені таке легке. Мені здається, що я ніколи так уважно не слухав, а він знов не пояснював ніколи з такою терпеливістю. Здавалося, що бідачесько перед відходом хотів нам передати все своє знання і відразу вложити нам його в голову.

Лекція скінчилася, наступило писання. На той день пан Гамель приготував був зовсім нові взори, на котрих було написано гарним письмом: Франція, Альзакія, Франція, Альзакія. Це були наче маленькі хоругви, розвішані по класі над нашими пульпітами. Варто було видіти, як кождий старався писати красно і яка була тишина! Чути було тільки скрип пер по папері. До класу влітали хрущі, але ніхто не звертав на них уваги, навіть і цілком малі, що старалися виводити стрижки старанно, совістно, наче це були французькі слова... На шкільнім даху воркували по тиху голуби і я подумав прислухуючись до них:

— А може і їх примусять воркувати по німецьки?

Від часу до часу, коли я підносив очи від зошитів, бачив як пан Гамель стояв нерухомо на катедрі і вдивлявся пильно у всі предмети, наче хотів в своїм погляді забрати з собою цілий сей шкільний домок... Подумайте! Сорок літ на однім місці, з тим обійстям і з тою класою. Тільки лавки, пульпіти вигладились, повитирались через уживання, орехи на подвірю повиростали, а хмель, що він сам засадив, оточував тепер вікна аж до самого даху. Як гірко мусіло бути сему бідакови покидати те все, коли він чув, як на горі його сестра ходила по покою і пакувала скрині; вони-ж мали на другий день від'їздити, покидати край на завсіді.

А всеж таки йому стало сили докінчити з нами науку. Після писання була лекція історії; нарешті найменші ученики читали хором: *ba, be, bi, bo, bu*. В глу-

*) „S'il tient sa langue — il tient le clé qui de ses chaînes le delivré“. (F. Mistral). — Коли тримає свою мову — тримає ключ, що увільнить його з кайданів.

бині салі заложив старий Гаузер окуляри і тримаючи обома руками свій буквар, виголошував букви разом з ними. Видно було, як він також старався щось навчити ся; його голос трясся зі зворушення і се виглядало так сьмішно, що нам хотілось і сьміятися і плакати. Ах! як я памятаю сю останню лекцію...

Нарав годинник на вежі вибив дванайцятую годину; зазвонили на Angelus. В тій самій хвилі труби Прусаків, що вертали з етзецирки, відозвалися під нашими вікнами... Пан Гамель станув на катедрі дуже блідий. Ніколи він не видавав ся мені таким великим.

— Мої приятелі! — сказав він. — Мої приятелі! Я... я...

Його стиснуло щось за горло. Він не міг скінчити сего речення.

Потім повернув ся до таблиці, взяв кавалок крейди і притискаючи з цілої сили, написав як міг найгрубше: „Vive la France!“ *)

Він лишив ся так, приперши голову до стіни, і не говорячи нічого, дав нам знак рукою:

— Скінчило ся... Ідїть!

З французького переклала

Марія Грушевська.

*) Най живе Франція!

Із історії „москвофільського“ письменства в Галичині.

III. Наумович - поет.

Неодин певно всміхне ся прочитавши сей наголовок. Наумович-поет? Ну, поетом в певнім, не дуже підхлібнім значіню сего слова він певно був, але Наумович віршописець? Та хиба-ж він писав вірші? За кадильним димом, яким обкурили Наумовича наші москвофіли, велячи нам на слово вірити, що він був великий писатель, великий популяризатор, великий патріот і великий знавець народньої мови, ми якось забули, що він писав вірші, що довгий час, від 1849 до 1860 р. могло навіть здавати ся, буцім він у віршованю хоче знайти головну свою літературну карієру, що й по р. 1860, майже до кінця життя він не покидав віршувати, значить, сам він брав своє віршоване на серію. На серію брали його й иньші: його вірші передруковувала „Просьвіта“ в перших своїх книжочках, вони фігурували в гімназійальних читанках як взірці руської поезії і то не тільки в старих читанках Ковальського і Торонського, але також у першім виданю читанки Барвінського. Значить, не повинно бути зневагою для памяти Наумовича — роздивити ся в його поетичній спадщині і показати молодшому поколіню хоч кілька виривків із його поетичного скарбу.

Наумович зачав свою літературну карієру в духовній семінарії польськими віршами, яких взірці опубліковані були мною вище. Як звісно, в 1848 р. в його політичних і національних поглядах зробив ся деякий переворот. Із завязатого польського патріота зробив ся Русин. Не дуже то завязатий мусів бути з него

польський патріот і не дуже горячий зробив ся з него Русин. Що вязало його з Русю? Домашні традиції ні, бо в домі говорено і думано по польськи. Отже поперед усього духовний стан, до якого він способив ся. До 1848 р. в тім стані можна було бути хоч на зверх Поляком, дома говорити по польськи, виховувати дітей на польських патріотів; тепер зайшла иньша мода. Руський сьвященник мав бути Русином, проводирем і батьком Руси. Події 1848 р. показали, що се не така кепська річ. Можна було зробити карієру. Простий сьвященник Яків Головацький зістав професором університету, другий — Григорій Шашкевич — послом і потім міністерияльним совітником, иньші були послами, гімназияльними учителями і т. и. Перший раз від многих сот літ колесо фортуни обернуло ся так, що Русини були на верха, а Поляки на споді. Поляки скомпромітували ся супроти уряду своїми революційними замахами, Русини були авансовані на „Тирольців сходу“. А Наумович не даром ще в семинарії славив ся „реб Хаїмом“; було щось жидівське в його гнучкій, елястичній та неглибокій натурі; він усе любив бути там, де більшість, де сила, де власть; хліб опозиції не смакував йому ніколи. І озьд. 20 надоліста 1848 р. він виступає вже як Русин, з руською віршою в день імени митрополіта Михайла Левицького, зложеною йому традиційним звичаєм від імени руських питомців духовної семинарії. Ся вірша інтересна для нас як перший крок Наумовича на новім для него полі руського письменства і zarazом як маніфестация його душі. Відповідно до старих схолястичних приписів вірша зложена з двох частей: загальної, де розвиваєть ся думка, що всі материяльні достатки, побіди, слава — гинуть, а лишаєть ся тільки память серця, доброти і пожиточна наука — і спеціяльної, де на особі й ділах Михайла Левицького демонструєть ся правдивість думок висловлених у першій часті.

Прецвили ниви — занѣмѣли птици,
Соньце здрядливимъ окомъ споглядає,
А вѣтеръ звяловъ красотовъ сѣниці *)
Люто по зимной мрацѣ замѣтає.

Цѣла природа ладить ся уснути
И лицемъ зблѣдлимъ годиновку ждає
Въ котрой бѣлизну смерти натягнути,
А сѣверь дику пѣснь скону заграє.

*) Лѣтня гаювъ зеленѣсть — пояснює се слово сам автор. Правописъ заховуємо його власну.

Годѣ вже зарѣти боскія угѣхи
 Котрими люба весна ся гордила,
 Все днесь жадає сопокойной стрѣхи
 Бо вже природа щастя ђдмовила.

Такъ твои цвѣты, о юносте мила!
 Блищать и гаснуть якъ краса мотилѣ;
 Сли не дозрѣють въ вѣкопомни дѣла
 Пропадуть въ свѣту незнаной могилѣ.

Сей початок так само як і весь дальший текст показує, що автор не знає руської мови. Він думає по польськи (пор. такі форми, як мотилѣ в значіню мотилів, поль. motyli, поруши в знач. порушити, поль. poruszy, трофеа і маузолеа, грузяхъ, гмахи, рѣка (рим. наука), преживши, прецвили, знѡй (поль. znój), добротъ, поль. dobroć, тве зам. твоє, Русіна (рим. дѣтина) і т. д. Дещо нахапавши з церковної мови, а дещо з народньої руської він клеїть вірші, в котрих нема ані сліду якогось теплішого чуття, щирости і правди. Тай було-б диво, коли-б у душі питомця справді було якесь чутє для того достойника, котрий зі свого боку для свого народа і для підвластного йому духовенства мав тільки глибоку погорду і холодну байдужність, котрий в часі свого довгого єпископства (від 1813 р.) був найбільшою запорою на дорозі розвою і просвіти руського народа. Тим обридливійше вражінє роблять ті похвали, які висловлює Левицькому Наумович. Він хвалить його за те, що Левицький буцім то запомагав багато нещасних вдовиць, сиріт та старців, хоча иньший правдомовний свідок тих часів, Як. Головацький у своїй статі „Zustände der Russinen“ говорить щось зовсім иньше. „Кілько то міг би він, стоячи на найвисшій становищі, найбогатший Русин (з річною дотацією 28.000 зр. конв. мон.) зробити для добра свого народа! А що зробив доброго від 1813 року? Чиє се діло, що руська мова і література впала так низько? Хто кидає їй усюди колоди під ноги? Ніхто ще ніколи не чув промови зверхнього пастиря до народа в народній мові, хоча він не міщанського роду, а попович. Досить буде тільки пригадати, як то підчас його візитацій декани везили з собою кількох школярів із села до села, а ті відгравали перед митрополітом фарс, що мав показувати шкільний екзамен. Дарма питати, куди діли ся гроші, які зібрало духовенство на заснованє фонду для сільських учителів і передало митрополітови. Говорять, що за се побілено церков сьв. Юра. Не-

давно хотів митрополіт знов збирати датки на будову мабуть монастиря монахинь, але духовенство повчене досьвідом не дало нічого“ (Jordan, Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft, 1846, стор. 370). Як бачимо, одиноке, що міг знайти Наумович на похвалу митрополіта, могло мати значінє хіба як іронія. Так само нещирі були й кінцеві слова вірші, де автор бажає митрополітови :

Абысь ще долго для Русиновъ славы
Въ первомъ престолѣ царства нашего
Кьероваль весломъ порученной навы
Котра клонит ся до царства вѣчного.

Як бачимо, ся перша проба не приносить чести ані язиковизнавству, ані поетичному талантови, ані характерови Наумовича. Ну, але перші коті за плоти ! Підемо дальше.

В 1849 р. Наумович опублікував у Гушалевичевій „Пчелі“ переробку Мольєрової комедії „Georges Dandin“ п. в. „Гриць Мазниця або мужь заманеній, комедія въ трохъ дѣйствіяхъ И. Х. Шокелина Молієра из французкого на языкъ рускій переложена“. Розумієть ся, се не переклад, а переробка прозою; подію перенесено з Франції часів Людовіка XIV в 40-ві роки нашого віку і з Парижа в руське село. Композиція вийшла неаугарна і зовсім неправдоподібна. Гриць Мазниця, простий мужик, має за жінку дочку пана Голишкевича, що зве себе бароном і подає про себе, що визначив ся в битві під Гроховом. В жінці Мазниці закохав ся пан Крутосьвіцкій, що зове себе графом. Голишкевич і Крутосьвіцкій живуть у однім селі і не знають ся з собою, так само Гриць не знає графового слуги, ані сей Гриця — одним словом, із безсмертного твору Молієра зроблено безглузду, плитку фарсу, приперчену хіба нападами Гриця против шляхти. Мова в діяльностях значно краща, ніж у віршах, хоча польонізмів і церковщини й тут багато. В р. 1850 знаходимо в „Зорѣ Галицкѣй“ два переклади з Байронових „Жидівських мелодій“ з підписом „И. Н. Бужаненько“. Се псевдонім Наумовича. Вміючи англійську мову стількож, як і французьку, Наумович перекладав Байрона з польського або німецького. Пригадую собі, як я ще в перших гімназійних клясах ломав собі голову над тими перекладами, що були поміщені в читаниці Ковальського. Особливо містичною дрожю наповняла і холодом проймала мене отся строфа, котрої я й доси не вмію зглубити :

Таке на землі уже не чуване
 Богомоленіє й дочь его любовь,
 Якъ духъ ревливый *) въ тоны перебраный
 Розпущавъ псалмы небес высотовъ;
 И дрѣмота людскои души ись гудьбою
 Як нѣчь рѣднѣла ись ясновъ зарюю.

Можна би бачити тут якийсь москвофільський fin de siècle, як би ті слова не були видрукувані на сірій бібулі „Зорѣ Галицкои“ 1850 р.

В 1851 р. помістив Наумович в тій самій часописи віршу „Псаломъ веснянный“ — холодна і незугарна імітація оди Державина „Богъ“, що була дуже популярна серед галицько-руських інтелігентів того часу. Ось прим. як фільзофує наш галицький поет-теолог:

Ты й мнѣ далъ жизньъ, я есмь, чувствую,
 Я вижу тя въ дѣлахъ твоихъ;
 Я въ тварехъ твоихъ ся люблюю,
 Не понимая ся зъ утѣхъ.

Мова нагадує важке язичіє „стиха“ в 1848 р. Бачимо тут чудернацьку мішанину церковщини, російщини і польщини, розведну на галицько-руським діалекті:

То нынѣшное отрожденье,
 Той пробудившій ся мотыль,
 Та жизньъ новая — радушенье,
 Та прозябающая былъ
 Проповѣдаеть менѣ въ гласъ,
 Же за могиловъ пакижитъе,
 Где згибнетъ вещь для мня и часъ —
 Той сонъ змѣнится въ вѣчнобытье.

Якоїсь індивідуальної ноти в тій плетениці догматичних абстрактів і фраз позбавлених усякого людського змісту в роді „прозябающей были“ в тій вірші аві сліду.

Всього того маємо за те досить у оді до Заліщик, що надрукована в „Зорѣ Галицкѣй“ 1853 р. п. з. „Вспоминаніє Наддністровья“. З біографії Наумовича знаємо, що Заліщики мали в його житю немале значінє. Там на мєстї руський селянин зробив із него Русина з польського панича, зірвавши йому з голови конфедератку і потоптавши її ногами. Та хто би думав, що в вірші Наумович згадає сей факт, натякне на него сак чи так, той лихо

*) Се не походить від нашого ревити, brüllender Geist — а від польського rzewliwy — empfindsam.

знав би його поетичну вдачу. Його поезія не знає лірики, відслонювання власного нутра, аналізу власного чуття. Як комнатний маляр малює патронами, так само в Наумовичевій поезії є готові шаблони, в які він укладає ту крихітку думки, яка будить ся у него при певній темі. Чуте не входить у ті шаблони; вірша так само як газетна новинка повинна дати щось фактичне тай годі; на підливу вистарчить патріотично-релігійно-вірнопідданський сос. У вірші „Вспоминаніє Наддністровья“ сей шаблон бачимо у-перве в повній формі.

Залѣщики! вы не моя
 Колибельная сторона —
 За чѣмъ я васъ такъ возлюбилъ :
 Що и гнѣздо мое, и Бугъ,
 Иадѣтска мой наймильшій другъ
 Не есть менѣ уже такъ милъ.

Я весь, як есть, лишилбы свѣтъ,
 И колько миѣ сужденныхъ лѣтъ
 Самой жизни, кобы миѣ
 Отдалъ кто птичу свободу
 И Кришатицкую гору
 И тѣ острова на Днѣстрѣ!

Тамъ бы въ думанью я сѣдѣлъ,
 Зѣ горы на Русь мою бы зрѣлъ,
 Якъ красна, мила тамъ она!
 Подлинна такъ, якъ сельскій цвѣтъ,
 Весела якъ весны розсвѣтъ,
 Богата, якъ Украина.

Тамъ народъ Русинъ всевъ душовъ,
 Неповрежденъ чужинщиновъ,
 Тамъ древня щирость, древній нравъ;
 Въ лицахъ тамъ цвѣтъ и красота,
 Въ свѣтлицахъ ладъ и чистота,
 Въ гостинахъ дружескій уставъ.

А пѣснь якая тамъ живеть,
 Тамъ всякъ пѣвецъ и всякъ поеть!
 Тамъ танецъ мужескій арканъ —
 Дрожить подъ нимъ свята земля,
 Сама неслышна и гудба
 Въ гуляницѣ жвавыхъ Подднѣстрианъ.

Тамъ старецъ съ сѣдовъ бородовъ
 Юношеску имѣеть кровъ,

Бежурне сердце козака!
 Видати можно тамъ не разъ
 Прадѣда съ молодцами вразъ
 Ще витинати гопака!

Спроси, въ войнѣ кто первый былъ,
 Царя кто, вѣру защитилъ?
 То ти жвави молодцѣ
 Отъ Буковины, що ихъ тамъ
 Есть возлюбленный той арканъ,
 Що воспитались на Днѣстрѣ.

Ой добре съ ними всякому,
 Кто любитъ Бога, отчину,
 Кто чтить царя и законъ свой.
 Тамъ бы я вѣкъ прожити хтѣлъ,
 Кобы я кости тамъ зложилъ,
 Где щирорускій народъ той!

Почав нїби кепський лїрик, далї проговорив як кепський етнограф, а скінчив як кепський проповідник. І що за ідеал: покинути все і весь вік сидїти на Крещатицькій горі та дивити ся на Русь! Варто зазначити ще одну нотку, що тут у перше відзиваєть ся в Наумовичевій поезії: любов до старовини, неясної, викладаної так, буцїм то колись руський народ жив за китаїським муром, не знаючи про решту сьвіта і не стикаючись з ним і буцїм то в нїм і доси те тїлько добре, гарне, здорове, сильне, що зовсїм не заражене чужим дотиком, сказати по жидівськи, кошерне. Навїть румунський танець „аркан“, який Наумович тут бачив у-перше, вправдї не порушив його фантазії, щоб дав нам його поетичний опис, але торкнув його патріотичне серце і він трохи що не признав йому впливу на вихованє народа в войовничо патріотичнім дусї. Ми побачимо зараз, що любов до такої містичної старовини розвивала ся у Наумовича далї і підготовила його до словянофільства в дусї Хомякова і Аксанова, якого проповідь, головно через Погодїна і його прихильників, вела ся у нас у 50-тих і 60-тих роках у досить широкім розмірі.

В „Зорѣ Гал.“ 1854 р. помістив Наумович віршик „Три други“. Є се звїсна притча взята із повісти про Варлаама і Йоасафа, та перероблювана на тисячу ладів у найріжнїйших творах. Наумович показує, що взяв свою переробку із Талшуда. Переробка інтересна тїлько з язикового погляду: замїсь дотеперїшньої дикої мїшанини, в котрій тлом будь що будь була галицько-руська на-

родня мова, тут бачимо намаганє писати чисто по російськи, розумієть ся, намаганє невдатне.

Человѣкъ нѣкій три други имѣлъ,
Но два отъ сердца пристрастно любилъ
И жизнь свою даже за нихъ полагалъ,
А третьяго хладнымъ сердцемъ принималъ.

Однажды возванъ былъ на судище онъ —
Хотя невиненъ, изъ многихъ сторонъ
Былъ обвиненный. „О мои друзья!
Кто передъ судьей оборонитъ мя?“

Може бути, що Наумович користував ся тут якимсь російським уже готовим взірцем, бо вірша скомпонована не погано і виглядає так, немов би галицький переробник тільки де-де невмілою рукою попсував чужу крашу роботу.

За далеко завело би мене перебирати отак усї поетичні еляборати Наумовича, друковані в „Зорѣ Галицкѣй“, „Вѣстнику для Русинѣвъ“, „Отечественнѣм Сборнику“ і иньших часописях 50-их років. Як на завершенє його поетичної діяльности з того часу, а заравом як на програму його всеї діяльности, я вкажу на вірші „Жаль“ і „Чужина“, поміщені в „Зорѣ Галицкѣй яко альбумѣ на 1860 годъ“ (стор. 67—69). Ті вірші — дальше розмотанє тих думок і поглядів, що були зазначені вже в оді до Заліщик. У вірші „Жаль“ поет запитує свого брата, чого він зітхає і сумує.

Чи не стало дѣтемъ хлѣба?
Може ты въ долгахъ?
Може тобѣ рады треба
Та въ якихъ бѣдахъ?

Може ти кто, друже, нынька
Кривду сотворилъ?
Чи сусѣдъ якій, чи жѣнка,
Чи Жидъ прогнѣвилъ?

Друг чи брат відповідає, що не се його мучить, а патріотичні турботи налягли на серце,

Лишь веселымъ быти годѣ,
Якъ вспомну за Русь.

Мучить його питанє, чому Русини все такі бідні, чому між ними нема згоди (фонетиків ще тоді не було, а згоди також не було!), чому нема прежньої слави і богацтва — тай тільки. Иньших турбот те патріотичне серце не знає. Знає тільки те, що

Нынѣ же намъ вѣкъ спріае
И такъ добрый рядъ,
Жаль, що Русинъ не справляє
Свое поле въ ладъ.

Не забуваймо, що вірші писані в початку 1860 р., в часі, коли абсолютизм довів був Австрію на край загибелі, коли в Галичині йшли бунти за ліси і пасовиска, коли жандармами і військом усмирювано народ, щоб дав себе спокійно обдирати, коли цензура душила всяке вільніше слово, коли серед Русинів панувала тьма кромішня — патріотичне серце Наумовича нічого сего не бачить. Він знає тільки, що „рядъ добрый“, а про те Русин чомусь у нужді — певно для того, що „не справляє свое поле въ ладъ“. Йому „жаль, що онъ раднѣйше, крѣйше за дѣло не йметь“, значить, що він лїнвивий тай годі.

Вірша „Чужина“ зложена з трьох частин: оповідання про вїїзд автора на захід, філіїки против недовірків і оповідання про поворот автора до дому. Автор виїхав зі Львова залізницею, та на серці у него щось тужно. Він запитує свого серця, що йому таке? Адже сонце і на чужині так само сьвітить, а небо там краще, люди веселїйші, „пють вино разъ вразъ“ (певно автор думав сї думи в якимсь „Weinkeller“-і у Відні) і не співають сумки-думки, а „живуть собі пишно“. Але серце у автора патріотичне, воно сумує за вітчиною. Що-ж так тягне його до неї?

Тутъ по селахъ не видати
Ахъ! рускихъ церквей,
Рускихъ звонѣвъ не чувати,
Ни рускихъ людей.

А по поляхъ не заводять
Рускихъ спѣванокъ,
Анѣ нивы ту не родять
Рускихъ пшеничокъ.

За гостинность ту не чути,
Всякъ жїе собѣ;
Бодай то на Руси бути,
Каждый своѣй тобѣ.

Бѣдъ где хочъ у насъ на смѣло,
Хоть на цѣлый рѣкъ,
Всюда гостя прїймуть мило,
Коникамъ обрѣкъ.

Отсе Наумовичеві ідеали — ідеали не поета, не патріота, а бігота і дармоїда, у котрого перша річ безконечні „широ-руські“ гостини та празники. Автор так уже засмакував у тім житю, що на всім сьвітї не бачить нічого кращого від него. Він не бачить західної цивілізації, не бачить боротьби за політичну і особисту волю і в зачудуванєм ситого та підпитого чоловіка питає: по що сего всего? Адже-ж за ситим гостинним столом так любо сидїти! І він хвалить свою Русь не за її цивілізацію, не за її змаганя до чогось висшого, а за її „древній обычай твердый“. Що таке гарне він побачив у тих „древніх твердых обичаях“ — він не говорить; може бути, що ту саму гостинність, яку так проречисто вихвалив перед тим і вихваляв не раз іще потім.

Та все таки сидячи в Відні, хоч би і в Weinkeller'і і бачучи, що там вправді люди „пють вино разъ вразъ“, але кожний за себе мусить платити і що навіть до него недовірок Zahlkellner наближаєть ся з запитанєм „Zahlen, Hochwürden?“ не шануючи ані крихти „твердого обычая“ галицько-руської гостинности, о. Наумович помалу переймив ся важким роздразненєм і злобою против недовірків і вилив свою жовч на них у вірші, що надрукована тут же як друга часть трїлогїї. Ся вірша, то правдива перлина в поетичній спадщинї Наумовича, варта, щоб її золотими буквами вирізати на надгробнім монументї сего „просьвітителя галицької Руси“. Поки що ми передрукуємо її тут в повнім текстї.

Недовѣрки, недоуки,
Васъ ту полно въ чужинѣ;
Я позналъ васъ — и науки
Много дали вы менѣ.

Слова ваши — вѣтеръ въ поли,
Мысли — баньки и пѣна;
Правда, вѣра и престолы
Вамъ лишь мертвы знамена.

Гдесъ у Франкѣвъ просвѣщенья
Вы набрали, тамъ то гей!
Бога нѣтъ — но есть кишенья
Полна — небомъ для людей!

Матерьялизмъ васъ позбавилъ
Рештки ума-головы,
Дномъ до горы свѣтъ поставилъ,
Же сами смѣтесъ вы!

Лучше зайдѣтъ помолитисъ
Разъ до нашихъ до церквей,
У простыхъ сердець учитисъ
Любви Бога и людей.

Єсть у насъ дѣла священны,
Єсть у насъ премудрость книгъ;
Вы на машинахъ учены,
А мы Русь на книгахъ сихъ.

Єсть у насъ языкъ богатый,
Ажъ завидуе сусѣдъ —
Мы по своему просвѣщати
Себе звыкли зъ давныхъ лѣтъ.

А вашъ трудъ намъ до ничего —
Воду брати решетою;
Русь тверда! не кине своего,
О, не кине вѣкъ вѣкомъ!

Ся вірша дуже нагадує мені одну гумористичну німецьку ілюстрацію. Під титулом „Наїзд Готів на Рим“ показано там у ряді образків, як два волохаті Готи в волових шкурах з рогами на головах і з довжезними патерицями в руках ідуть до Риму, в Римі заходять до шиночку, пють здорово, опанівши счиняють галас, але коли приходять ся платити, показуєть ся, що монети у них дасть Біг. Їх арештують, ведуть до еділя, сей велить здерти з них волові шкури і продати та заплатити за вино, а їх самих під конвоєм виводять геть за місто. І йдуть нещасні Готи — сумний образ Katzenjammer'a, назад у свої степи, а під ними підписано:

Das waren die ersten Gothen,
Die in Rom die Cultur geschmeckt.

Є щось подібне до тих Готів у тім духовім портреті, який намалював із себе самого Наумович у отсій вірші.

Das war der erste Ruthene,
Der in Wien die Cultur geschmeckt.

Вона видалась йому гіркою. Не сама собою, ні! Вино, хоч і неруське, смакувало йому; мясо, хоч і з неруських волів і хліб, хоч і з неруських пшеничок, також; не смакувало йому тільки те, що за всі ті благодати там велять собі платити, що не вдоволяють ся в таких разях патріотизмом, але апелюють до повної кишені, що не звертають уваги на галицько-руського панотчика, але „всякъ жиє собѣ“, що замість галицько-руського даршійдського ідеалізму, висловленого формулою „хоч біда, то гоц“, там поклали матеріялізм, то-б то важку, ненастанну працю з умовою — користувати ся її здобутками. Рутенець, що від 1848 р. привик швендяться до Відня чи то для штурмування барикад, чи для заношеня вірнопідданських сунілк перед стони всемогучих бюрократів, тепер раптом переконав ся, що для цивілізованих людей ті „престоли“ є мертві знамена і йому видало ся, що се певно сьвіт перевернув ся до гори дном, а по тім дні гуляє сам диявол і регочеть ся зі свого дотенного діла. І як дитина перелякана казкою ховає ся за мамину спідницю, так і наш поет із усього того культурного страхітя біжить думкою до руської церкви. Ні, Богу дякувати, є ще куточок на сьвітї не перевернений до гори дном! А се є галицька Русь, щаслива своїми твердими обичаями. Адже там що село, то руська церква, а що церква, то й дзвінниця, а що дзвінниця, то руські давони, що можуть дуже добре відполошити злого духа. А при кожній церкві є руське попівство, а в ньому живе гостинний панотець, так що автор може собі хоч і цілий рік їздити від сусїда до сусїда, всюди дадуть їсти й нити і для коней оброку, а платити ніде не треба. А в церквах є книги, а в кожній книзі — бездна премудрости. Що неділі і що сьвята дають панотчики по крапельці з тої бездни своїм вірним, просьвіщають їх з давен давна і просьвітили до того, що вони окріпли, отвердли так, що вся західня культура, вся наука, всі французькі ідеї для них — вода в решетї. Отся мудрість, то ґрунт, а машини, ідеї, Zahlkellner-и та иньші такі недовірки і матеріялісти, то мана, дїдьча спокуса і нічого більше.

От тим то не диво, що разом з автором і ми зітхаємо лекше вертаючи в негостинного заходу в любу руську шкаралупку.

„Слава Богу! Я на возѣ
На востокъ лицемъ,
До домоньку на дорозѣ
До моихъ бѣгцемъ“.

На тім возі Наумович їхав-їхав, звернувши помалу з востока на північ, усе шукаючи тої „старинної-гостинної“ Руси, аж поки не заїхав до Москви та до Петербурга; йому все здавало ся, що він ще дома, бо те „дома“ зробило ся рівнозначучим з гостинністю; отже там „дома“, де з комина курить ся, їсти дають, платити не кажуть, а ще в додатку й пачку „государственных“ у кишеню віткнуть. Оттак він їхав-їхав, то на схід то на північ, поки не заїхав у такі дебри, відки, говорячи словами Одиссеї, „боги не дали йому возвороту“.

Ів. Франко.

З російської України.

(Археологічні з'їзди у Росії і головні керманичі їх. — Значіння з'їздів. — Урядження XI. арх. з'їзду у Києві. — Справа української мови на з'їзді. — Київські жандарми науки. — Газетні інсинуації. — Заборона українських рефератів. — Відгук тої заборони в російській пресі консервативній і ліберальній. — Наукові здобутки київського археологічного з'їзду).

1—20 серпня сего року відбув ся у Києві археологічний з'їзд.

Археологічні з'їзди у Росії існують вже 30 літ, буваючи періодично що-три роки. Перший археологічний з'їзд улаштовано р. 1869 у Москві небішком гр. О. С. Уваровим. Після першого-ж з'їзду почали виходити „Труди“ з'їздів і їх до сего часу появило ся більше двадцяти томів. Другий з'їзд відбув ся р. 1871 у Петербурзі, третій — р. 1874 у Києві, четвертий — р. 1878 у Казані, пятий — р. 1881 у Тифлісі, шестий — р. 1884 у Одесі. Того ж року смерть перервала невтомну діяльність гр. Уварова і заряджування археологічними з'їздами перейшло до рук його достойної дружини та наслідувачки гр. П. С. Уварової. Під проводом її відбували ся з'їзди в Ярославлі севий р. 1887, в Москві — осьмий р. 1890, у Вільні девятий р. 1893, у Ризі десятий р. 1896. Завдячаючи незламній енергії та безперестанній праці достойних керманичів археологічних з'їздів — гр. О. С. та П. С. Уварових, справа з'їздів чим далі все ставала твердїше і тепер археологічний з'їзд — се звичайно справжнє сьвято науки. На з'їздах обмінюють ся думками розрізнені по закутках учені сили, пропонують ся

та обмірковують ся красші засоби для наукової праці і взагалі організуєть ся та доводить ся до якої системи розкидана робота поодиноких учених сил. Можна не помиляючись сказати, що ті цінні здобутки, до яких дійшла наука в Росії у своїх вислідах старовини, та той інтерес, який безперечно тепер виявляєть ся серед суспільства до минувшини рідного краю, в дуже значній мірі залежать від функціонування періодичних, археологічних з'їздів.

У Києві — се вже другий археологічний з'їзд. З огляду, що Київ, як колишній осередок політичного і культурного життя — одно з найбогатших міст у Росії що-до останків минувшої старовини, від сього річного київського з'їзду сподівали ся великих наукових здобутків. Для урядження з'їзду в Москві ще за рік перед сим уряджено попередній комітет з виділом у Києві. На чолі виділу стояв відомий авторитет археологічної науки проф. В. Б. Антонович, голова усіх археологічних з'їздів у Росії, починаючи з третього. Київський виділ не мало і старанно працював над урядженням з'їзду. Адміністративна, господарська діяльність, екскурсії, розкопи, улаштування музеїв та иньше — ось обшар його діяльності.

Між иньшим на обовязку виділу лежало запросити на з'їзд депутатів від освітніх та учених інституцій Росії та словянських земель. От в сій саме стороні діяльності Виділу став ся випадок, що вимагає подрібнійшого повідомлення. Розумію справу заборони запрошеним на з'їзд галицьким делегатам учених інституцій читати реферати українською мовою.

Справа ся загально відома читачам „Вістника.“ Про те, гадаю, цікаво буде розповісти деякі характерні деталі згаданої справи.

На з'їзді, по уставу його, мають право читати ся реферати на всіх західно- і південно-словянських мовах. Уважаючи на се, київський виділ комітету для урядження археологічного з'їзду розіслав запросини у всі освітні інституції словянських земель — Болгарії, Сербії, Боснії, Герцеговини, Чехії та Галичини. У Галичині таке запрошення, крім поодиноких українських учених, одержало „Наукове Товариство імени Шевченка“. І в регуляміні з'їзду, і в запрошеннях говорило ся взагалі про допущення словянських мов на з'їзді, але не упоминало ся, чи розтягаєть ся те право на українсько-руську мову*). Такий lapsus викликав дуже неясне

Противно, регулямін стилізовано так, що українсько-руська мова виразно виключала ся. *Ред.*

і непевне становище. Відношення де-яких офіційних верств у Росії до української мови і науки досить відоме, щоб можна було українським ученим сподівати ся прикрих, навіть образливих непорозумінь під час з'їзду, коли-б справа задалегідь не вияснила ся. З огляду на се, як уже писало ся у „Вістнику“ (т. VII) „Товариство імени Шевченка“ з поручення історично-філософської й філологічної секції удало ся до київського організаційного комітету з запитанням, чи буде допущена українсько-руська мова до рефератів, дебат і видань з'їзду, пояснюючи, що від такого чи иньшого полагодження сеї справи буде залежати участь Товариства в з'їзді через своїх делегатів. Та бута, яка підняла ся в комітеті з приводу сего запитання Товариства, показала, що сподівання прикрих непорозумінь були не даремні. Де-які члени організаційного комітету, що разом були і членами „Славянскаго благотворительнаго Общества“, до наукових інтересів з'їзда незрозумілим чином приплутали інтереси політики і счинили на зборах комітету великий галас. Сї політикани в ученій керей, і між ними головно проф. Флорінский, рішучо наставляли, щоб комітет не допустив читання на з'їзді українських рефератів. Але на сей раз узяли перевагу толерантні та тактовні елементи комітету, що пропонували звернути ся за порішенням тої справи до московського археологічного Товариства, тому що згадана справа має принципіальний характер і виходить за межі уповажнення комітету, який єсть лиш тимчасовим викональним функціонером археологічного товариства. Запитання київського комітету було розглядане московським комітетом, який через поважаного куратора московського археологічного товариства — великого кн. Сергія Олександровича зносив ся в сій справі з міністром осьвіти. Останній відповів згодою на участь у з'їзді галицьких учених і справа о стільки здавала ся порішеною, що московський комітет не вважав навіть потрібним перевести її через усї формальні інстанції дорогою канцелярської переписки і сповістив київський комітет про допущення на з'їзд українських рефератів, основуєчись лише на особистому порозумінні вел. кн. Сергія Олександровича з міністром осьвіти.

На ґрунті сїєї помилки московського комітету київські жандари науки одіграли дальший акт ученої трагі-комедії з таким фіналом, який справді здивував і обурив увесь словянський учений сьвіт, крім, певна річ, самих творців і виконавців quasi-уче-

ної комедії та невеличкого кола їх щирих прихильників. Засідання київського комітету, де читалося про допущення на з'їзд українських рефератів, скоріше нагадувало якийсь поліцейський уряд, ніж учені збори. Вдячну ролю прокуратора від науки взяв на себе з власної волі і охоти проф. Флоринський, по братерському поділивши свої лаври з ректором київського університету Фортинським. Таким чином стався „сей нечуваний предмет“: наука опинилася в ролі поліцейки і совістно виконала його фахові функції — „тащить и не пущать“!

З приводу постанови московського археологічного товариства проф. Флоринський сказав довгу-предовгу промову, в якій доводив з повним ученим апломбом, що українська мова — се не „язик“ і навіть не „наріччя“, а лишень „діялект“, а через те не може бути допущена на з'їзді, бо після уставу з'їзда, на ньому можуть читатися реферати лишень на словянських „язиках“ та „наріччях“, а про діялекти там нічого не сказано. Ректор університету додав на се, що він, як господар університетської будівлі, у якій має відбутися з'їзд, не пустить в університет галицьких учених, аж поки сего формально не звелить йому його уряд — міністер освіти та київська адміністрація. Дармо голова археологічного товариства гр. П. С. Уварова та голова організаційного комітету — проф. В. Б. Антонович заходилися розхолодити надмірний запал учених добровольців обрусення серйозними увагами, що для наукових інтересів з'їзда зовсім не має ваги, який чин або раніше займає українська мова серед інших словянських мов; що організаторам з'їзда не треба формальної канцелярської переписки з урядовими інституціями, а лишень принципіального порозуміння з ними, що таке порозуміння вже сталося і т. и. Ректор університету не взяв назад свого слова і справа української мови на з'їзді розпочалася на ново.

Знаючи принципіальні відносини міністерства освіти до сеї справи, відносини, засновані на самих наукових даних, і бачучи ясно, що на підставі тих самих даних справа не може змінитися, київські добровольці „славянського об'єднання“ порішили примішати до сеї справи таку сторонню течію, яка напевно забезпечила б їм усьоїх, і з легким духом ступили на стежку газетних інсинуацій. Уже певна річ, що першим притулком за-для такого способу літературної полеміки мусіло бути „Новое Время.“ У отсей саме орган хтось із дрібних київських добровольців післяв ко-

респонденцію, а разом хтось з більших — плачливого листа до петербурських „однодумців,“ щоб попіклували ся коло сієї справи. Ті зараз з такою справою вдались до самого генераліссімуса обрусенія — д. Суворина, а сей, вбачаючи, що українськими рефератами на з'їзді можуть порушити ся основи російської держави та суспільности, для такого питання віддав у своїй часописи аж передовицю. В кореспонденції писало ся, що „допущення польської мови на з'їзді викликало заздрість серед українофілів, як місцевих, так і закордонних. Їм непремінно хочеть ся завести „українську секцію,“ у якій би всі доклади та дебати вели ся українською мовою.“ Подавши далі звістку, що лукаві пляни хитрих хохломанів здійснили ся через дозвіл московського археологічного товариства, кореспондент додає: „Така відповідь принята з великою радістю місцевими українофілами, які скористують ся правом „покалякати“ на улюбленному жаргоні, хоча-б і під назвою галицького“ (ч. 8343).

В тім самім числі „Новаго Времени“ поміщена і передовиця з того-ж приводу. Обрусительна плутанина тут о стільки характерна, що я вважаю потрібним подати сей „документ“ без перекладу, бо через недостачу в де-яких місцях його простого людського мізку його не всюди можна й перекласти.

„Археологическій съѣздъ въ Кіевѣ, казалось бы, имѣеть слишкомъ серьезныя свои собственныя задачи, чтобы осложнять ихъ совсѣмъ не археологическимъ вопросомъ о томъ, на какомъ языкѣ должны происходить ученые дебаты его, и что называть языкомъ и что — нарѣчіемъ... А между тѣмъ, какъ пишетъ нашъ корреспондентъ изъ Кіева, любители ученыхъ дебатовъ „на малорусскомъ языкѣ“, повидимому, хлопчуть въ пользу этого „языка“ не безъ успѣха. Императорское московское археологическое общество будто бы дало на ихъ запросъ отвѣтъ, который привелъ въ восторгъ хохломановъ. Ахъ, хохломаны, хохломаны! Какъ не почувствуютъ они всей комической странности ученаго, который съ кафедры принужденъ будетъ намѣренно стараться говорить порусски такъ, чтобы русскіе слушатели его не поняли?! Ибо что же это будетъ за „малорусскій“ языкъ, который поймутъ всѣ русскіе? Едва ли эта комедія подходитъ для ученаго собранія и едва ли мысль о ней могла зародиться у православнаго галичанина, слишкомъ благодарнаго полякамъ за припущенныхъ къ галицкому народу евреевъ, чтобы чураться русскаго — ему было

приятно и выгодно. И при чемъ тутъ археологія? Любезность къ гостямъ — вещь обязательная, и мы понимаемъ, что для гостей, не знающихъ русскаго языка, предполагаются особыя засѣданія, гдѣ будутъ говорить на французскомъ, нѣмецкомъ и славянскихъ, въ томъ числѣ польскомъ, языкахъ, пускай поляки конечно и позаботятся сдѣлать изъ этой любезности подходящую демонстрацію. Но „малороссійскій языкъ“ — кому это любезность? Во всякомъ случаѣ — не историческому и вообще здравому взгляду на вещи, которымъ такъ богаты малороссы и который давно сроднилъ ихъ съ мыслью, что русскій языкъ есть языкъ всего культурнаго русскаго міра, а въ томъ числѣ и культурныхъ малороссовъ. Такіе случайные и курьезные по мелочному своему характеру инциденты, возникающіе, однако, времени отъ времени [sic!], сами собою поднимають вопросъ о русскомъ языкѣ, какъ языкѣ общеславянскомъ. Историческое и культурное первенство русскаго народа сознается въ славянскомъ мірѣ повсемѣстно, и жаль, что для славянина нужно устанавливать какимъ-нибудь способомъ нѣкое общее „правило,“ чтобы онъ ощутилъ въ себѣ желаніе исполнить то, что ясно ему и по его внутреннему убѣжденію. Потому-то такъ медленно и зрѣетъ и собирается силами славянство.“

„Московскія Вѣдомости“ пішли в своїхъ денунціяціяхъ ще дальше, надрукувавши статью за підписомъ „Ст. Арх.“. Застерігши, що на з'їзді „російські археологи мусять сподівати ся усякихъ хлопячихъ виходокъ українофільського характеру,“ д. Ст. Арх. заразъ пояснює, що „д. Грушевський — голова, а д. Франко — товаришъ голови в львівському „Науковому Товаристві імени Шевченка“, яке має не лишень учені, але й політичні цілі,“ що вони, якъ „галицькі українофіли, порішили счинити українофільську демонстрацію на археологічному з'їзді,“ бо проф. Грушевський уміє російську мову, а др. Франко — „признаний поводитирь галицькихъ соціялістівъ, чоловік, добре обзнайомлений зъ російською поліцією і напевно знає, що участь його ві на якому російському з'їзді неможлива“...

До сього ще треба додати, що мабуть на Петербурському з'їзді (4 липня) ректорівъ російськихъ університетівъ міністеръ освѣти мавъ де-які особисті інформації в справі української мови на з'їзді. Не безъ такихъ інформацій було і в міністерстві внутрішніхъ справ. Принаймній єсть чутка, досить здаєть ся певна, що міністеръ внутр. справ не згодився допустити на з'їздъ українські реферати

з політичних причин*). Як кажуть, міністер внутр. справ виставив як причини заборони те, що серед запрошених на з'їзд Галичан єсть кілька професорів та учителів, які стоять на чолі україно-фільської партії, що та партія має на меті відділити Україну та південно-російські губернії (?) від Росії і відновити Польщу, під протекторатом якої має самостійно розвивати ся Україна... Коментаріїв тут, уважаю, непотрібно.

Тож і не диво, що міністер освіти, порозумівши ся з міністром внутрішніх справ, змінив свою попередню думку і порішив справу негативно.

У відповідь на таку резолюцію київський організаційний комітет післав до міністерства пояснення, в якому доводив практичну неможливість сполучити наукові інтереси з політичними тенденціями. Само міністерство врешті мабуть пересвідчило ся в безпідставності всіх жахливих інформацій, які воно мало в сій справі, і перед самим з'їздом прислало дозвіл читати українські реферати на з'їзді, але під конечною умовою „в присутности не більш, як 25 слухачів.“ Цевна річ, що такий дозвіл був гірший самої відмови, і на його, шануючи своє достоїнство, не могли пристати ні організаційний київський комітет, ні самі галицькі референти.

Таким чином закордонні земляки наші не мали можливости взяти участі в київському археологічному з'їзді. Словянське наукове съвято відбуло ся без участі найблизших наших закордонних братів-Словян, тих самих, за яких найбільше і так щиро розпинають ся де-які словяно-любні чи краще словяно-жерні верстви російської суспільности та відповідні їм органи преси. Правда вимагає сказати, що ініціатива такої нечуваної заборони вийшла не з уряду; уряд, що держав ся спершу зовсім иньшої думки, врешті лишень примушений був офіційально ствердити доводи і пропозиції представників – чудно сказати! — науки, яким він не мав права не вірити, коли вони засипали його дощем найстрашніших політичних денунціяцій як в друку, так напевно і поза друком. Як і треба було сподівати ся, заборона української мови на з'їзді зробила дуже тяжке і неприємне враження не тільки на всіх словянських гостей, але й на російських представників науки, що вже в простих моральних засад не могли спочувати

*) Є звістка, що початком сього була якась денунціяція москвофільського характера зза кордону. Цікаво б знати, чи правда се. *Ред.*

такому напрямку „наукової“ діяльності своїх собратів. Факт сей не зходив з уст учасників з'їзда за увесь час пробування їх у Києві і характеризував ся зовсім не в тому напрямі, в якому хотіли би представити його де які жандарми науки. І можна бути певним, що чутка про факт той перейшла далеко за межі Києва і навіть Росії, що він не раз був темою уважних мірковань словянських братів наших і що слава про головних чинників його, професорів Флорінського та Фортинського довго-довго не вмире, не поляже в словянському світі...

Факт заборони одної з словянських мов на словянському з'їзді — справді факт надзвичайний. Такі факти не можуть бути виправдані ніколи; вони лише в де-якій мірі можуть бути зрозумілими під час заколоту ворожих політично-суспільних відносин, коли саме ходить о найбільш образливі способи демонстративного протесту. В даному разі такої причини не було. Політичні відносини російської та австро-угорської держави не вимагають бажати кращого. Що-ж до де-яких сторін суспільних відносин російських та галицьких, то дразливі елементи тих відносин могли виходити хіба з політичних основ; але з'їзд археологічний, певна річ, мусів мати на увазі єдине наукові основи і лишень на підстві їх розважати своє відношення до поодиноких словянських націй. З боку-ж наукового галицька Україна займає о-стільки певне становище, що нехтувати його — все одно, що подібно струсеві ховати в пісок голову та дурити тим себе самого. Галицька національна наука не тільки визначила ся вже високими внутрішніми достоїнствами, які засвідчені європейською критикою науковою (згадати хоча-б про авторитетну критику проф. Ягіча), але й придбала вже собі сталий зовнішній декорум, яким мусить відзначати ся наукова діяльність кожної нації і який робить неможливим нехтування науковими засадами тієї нації. Австрійська Україна (Галичина та Буковина) має свою національно-українську школу — народню, середню і вишу, університет, хоча-б і в неповному числі катедр, свою літературу, пресу, освітню-суспільні та наукові інституції, серед яких найповажніше місце займає Наукове Товариство імени Шевченка, що колись, можна сподівати ся, буде українською Академією наук, має свої сталі, періодичні наукові органи — одно слово — має всі дані, які примушують рахувати ся з нею, як культурною словянською нацією. І коли яка иньша словянська нація — хоча-б і наймогутніша політично

та культурно — зневажає всі згадані прикмети самостійної культури другої нації, то се — найбільша, незабувана образа не тільки національному достоїнству тієї культурної одиниці, але й усею колу словянських націй, в яких кожна могла-б бути в її становищі. В забороні української мови і виявила ся фактично та національна нетолерантність у словянській сім'ї, яка старанно крила ся та усяким способом замазувала ся від часів найбуїнішого розвитку словянофільства. Ся заборона, як несподіваний вибух, виявила, які саме небезпечні елементи криють ся в основі всесловянського єднання. Словянські учені, здасть ся, зрозуміли дійсне значінне факту згаданої заборони і дуже обмежили свою присутність і участь у з'їзді. Навіть де-які російські часописи (напр. „Сынъ Отечества“) сконстатували той факт, що заборона української мови на з'їзді спричинила ся до слабої участі на з'їзді словянських учених. Инакше не могло й бути. Мабуть недалекоглядні словянські об'єдинителі „київського славянського комітету“ рахували на зовсім иньші наслідки своєї ультра-патріотичної діяльності. Та помилка, що викликала недовіре серед сподіваних словянських гостей, мусить з найпоганьшого боку одбити ся на інтересах російської науки в розумінню найблизшого спільного розвитку її з наукою иньших словянських націй.

Факт заборони української мови на з'їзді — факт о стільки надзвичайний, що навіть захвилював море російської публіцистики.

Більшість російських часописей так чи иньше висловили ся в сего приводу. Перш за все, коли тільки знімало ся питання про права української мови на з'їзді, сполошили ся консервативні, „охравительні“ органи, що визначають ся взагалі якимсь надзвичайним нюхом чути у всьому „порушення основ“. Справедливість вимагає сказати, що ся категорія російської преси остала ся в меньшому числі і, видимо, робила своє діло лишень з одного обовязку, мало сподіваючи ся на співчуттє суспільства і прикриваючи недостачу певних, сериозних аргументів злістними інсинуаціями та дешевим, грубо-неввічливим глузуванням. Для російських Українців великою несподіванкою було відношення польської преси, навіть закордонної, до справи української мови на з'їзді таке-ж саме, як і російської консервативної преси. Хоча російські Українці взагалі і не геть-то рахували на „щирість“ польсько-українських відносин, та все-ж не сподівали ся такого цинічного відношення до тяжкої національної образи репрезентатам укра-

їнської науки, яке виявив, напр., польський Przegląd, що виявив себе рішучо на стороні заборони. Таке відношення прищаймий що не зрозуміле, а то й практично нерозумне. Коли се просте кокетування на ґрунті політичних російсько-польських відносин, — то воно у всякому разі що-найменше не до речі в такій справі. Дозволю собі лишень завважати тут, що коли Українці в Росії стануть на той самий ґрунт кокетування, то найбільше шкоди з того треба сподівати ся Полякам; здасть ся, історія не дуже далекої минувшини дає досить яскраві приклади того...

З російських консервативних органів обізвали ся „Новое Время“, „Московскія Вѣдомости“, „Кіевлянинъ“, „Русское Слово.“ Про перші дві часописі я вже згадував. „Новое Время“ за весь час, коли тягла ся справа, час від часу друкувало денунціяційні кореспонденції з Київа, повні всяких „інтимних“ вказівок. В одній напр., кореспонденції були подані такі інформації. „Єсть чутка, що київські члени товариства Шевченка заходжують ся кожен раз безшумно виходити з салі засідань, коли на катедру буде вступати хто-небудь із ненавистних галицьких москальофілів, щоб читати реферат російською мовою. У Київі товариство Шевченка налічує до 50 членів... Д. Грушевський всім обовязаний Росії. Він вихованець тифліської гімназії (до речі сказати на скарбовий кошт), скінчив київський університет (також користуючи ся стипендією)*), титул магістра одержав теж у Київі. І от д. Грушевський забув мову, якою говорив стільки літ і вчив ся. Він займає катедру руської („русской“) історії у Львові, але говорити російською мовою тепер не вміє.“ Як видно, дописувателі достойної пари в російській пресі — „Нового Времени“ та „Моск. Вѣдомостей“ о-стільки звикли до форми особистого поінформовування, що не можуть писати інакше, як дотикаючи ся особистого життя репрезентатів ворожої ідеї та доводячи до певної відомости результати своїх інтимних спостережень. Таким чином і виходить що проф. Грушевський — тенденційний сепаратист, а др. Франко — признаний поводитир соціялістів. Але ніхто з тих, що так залюбки бабравили ся в чужій душі брудними руками, не набрів на такий занадто вже простий домісл: Чи могли проф. Грушевський, др. Франко чи хто другий з представників галицько-української науки, що користують ся в себе дома повними науковими правами горожанства, чи могли вони, кажу, їхати на сьвяточні, бучні нау-

*) Се не правда. *Ред.*

кові збори не тільки без жадних прав серед других повноправних учасників тих зборів, але й з розумінням цілковитої зневаги до найглибшого змісту усїєї дорогої їм без краю національної наукової їх роботи? Чи міг-би хто з учених, який поважає своє національне та особисте достоїнство, віддати свою дорогу справу і разом себе самого на таку зневагу, на тяжку образу? Се так примітивно-просто, що лишень несовістно заслїплена тенденційність може вважати тут не самоповагу, а якийсь шкочливий сепаратизм.

Взагалі, інсинуації що-до сепаратизму стали з приводу справи української мови на з'їзді о-стільки популярними, що „Новое Время“ утворило навіть цілу сепаратистичну систему, припугавши до неї всі можливі і неможливі факти та приписавши їх лукавим „українофілам.“ „Місцеве українофільство, — пише воно, — жде остаточного розв'язання сієї справи (мови на з'їзді). Коли їм (українофілам) доведеться виконати сей проєкт, та можна буде сказати, що українське „нарічіє“ користується з повних прав громадянства. До якого степеня ся справа важна, можна вже вивести з того, що українофіли до останньої години не тратять надії запровадити українську мову в народні школи і в тій цілі видають популярні книжки для народу. Прихильники української мови хотіли навіть видати два збірники пушкінських творів, але проба прищепити „малоруський жаргон“ до святкування поета не удала ся. Заходи київських та харківських українофілів не могли здійснити ся і переклад чудових творів російського поета з'явиться (?) у Львові.“

Зовсім иньлий характер — характер уличного наплювання має виходка „патріотичного“ орґана „Русского Слова“. Договоривши ся до того, що археолоґи, чого доброго, почнуть на з'їзді садити гопака, патріот з „Русского Слова“ так завершає свої остроумні догади: „и етакій инцидентъ происходитъ въ ученомъ обществѣ! бѣдная наука!“ Невдячну ролю відповідати по дитячому — нерозумним виходкам „Русского Слова“ взяв на себе „Южный край“, що спокійно завважає: „автор жалує науки цілком даремно. На з'їзді „гопак“ напевно танцювати не будуть; українські відчити, що так муляють авторів, будуть робити не „хохломани“, а галицькі учені, і будуть читати українською мовою через те, що російської не знають. Що-ж до розуміння відчитів на українській мові, то теж турбувати ся тут нема чого: російські учені давно знайомі з галицькими виданнями, до того-ж далеко не всім укра-

їнська мова здаєть ся такою „тарабарською грамотою,“ якою вона видає ся авторові замітки.“

Звістку про заборону українських рефератів на з'їзді подали : „Южный Край“ (ч. 6392), „Южное Обозрѣніе“ (ч. 873), „Полтавскія губ. Вѣдомости“ (ч. 156), київські часописи „Кіевлянинъ“ та „Жизнь и искусство“; про те, що товариство імени Шевченка зробило постанову не брати участі в з'їзді на случай заборони українських рефератів, сповістили: „Подольскія губернскія Вѣдомости“ (ч. 158), „Полтавскія губ. Вѣдомости,“ „Югъ“ (ч. 399), „Русскій Листокъ,“ „Новое Время.“ „Волянъ“; „Кіевлянинъ“ навіть додає: „очевидно, товариство ім. Шевченка наперед знало, що йому буде відмовлено,“ бо зробило постанову на случай негативного порішення справи надрукувати призначені для з'їзду реферати окремою книжкою. Домисл дуже невдатний. Товариство, зробивши ваздалегідь таку постанову на випадок заборони українських рефератів, очевидно могло лиш сподівати ся заборони, але не знати про се напевне.

Краща частина російської преси на сей раз стала на стороні несправедливо ображених представників української науки в Австрійській Україні. Зі столичних часописей найкращі статті містили про се „С.-Петербуржскія Вѣдомости“, „Русскія Вѣдомости,“ з провінціяльних — „Дніпровская Молва,“ „Волянъ,“ „Южный Край“.

В широкій статті під назвою „Не угашайте духа“ (Спб. Вѣд., ч. 172), навівши приклади з перших часів християнства про толерантне відношенне Гамалиїла до нової віри (Діян. V. 38) та про неприхильний осуд юдеями першої проповіді апостолів (ibid., II, 1—13), автор тієї статті, д. Мордовець завважає: „на жаль та на стид кінця XIX в. щось подібне, але більш ганебне дієть ся й по нині — ганебне через те, що юдеї „ругаху ся“ над апостолами з непорозуміння, а нині лають ся (не юдеї, але новітні начеб-то ученики апостолів) з повним розуміннем нечистоти свого діла; через що ті, хто робить се нечисте діло, в глибині душі встидаючи ся його, не подають свого ймення, щоб чесні люде не оцінили їх достойно та не осудили. Так київський кореспондент „Новаго Времени“ (ч. 8343), що скрив після звичаю всіх таких своє ймення, кажучи про археологічний з'їзд у Києві, кидає пароянську стрілу — foetido venenata sagitta! — на адресу Українців за те, що імператорське московське археологічне това-

риство дозволило київському в'їздови доклади та дебати між иньшим і галицько-українською мовою... Не кажучи вже про надмірну невічливість іронії, що недостойно прикладаєть ся до питань історичної ваги, та про те, що слово „українофіл“ не має ні лінгвістичного, ні льогічного мізку (все одно коли-б видавця „Новога Времени“ назвати „русофілом“ або Дерульда „франкофілом“), у всій кореспонденції невідомого Пароянина видаєть ся, як шило в мішка повна, абсолютна темнота в сфері історії слов'янознавства. Навівши приклади в історії національного розвою Сербів, Болгар, Хорутан, Чехів та завваживши, що ті нації мали меньш внутрішніх засад для культурного прогресу, ніж українська, література якої існує не одно вже століття, а культура українська майже ще три століття перед сим була поводитирем культури великоруської і дала їй друкарню та перші учені книжки, д. Мордовець каже у відповідь „Новому Времени“: „Глибоко, грубо помиляєть ся „Новое Время,“ запевняючи, що наче-б-по „через те так помалу і сьпіє і збираєть ся силами Слов'янство“, що кожна гілка його дорожить своєю рідною мовою; через те Слов'янство й не признаватиме „історичної та культурної переваги російського народу“, поки самовільні, самозванні та темні quasi-висловителі думок його будуть проповідувати, щоб московська сокира рубала одну по одній гілку Слов'янства та до ніжного явора, стрункої тополі і до південного золото-жовтого помаранча прищіплювала одну лишень вічно-зелену, вічно-похмуру та неприємно-колючу сосну і ялину.“

З иньших статей про те ж саме, які появляли ся в російській пресі, слід завважати ще статю „З приводу київського в'їзду“ поміщену теж у „Спб. В'їд.“ і підписану „Малороссом“. „Є люде, — каже д. Малороссе, — для яких усяке збільшенне чужого добра видаєть ся втратою для власної кишені, усякий життєвий усьпіх знайомої людини викликає у них острє почутте образи, — а коли той знайомий, борони Боже, близький приятель або родич, то ті чудні люде так і прискають жовчею... Щось такого нагадують у своїй окраїнній політиці наші патріоти-охранителі, що вбачають утрату для Росії у всякому придбанні тих елементів російської держави, які відстоюють право „по своїому хвалити Бога“ та думають, що запомагати добробутові спільної вітчизни можна і не одягати ся для того непременно в московський охобень. З піною у рота накидають ся де-які „охранителі“ на

таких вольнодумців, усіми засобами, — від газетної лайки до справжніх доносів, заходячи ся задушить сю жизнь, що не відповідає шабьонові.

„Київській археологічний з'їзд дав багатий матеріал патріотам сїєї категорії, які спершу повстали проти допущення на з'їзді рефератів українською мовою на рівні з иньшими словянськими мовами. І на сей раз охрнительна компанія мала усьпіх: після звістки „Нового Вр.“ читаннє галицьких рефератів „дозволено“ (і то в останню хвилию) лишень при зачинених дверях та без слухачів. Такий оригінальний, навіть для російських учених зборів, спосіб обміна думок ледве чи підніме наукове достоїнство київського з'їзду, даючи новий доказ залежности російської науки від російської політики. Можна бути певним, що й політика тут не виграла, бо се отворяє лиш нову перешкоду для зближення між нашою та закордонною Русью.

„Для наших „дстинно-русских“ патріотів се не має ваги. Вони цинічно знущають ся над культурною роботою галицьких Українців, з наївною отвертістю виявляючи свою зневагу до тієї народности, про інтереси якої вони наче-б то піклують ся. В одній із недавніх заміток „Свѣта“ подибаємо звичайні напади на так званих українофілів. „Свѣтъ“ обзиває багатий, прекрасний язык українського племені „смѣхотворнымъ, искусственнымъ язычїемъ“, „сочиняемымъ ради политики“, „нелѣпою мѣшаниною словъ“, якої „не розуміє народ ні в Галичині, ні в наших українських губерніях“. Але ж при нинішньому стані освіти в Росії костромський мужик ледве чи зрозуміє що в передовицях „Свѣта“, а про те „Свѣтъ“ не буде з сего виводити, що язык сих передовиць — штучний, сьмішний та нікчемний. В докір галицьким Українцям „Свѣтъ“ наводить Чехів, які, „відстоюючи свою національну самостійність сильнійше українофілів“ (і користуючи ся за се співчуттєм „Свѣта“) — читають про те свої реферати в Росії російською мовою, не боячи ся порушити рівноправности своєї мови з російською. Але ж на права чеської мови в Росії ніхто не спокушав ся, а в себе дома, де їм доводить ся бороти ся з німецькими Комаровими, Чехи ледве чи відступили-б в такому разі від своєї мови, хоча-б і визнавали високі достоїнства языка Гете і Канта. Як останній довід „Свѣтъ“ наводить думку відомого славіста проф. Ягіча, який вбачаючи в російській мові всі елементи будущої загально-словянської мови, дорікає Слов'янам, що

нехтують його виучуванням. Але, думається, будуча ролля російської мови в слов'янському світі не тільки не виключає того, щоб окремі літератури розвивалися на інших слов'янських мовах, але в значній мірі залежить від вільного зросту слов'янської національної свідомості, нерозлучної з культивуванням кожною народністю рідної мови і літератури. Той самий проф. Ягіч, на авторитет якого здається „Свѣтъ“, дуже ясно осудив ті перешкоди, на які натикається в Росії українське питання у своїх заходах, — освітити справу хоча-б на самому науковому ґрунті (Archiv für slavische Philologie, XX B. 1898 p. 628).

Досить, здається, наведених витягів, щоб бачити, яку серйозну увагу викликав до себе в Росії факт заборони українських рефератів на з'їзді. Не кажучи вже про поважні статті російської преси, навіть злісно-ворожі інсинуації охрानительних органів можна зрозуміти не інакше, як признание повного права української мови на рівноправну з іншими слов'янськими мовами участь в науковому святі. Найбільша ворожа злість лишень свідчить про певну силу нестеменишого права, яке ворог не може про себе не признати і через те проливає брудні потоки своєї злості. І сила того морального святого права о стільки велика, що навіть сама заборона, — се-б-то повний, здавалося-б, неуспіх, — спричинилась до глибокого морального торжества, а значить, і успіху діла. Все перейде, — правда останеться, не вважаючи ні на які перешкоди.

Наукові здобутки з'їзду виявилися в рефератах, виставах, виданнях, екскурсіях та в тих резолюціях, які прийняті з'їздом для дальшого розвитку археологічної науки в Росії.

Усіх рефератів прочитано було на з'їзді 135. Найцінніші реферати були наслідком попередніх спеціальних робіт задля з'їзду. З них найбільшій уваги заслуговують реферати: В. Б. Антоновича — „Розкопки в Західній Волині“, „Про кам'яний вік на Волині“, К. М. Мельник — „Розкопки курганів в Ровенському, Луцькому та Дубенських повітах Волин. губ.“ М. Х. Біляшевського — „Результати археологічної екскурсії в басейні західного Буга“, В. Г. Ляскоронського — „Про городища, змиеві вали та кургани в басейні р. Сули“, О. М. Покровського — „Антропологічні дані що-до типу черепів з волинських курганів“, М. П. Істоміна — „Фрески XVII і XVIII в. церков і костелів південно-західної Росії“, „Головні риси в іконографії Волині від XVI

до XVIII в.“, Свящ. Є. І. Сіцінського — „Про давнійші церкви Поділля“, П. О. Лашкарева — „Про церковну старовину Чернигова“, І. М. Каманина — „Головні моменти в історії розвитку південно-руського письма в XV—XVIII в.“, „Про волинські архіви.“ До попередніх праць належать також — „Археологічна карта Волині“ — В. Б. Антоновича, „Археологічна карта Поділля“ — Є. І. Сіцінського, „Історична карта Черниговщини до XVI в.“ — П. В. Голубовського та Є. А. Кивлицького.

Більшість рефератів взагалі дотикала ся археології, історії та побуту України. Найцікавіші з них були реферати — В. І. Щербини — „Українські староства після люстрацій XVIII в.“, „Останні часи козацтва на Правобережній Україні“, В. Б. Антоновича „Місце літописних Пересопниці та Шумського“, О. І. Левицького — „Звичайні форми шлюбів на Україні в XVI—XVII в.“, Є. В. Радакової — „Дані ревізій і компутів про економічний побут українського суспільства в XVIII в.“, М. І. Дашкевича — „Про походження українського козацтва“, Х. Д. Николайчика — „Початок і зріст Полтавської Вишневецьчини після даних Литовської метрики“, П. В. Голубовського — „З якого часу можна прослідити спосіб оборони табором“, Г. В. Демченка — „Притомні люде“, Д. І. Яворницького — „Розкопки в Олександрійському та Херсонському повітах“, М. Є. Бранденбурга — „Про аборигенів київського краю“, О. І. Черепнина — „Про київські грошові гривні“, Л. К. Житинського „Знахідка камяного віку в басейні р. Стира“, Ф. К. Пуласького — „Археологічні розвідки на Поділля“, проф. Армашевського — „Геологічний огляд стоянки камяного віку на Кирилівській улиці“, та багато иньш.

Не вважаючи на кількість та широкий зміст рефератів, що читали ся на з'їзді, все же київський археологічний з'їзд багато втратив від того, що в йому не брали участі галицькі наші учені. Останні совістно доклали праці, щоб виступити перед ученим світом з цінними здобутками української науки, і коли реферати їх не були прийняті, то се стало ся лише на шкоду самому з'їздові. Щоб не бути безпідставним, наведу авторитетні слова організаторки з'їзду графині П. С. Уварової, сказані в останній її промові при закінченню з'їзда. „Не читали ся всі реферати галицьких учених, які, через відомі з'їздови причини, не мали спроможности прийняти участі в працях з'їзду. Реферати сі, чи-

слов 23*), дуже широкого змісту; тут напр. трактується про знаходи в с. Чехах, де розрито до 400 могил, одного типу із знаходами по Середньому Дунаю; знаходи ці дають інтересний перехід від кам'яного до початку залізного віку; подаються письмненні відомости про Антів, як доказ давнішої словянської колонізації України; розглядаються відомости про Хорватів у Костантина Порфирородного; винаходить ся місце галицького літописного Звенигорода і подаються дані, які свідчать, що місцевість ся була залюднена з часів кам'яного віку і до великокняжої епохи; на той самий зв'язок показує і Молотівське срібло; розробляються археологічні питання, які однаково інтересні як нашим сусідам, так і нам; подаються здогади про час, коли складано Слово о полку Ігоревім; піднімаються нарешті побутові та історичні питання, напр. „Руське духовенство в Галичині“, „Галицьке боярство XII—XIII в.“, „Перші часи козаччини“, „Українські козаки 1625—1630 рр.“, „Наказ вел. кн. Казимира Ягайловича князеві київському Олелькови Володимировичу“ та багато інших, що характеризують спільну для всіх нас епоху“ **).

До сих слів треба ще додати, що оголошені не всі реферати, які мали читати ся, коли-б се було можна; напр. проф. черновецького університету Смаль-Стоцький не оголосив свого реферата, але, як мені відомо, прочитав-би не один цінний реферат з поля української фільології та літератури, коли-б не стало ся заборони.

Що-до вистав, то крім приватних колекцій, які були приступними для членів з'їзду, улаштовано виставові виділи — археологічний, картографічний, іконографічний та виділ рукописів і старопечатних книг. В протязі всего з'їзда показував ся ще цінний церковно археологічний музей при київській духовній Академії.

Під час археологічного з'їзду і з приводу його вийшло багато цінних видань, здебільшого навіть розкішних, напр.: „Карта Европейской Сарматии по Итоломею“ проф. Кулаковського, „Первый выпускъ палеографического Изборника“ І. М. Каманина, „Первый выпускъ матеріаловъ по исторіи русской картографіи“ В. О. Корта, „Каталогъ собранія В. В. Тарновскаго“, „Каталоги собранія Б. Х. и В. Н. Ханенко“, „Церковно-археологическіе

*) Recte двадцать девять. *Ред.*

**) Згадана промова гр. П. С. Уварової надрукована у «Київській Старині» (кн. IX сего року).

очерки, изслѣдованія и рефераты“ проф. Лашкарева, „Воспоминанія о третьемъ археологическомъ съѣздѣ въ Кіевѣ“ проф. Антоновича та В. П. Науменка, „Археологическая лѣтопись южной Россіи“ М. Х. Біляшевського (останні дві речі при „Київській Старині“) та де-кілька иньших.

Були учені екскурсії як поза Київ, так і в самому Київі — під проводом проф. В. Б. Антоновича та проф. М. І. Петрова.

Між иньшими розволюціями з'їзд постановив приписи: про реорганізацію архівів і в найблизшому часі — Харківського історичного архіва в центральний історичний архів, про видання окружника по всім урядам, щоб не нищили ся ділові папери, поки не будуть вироблені окремі правила що-до сего.

Усіх членів з'їзда було 500; між ними 24 закордонних гостей. „Приїхалоб і більше, — говорила в своїй промові гр. П. С. Уварова, — коли-б несподіване питання про небезпечність галицького язика не перешкодило найблизчим нашим сусідам - Слов'янам прийняти участь у наших працях.“

Дальший археологічний з'їзд призначено 1902 р. у Харкові.

Spectator.

Листи з над Полтви.

Лист третій.

Попереднього разу поговоривши про наші церковні відносини, хочу я тепер перейти до иньшого многоважного культурного чинника — школи, і то про вищу школу — про університетську справу. Поговорити про се буде тим більше на часі, що університетська справа від кількох років дуже живо займає тутешню руську суспільність, а в останніх місяцях і особливо.

Як відомо, на руській ґрунті в Австрії є два університети — у Львові і в Чернівцях. Львівський університет засновано при кінці минулого віка, очевидно — головно з огляду на руську людність Галичини, бо Поляки мають у Кракові свій старий університет, що 1900 року буде святкувати п'ятьсот літ існування. Черновецький університет заснова но 1873 р. — очевидно, в заміну німецьких університетів у Кракові і Львові, для скріплення останнього прибіжища германізма на сході Австрійської держави — в Буковині.

Хоч призначений для Русинів, Львівський університет від свого засновання аж досі ніколи не мав характеру руської школи. І тут, як і в багатьох иньших випадках, повторила ся та сама історія відносин центрального австрійського правительства до Русинів: досить прихильне, часом навіть дбале для них, воно ніколи не спромоглось на відповідну енергію, щоб увільнити своїх руських підданих від кривд, сотворених попередніми віками їх історії, оборонити від переваги і надужить противників, і його дбалість кінчила ся на теоритичних заявах або таких несьмілих

пробах, що з них не виходило нічого, або навіть, використовані противниками, вони давали! результат зовсім противний. Так було і з львівським університетом. Початок його історії я оповім словами недавньої інтерпеляції посла Танячкевича, що справедливо підніс сю прикмету правительственной політики.

„12 літ після прилученя (1772) колишнього руського князівства, чи то королівства Галицького і частини руського князівства Володимирського під назвою королівства Галичини і Володимирії до австрійської монархії — значить в р. 1784 — цісар Йосиф постановою з д. 21 жовтня заложив у Львові університет; приготвлення до того пороблено ще за панованя цісареві Марії Тереси. По словам сеї постанови мав се бути „правдивий університет і висока школа з виділами теологічним, правничим, лікарським, і філософічним і з повною гімназією“. Д. 16 падолиста того року університет отворено.

„У звязку з тим університетом (що був обсаджений переважно Німцями і мав характер німецький) заложено декретом ц. к. надворної канцелярії з д. 9 марта 1787 ліцей для всіх наук філософічного і богословського виділу. На професорів тих наук покликано Русинів з потрібними академічними здібностями, і вони майже всі займали рівночасно катедри тих самих наук і на університеті і ліцею, так що звязок університету з ліцеєм проявляв ся також в їх особах. Богато з тих учених мало значінне навіть далеко поза границями їх властивої діяльності, як пр. Лавровський, Радкевич, Гарасевич, Гриневецький і и.

„Ціль того руського ліцея в напрямі виховання і науки по словам згаданого декрету надворної канцелярії була: „щоб руські кандати духовного стану через науку головних частей філософії, присвоюючи собі філософічні засади і вправляючи ся в мисленю, приготавливали ся до наук теології, котрими лише так підготовлені можуть з пожитком займати ся“, що знов можливе лише при зрозумілій їм викладовій мові, отже рідній руській мові.

„В парі з тою цілею, котра мала на увазі інтереси виховання і науки, йшла також практична, релігійно-політична ціль, державний мотив: „щоби зарадити страшному бракови душпастирів гр. кат. обряду, поки не вийде відповідне число руських кандидатів, котрі би знали латинський язик“.

„Хоч треба признати, що ціль того руського ліцея була релігійна, а характер його тимчасовий, що ся наукова інституція

мала тісні межі, бо була обчислена на користь одного, духовного стану: все таки засноване сеї інституції, котра складом предметів науки не була нічим иньшим, як рівнорядними віділами львівського університету, було безперечним доказом, що заложений цісарем Йосифом II львівський університет був призначений для культурних потреб руського народу, руської народности.

„При тодішніх заколотах правительство за мало дбало про се заведенє; а у Русинів самих не було ані розбудженої свідомости власної народности, ані одушевленя для далекосяглих цілей, ані жита, енергії і витревалости, як се буває природним наслідком довгої неволі. Те все, як певно і иньші ще впливи були причиною, що той ліцей остав ся без видних і тревалих наслідків для культурного розвою Русинів і згодом занидів. Так стало ся з філософічним відділом з кінцем шкільного року 1804/5.

„Наслідком тодішніх заколотів, а особливо грошевих клопотів держави, які настали через безнастанну всесвітню війну, сполучено львівський університет з краківською академією і богато катедр перенесено до Кракова. З роком 1805 звинено львівський університет; на його місце станув ліцей. Хоч сеї ліцей в цісарській постанові з д. 8 серпня 1805 ніяк не виходить з національним руським характером; то таки вже в тім, що по-при університеті в Кракові дальше лишено академічну наукову інституцію у Львові, якою треба вважати львівський ліцей навіть у тім зменшенім виді, видно знак, ба навіть доказ, що правительство в тім часі уважало за свій очевидний обовязок дбати у Львові про окрему школу для висших наук з уваги на культурні потреби руського народу.

„Скоро по віденьським конгресі 1815 р. настали вигляди на довготривалий мир, цісар Франц I постановою з д. 8 серпня 1818 відновив назад університет у Львові і назвав його своїм іменем, а се імя львівський університет має й доси.

„І в сій постанові не видно жадної позначки, котра би виразно вказувала, що при заснованю сього університету мали ся на гадці національні потреби Русинів; між приводами, які мали рішучу вагу при заложеню університету у Львові, зазначено лише „ширенє і досконаленє наук, їх важний вплив на добро народів, а також здвигненє тревалої памятки цісареві дбалости про королівство Галичини“. Все-ж таки кілька разів з притиском зазначено в постанові місце, де закладає ся університет: головне місто королівств

(sic!) Галичини і Володимирії, Львів. Далше говорить ся в тій постанові, що в університетом, котрий обіймає науки богословські, правничі, лікарські і хірургічні та філософічні, має бути сполучена „гімназія першої класи“, отже гімназія академічна. Ся постановова цілком така сама, як постановова цїсаря Йосифа II, і вона, коли приходить ся осудити правний характер національний львівського університету, може бути доказом *ex posteriori*, бо гімназією, котра виконувала і виконує традиції і права академічної гімназії в правній безперервности, є львівська руська (I) гімназія.

„В кінці ще на одно треба вказати: Львівський університет постановою цїсаря Франца I повстав на ново аж по поконанню всіляких перешкод і після відкинення противних внесень і намірів дуже впливових чинників. Те все є непохитним доказом, що при відновленю сеї наукової інституції рішив незаперечено важний для держави інтерес. Річ певна, що відновлений цїсарем Францом I львівський університет так само, як перед тим заложений цїсарем Йосифом II, призначений був для культурних потреб Русинів. На жаль було се призначенне лише принципіальне, теоретичне, без пізнійшого практичного значіння.

„З катедр того університету не чути було ані слова руського аж до року 1848/9. Викладова мова була для всіх свїтських наук німецька, на богословськїм видїлі латинська. А що руський нарід міг виказати ся великими талантами, про се свїдчать імена таких людей, як Ярини, Нападівича, Яхимовича, котрі в тім часї займали університетські катедри. Розуміє ся, що вони не могли з катедр причиняти ся до утвореня і розвитку руської науки; не настали ще тоді на се ні місце ні час. Ся потреба мусїла вперед виродити ся з душі народу, мусїла перетворити ся в змаганне, котре-б собі проломило дорогу аж до університетських катедр. Такої прояви не довго прийшло ся ждати. Сонце свободи, що заясніло в р. 1848, сгрїло сї зародки до росту.

„В тім роцї вибрали ся у Львові учені і заступники руського народу. Вони мали з одного боку розглянутись у великїм матеріялі культурних потреб руського народу і винайти способи та дороги до їх заспокоєння, і то — як сказано в відозві — плеканнем і розвитком мови через видаванне періодичних видань, літературних і наукових творів та через заведенне руської мови до низших і висших шкіл, з другого боку, щоб ушїмнути ся про національні і політичні права руського народу, а особливо щоби сили

синів руського народу зужиткувати для добра власного народу і власної руської культури в публичнім житю, в уряді і школі і в політичнім товаристві. Завдяки діяльності нових товариств, а особливо їх головним провідникам Яхимовичеви і Куземському, заведено в р. 1849 у всіх гімназіях руської часті краю обов'язкову науку руської мови — розпорядженням міністерства просвіти з д. 4 грудня 1848 ч. 7402, котре галицький намістник оголосив д. 27 січня 1849 в Віст. кр. зак. ч. 137 п. заг.; „Оголошене намістництва з д. 27 січня 1849, котре постановляє викладову мову в гімназіях і висших наукових заведеннях руської часті Галичини і подає сю постанову до загальної відомости“.

„В сім розпорядженю каже ся окрім того в артикулі 1 : „В гімназіях в руських частях Галичини на разі всі предмети науки мають викладатись німецькою мовою, поки не будуть могли викладати науку в руській мові відповідні професори і учителі в потрібним язиковим підготовленем“. А в арт. 6 каже ся : „Що-до наук університетських приймає ся так само за підставу, що виклади мають відбувати ся в німецькій мові, поки не найдуть ся здатні до того учителі і відповідно підготовлені ученики до науки в краєвій мові*), і теперішні професори, що не знають тої мови, будуть зіставати ся на своїх місцях“.

„В тім самім р. 1849 заложено також катедру руської мови і літератури і покликано на ню міністерським декретом з д. 19 грудня 1848 о. Якова Головацького, товариша Маркіяна Шашкевича. На богословськім виділі отворено вже в р. 1848 катедру пасторальної теології з руською викладовою мовою, а в 1849 р. розпочато також викладати догмати в руській мові, а до тих руських викладів прийшли ще виклади катехитики і методики. Всі иньші виклади на богословськім виділі зістали ся по давньому латинські, а на иньших виділах німецькі“. Досі о. Танячкевич.

Таким чином 1848 р. правительство заявило виразно намір — зробити львівський університет руським**). Се було дальшим льогічним кроком в напрямі вказанім Йосифом II — засновання університета і при нім руського ліцея для приготування слухачів, — хоч тепер до такого дальшого кроку привели правительство, безперечно, тодішні політичні обставини : польський революційний рух,

*) Себ то руській.

***) Ректор львівського університета в урядовій промові до намістника в 1848 виразно назвав сей університет руським (Діло ч. 226, 1899 р.).

супроти котрого віденське правительство протегувало Русинів, щоб на сих опертись. Але ці наміри правительства лишили ся переважно на папері. З упадком революційних рухів загальна реакція поховала разом з иньшими спасенними намірами й плян рутенізації львівського університета; правительство не поворухнуло й пальцем, щоб приготувити „здатних і відповідно приготованих“ руських професорів, львівський університет вістав ся *in statu quo* німецьким, і правительство заскочила зовсім не приготованим ся справа, коли на дневний порядок виступила націоналізація галицьких університетів у 60-х рр., з упадком німецького централізма. Призначивши краківський університет Полякам і поволі його польонізуючи, правительство, вірне своїм давнім намірам, призначало львівський університет Русинам і навіть узяло на себе ініціативу, засновавши 1862 р. дві руські катедри на правничім відділі й поставивши заснування дальших руських кафедр в залежність тільки від появи відповідних руських кандидатів. Але своїм звичайним способом воно зясу нічого не зробило для приготування таких кандидатів і занедбавши сю справу, дало спроможність захопити фактично в свої руки львівський університет Полякам, що й стало ся в 70-х рр., а Русини вістали ся при мізерних кількох катедрах (двох на правах, двох на філософії, й двох на богословію)*), саме існування котрих під покровом університетської автономії з рештою не має нічого певного. Для пояснення сього цікавого процесу й теперішнього стану руського елементу на львівським університеті я позволю собі навести своїж таки статі, друковані два роки тому в часописи Діло (1897, ч. 145, 146, 147, під титулом: Добиваймо ся свого університету) і тим самим зовсім незвістні моїм читачам з російської України:

„Звиж двадцяти-мільонової українсько-руський нарід, третій нарід у Славянщині, не має ні одного університету!

*) На правах є звичайний професор карного (уголовного) права і процесу Ч. Стебельський і суплент для цивільного права С. Дністрянський; окрім того зрідка викладає доцент карного права І. Добрянський (габілітований ще 1868 р., здібний правник, одян із шефів москвофільства). На філософії звич. професор М. Грушевський для всесвітньої історії і надзвичайний О. Колесса для руської мови й літератури, крім того з дня на день сподівають ся іменовання другого надзвичайного професора для тих же предметів дра Б. Студинського. На богословію звич. професор для пастирського богословія й педагогіки Бартошевський і для катехитики й методики суплент Редкевич. Оце й усі руські виклади. Кілька иньших професорів Русинів викладають по польськи або по латинськи — як проф. Шараневич на філософії, проф. Комарницький на богословію.

„Три університети на Україні російській, розуміє ся, цілком російські; в них не лиш нема ні одної катедри з українською мовою викладовою, але й українська мова і література не студують ся, українська історія входить в круг російської.

„Але не багато лише стоїть справа в конституційній Австрії. В Галичині Русини слухають університетських викладів польських, на Буковині німецьких, на Угорщині мадярських. Тих кількох руських кафедр, що в дійсности обсажені у Львові та Чернівцях, нема що й рахувати.

„А тимчасом артикул ХІХ-ий конституції з 1867 року признає рівноправність усіх мов у школі й уважає доконечним, аби кождий нарід мав можливість побирати освіту в своїй власній мові, не бувши примушеним учитись иньшої краєвої мови!...

„Від часу написаня тих слів проминуло трицять літ, але руський нарід не дістав тої можливости.

„Може би хто толкував, що се запорученне конституції не дотикаєть ся висшої освіти, бо „висшу науку кождому вільно побирати або не побирати“ — але ж конституція не говорить лише про обовязкову низшу освіту, а взагалі про освіту, не ріжнячи висшої від низшої, — і коли тепер бодай частина Русинів має можливість побирати науку [необовязково] в середній школі в рідній мові, то не знати, чому би ся можливість мала уриватись на порозі висшої школи?!

„Може би знов хто хотів аргументувати тим, що кожда мова для свого припущеня на університет мусить бути приготованою [як сей так і повисший аргумент против розширення прав руської мови на університеті були висловлені в недавній Історії львівського університету в II. томі на стор. 21] — але хто-ж би мав відвагу відмовляти сего приготованя руській мові, тепер, при істнованю всякого рода спеціальних наукових видавництв у руській літературі?

„Розвій і діяльність Наукового товариства імени Шевченка дає найліпше свідощтво, що руський нарід дійшов уже до того степеня духової доспілости, коли наукова робота на рідній мові стає доконечною потребою, і — при всіх трудностах, у обставинах незвичайно неприхильних, при засобах нечувано малих — згадане товариство розвиває сю роботу з несогіршим успіхом. Розпочавши при загальнім скептицизмі свою наукову діяльність в 1892 році виданням першого тому „Записок“, товариство в минулім році видало десять томів наукових видавництв, а сего року, судячи після

опублікованого бюджету, число їх має збільшити ся ще на кілька томів*). А прихильна оцінка сих видань в наукових сферах свідчить, що розвій се не лише квантитативний, але й квалітативний.

„Отже потреба руської суспільности і можливість наукової роботи в своїй мові доведена вже самими фактами.

„Автори конституції з 1867 року мусіли добре розуміти, яке чуте національного пониження, унеспідження, глибокої кривди своему народови обіймає кожного, коли він бачить свою рідну мову викиненою зі школи — якої небудь: чи низшої, чи висшої. Таке чуте мусить обійняти кожного Русина на порозі університету. Виключене руської мови з висших шкіл [тих кількох руських катедр, кажемо, нема що й рахувати] рівняє ся признанню руського народу за якийсь низший, некультурний, нездібний до розвою висшої науки. Наука — сей верх культурного життя кожного народу — не для нього! Його мова лише „для домашнього уживання“! Для висших духових потреб він мусить послугуватись чужою...

„Але тут не кінчить ся на самім гіркім почутю кривди й унеспідження. Не кажемо вже, що цілком инакше мусять іти наукові студії на університеті в своїй і чужій мові та що цілком иньші відносини — духового споріднення, добродійного особистого впливу — витворюють ся між слухачем і „своїм“ професором, — се річ кожному зрозуміла. Кождий знає, хто чув про педагогію, яке значінне в навчанню має рідна мова, тож не будемо над тим розводитись. Але звернемо увагу на те, що університет, се не лише школа, але фактично — і наукова інституція, що дає можливість кільком соткам людей, а в найгіршім разі кільком десяткам свобідно віддаватись вищим духовим інтересам, науковим студиям, не дбаючи про хліб насущний, а навіть вкладає на них моральний обовязок розвивавати науку. Університет здобуває стипендії для визначнійших своїх вихованців, має можливість уміщати їх у своїх ріжних інститутах, забезпечуючи їм спромогу вести дальше свої наукові студії, і вкінці — в виді катедр і иньших посад дає можливість спеціалізувати ся в ріжних кругах наукової роботи.

„Се річ дуже важна! Університет може становити собою цілу армію в культурнім поході народу, а яку вагу має наукова робота в загальнім культурнім житю народу, того чей не потрібно широко доказувати. Нарід доперва тоді почуває себе культурно

*) В останніх роках виходило по 16 томів наукових публікацій.

самостійним, коли може головніші свої культурні потреби задоволити в своїй літературі, і лише з розвитком наукової літератури, сего верха культурного розвитку, в рідній мові — кінчить ся для суспільности залежність від чужої культури.

„Не бракує й нам ані вдачі ані охоти до наукової роботи.

„Де-ж дівають ся наші таланти? Русини на різних університетах становлять несогріший елемент між академічним контингентом, займають визначні позиції по різних академічних семінариях, виравах і т. д., але покінчивши університет Русин академик не має можливости далше вести свої наукові студії, біда жене його в який глухий кут на суспільну, або на адвокатську практику — і скінчилась наукова робота, суспільність утратила наукову силу.

„Теперішній тяжкий стан нашої культурної роботи залежить в дуже значній мірі від браку наукових інституцій і університетів українсько-руських. Тяжка кривда діється культурному життю духовим потреба руського народу через брак руських університетів. Не о хлібі єдинім живе чоловік — духові інтереси також печуть суспільність, як і економічні, правні і т. и. Коли-ж задоволення їх обіцяно руському народови основними законами держави, коли організація середнього шкільництва і ціле культурне життя Русинів ставить націоналізацію вищої освіти і утворення наукових інституцій руських на порядку деннім, то обовязок кожного — і тих прав руського народу допоминати ся!

„Треба признати, що й само австрійське правительство відчувало потребу Русинів у націоналізації вищої освіти і мало охоту пійти на зустріч сій потребі. Націоналізуючи краківський університет в інтересах Поляків, правительство австрійське, очевидно, призначало львівський університет для Русинів. Дня 4 лютого 1861 р. запроваджено, хоч з певними обмеженнями, польську мову викладову в краківській університеті, а вже 23-ого марта 1862 р. цісарською постановою заведено на правничім відділі львівського університету дві надзвичайні катедри з руською викладовою мовою для предметів, що входять в круг теоретичного державного судового іспиту. Міністерський рескрипт мотивує се „наміром дати руській мові на правничім відділі відповідне поле для наукового розвитку і вироблення, а заразом вдоволити практичній потребі“. Міністерство, в інтересах сих катедр, перестерігало університет, аби уважав на наукову кваліфікацію кандидатів, і радило : наперед приготувати з молодих сил суспільств і доцентів, а з огляду, що

професорська колегія не знала руської мови, додавало її до сего людей з по-за виділу, між ними і професора руської мови й літератури. Однак, аби скорше ввести в жите сї катедри, міністерство не здержувало ся формальностями і вже в осени 1862 року іменувало д-ра Лопушанського, конципієнта прокураторії скарбу, суплентом для цивільного процесу, а д-ра Сроковського, практиканта прокураторії скарбу, суплентом до карного права й процесу, звільнивши їх телеграфічно від предложения наукових розвідок. Але коли потому зголосив ся кандидат для цивільного права, то міністерство [1864 р.] заявило свою прихильність до утвореня третьої руської правничої катедри [в пляні воно мало очевидно розширити руські виклади не лише на цивільне, але й на торговельне і векслеве право], але зажадало наукової розвідки — і кандидат потому вже не зголошував ся.

„Сей брак відповідних кандидатів, розумієть ся, виставляє дуже сумне сьвідоцтво тодішній місцевій руській інтелігенції, однак він не повинен нас дивувати. Досить пригадати собі історію обсадження катедри польської мови й літератури на сїм-же університеті, щоб зрозуміти тут вплив неприхильних культурному розвоєви обставин, а не якусь непридатність руської мови до університетських викладів або що-будь иньше. Ся історія першої польської катедри в львівськїм університеті така цікава для порівняня, що варто її пригадати [з Історії львівського університету, виданої сїм університетом в 1894 році, з-відки витягнули ми і висше наведені дати про заснуванне руських катедр]. Коли 1817 року цїсар Франц заснував катедру польської мови й літератури, намістництво оголосило конкурс і поновляло його з року на рік, але кандидати не зголошували ся. Аж 1822 року намістництво скликало осібну комісію і припоручило їй постаратись, аби справа була скорше полагоджена, і потім до конкурсу приступили: доктор прав Мадурович, колишній адюнкт філософічного виділу, практикант прокураторії скарбу Янушкевич, практикант намістництва Малецький, директор театру Каміньський, віденьський слухач прав Швайцер, учитель нормальної школи Михалевич, професор ліцея в Грацу Турна і військовий капелян Бачинський. Катедру дістав Михалевич — „чоловік з доброю охотою, але середніх здібностей і невеликої ерудиції“ [Іст. льв. унів. I. 243].

„Як бачимо, не ліпше тогді стояли Поляки, як в 1860-их роках Русини! Галицькі Поляки від того часу до 60-их рр. встигли

підрости культурно, бо стояли в ліпших умовах, передовсім матеріально.

„На жаль, австрійське правительство, показуючи охоту до піднесення руської науки, обмежилось лише порадою, даною німецькій професорській колегії львівського університету: постаратись про наукове приготування молодих сил з Русинів — само-ж тим не заняло ся, а Русини в тодішніх своїх обставинах власне потребували такої помочи від правительства, бо серед тисячних трудностей своїми власними силами занадто повільно поступали дорогою культурного розвою.

„Утворивши з власної ініціативи руські катедри та припильнувавши обсаженне їх, міністерство дозволило Русинам складати судовий іспит руською мовою з тих предметів, які слухали вони по руськи. Показано отже всяку охоту розширити права руської мови на університеті. Се ще виразнійше показує ся з того становища, яке на самім початку заняло міністерство що-до змагань Поляків — осягнути на львівськiм університеті бодай те, що вже осягнули були Русини. Коли 1863 року адвокат Чемеринський просив *veniam docendi* з австрійського цивільного права по польськи, міністерство не дозволило, а позволивши проф. Зельонацкому подавати польську правничу термінологію в своїх викладах, застерегло ся, аби се ні в чім не нарушало німецької мови як викладової. Аж 1866 року дозволило міністерство тому-ж професорови окрім своїх головних викладів мати спеціальні курси по польськи, але екзаменувати по польськи не дозволило. Своє становище що-до польщини в львівськiм університеті міністерство виразно зазначило у відповіді 1869 року на ухвали галицького сойму про польонізацію львівського університету, заявивши, що удержуванне двох польських університетів у краю не є обов'язком держави.

„Але тимчасом, як Русини так слабо користали з охоти правительства розширяти права руської мови в університеті, польська суспільність почала з усіх боків натискати за польонізацією. Вже 1866 року намістник Голуховський пише до ректора, звертаючи його увагу на жаданне „краю“, аби польська мова викладова була запроваджена в університеті і жадаючи на початок запровадження її для предметів, що входять в склад судового іспиту, бо розпорядженне з 1862 року про руські катедри, — „видане лише в інтересах руської мови, польська людність уважає і з боєм відчу-

ває як обмеження прав польської мови і відсунення її на другий план". Намістник отже взивав університет до утворення двох або трьох надзвичайних кафедр, за прикладом, очевидно, кафедр руських. Під сим натиском намістництва німецька правнича професорська колегія заняла посереднє становище: вона не признавала доконечним запровадження польських викладів, але в разі утворення польських кафедр зажадала, аби при обсадженню сих кафедр уважано пильно на наукову кваліфікацію і запропонувала *posito sed non concesso* утворення трьох польських кафедр. На початку 1866 року правительство дійсно установило дві або три надзвичайні польські кафедри для предметів судового іспиту і одну з двох кафедр римського права призначило для польських викладів, і так само, як в 1862 році з руськими, поспішило ся тепер з іменованнем польських суплентів на ті кафедри.

„Як з одного боку намістництво, так з другого боку сойм підпирив справу польонізації львівського університету. В 1868 році ухвалив він постанови, щоб на виділах філософічним, правничим і лікарським запроваджено польські виклади, зіставивши дотеперішні руські виклади; впровадження иньших предметів з руською мовою мало наступати „в міру спроможности і потреби“, а приватним доцентам вільно вибирати котрись із краєвих мов. Зазначимо, що при тім не лише руські, а й деякі польські голоси [бар. Батаглія і кн. Сангушко] обізувались против такого нерівного трактовання руської і польської мови. [На другий рік виступив у соймі з проєктом утворення руських кафедр для всіх головніших предметів на виділах філософічним і правничим Юліян Лаврівський при своїх угодних пертрактациях, але з того плану, як і з цілої його угоди, нічого не вийшло]. Але відповідю на ухвалу сойму 1868 року міністерство не признало соймови компетенції рішати в сій справі і — як уже згадано — уважало непотрібним ієтнованне другого польського університету в краю.

„Але в практиці воно само розширяло круг польських викладів на університеті. Сею дорогою, спеціально, помалу, виробляла собі польська викладова мова ширший круг на філософічним виділі. Проф. Ліпінський, поминувши виділ, дістав 1868 року просто від міністерства дозвіл мати крім німецьких викладів також польські. За ним подібний дозвіл дістав доцент Ліске. Але історик львівського університету справедливо признає, що на сім виділі не було

того імпульса для розширення польської мови, який давали на правничім відділі руські катедри, котрі, як ми бачили, несогіршу прислугу зробили Полякам своєю аналогією, — і для того на філософії польська мова поступала дуже поволи. Нараз все змінив міністерський рескрипт з 1871 року, повідомивши про цісарську постанову, що „всі обмеження, які стояли доси на перешкоді польським і руським викладам на віділах правничім і філософічним, мають цілком перестати, і на катедри сих відділів на будуще можна покликувати лише особи, що зможуть викладати одною з двох краєвих мов“. Протягом трьох років мали бути забрані професори, котрі не присвоїли собі котроїсь краєвої мови, а заступлені іншими.

„Сей акт покінчив з німецьким університетом у Львові, але націоналізував його не в інтересах руського народу, а на користь „обох краєвих мов“. Натиск Поляків з усіх боків на правительство — з боку ради державної, сойму, намістництва, професорів-Поляків і польської академічної молодіжи, що вносила кілька раз петиції [се, правда, зробили в 1867 році і академики-Русини] — як бачимо, захитав намір правительства зручити університет — і правительство віставило „краєвим народам“ ділитись, як потрафлять, спадщиною по Німцях. Великою помилкою правительства було, що воно за той час нічим не допомгло Русинам виховати у себе відповідні наукові сили, а тепер пустило їх в конкуренцію з Поляками. Руські культурні сили в тодішніх обставинах ніяк не могли витримати боротьби з польськими, що потягли собі на велику міру кандидатів з-за границі, і правительство своєю неутральністю віддало університет у фактичне володінне Полякам.

„Се дало себе зараз-же почути. Катедри по Німцях позасідали Поляки, краєві і заграничні, і по 1874 році одинокою спадщиною німецького університету вістав ся проф. Буль. Против Німців воювали Поляки, покликуючись на потреби, інтереси та жадання „краєвих народів“, але опанувавши університет, віндикували всі права для самої польської мови. Вже 1873 року університетський сенат просить переіменити в університеті німецьку урядову мову на польську, і повтаряє потім се прошення; з другого боку університет старає ся здобути виразне признание польської мови викладовою в формі імперативної постанови, бо постанова з 1871 року, усуваючи всякі обмеження для краєвих мов, не рішала, яка мова викладова в університеті. Як поясняє історик львівського універ-

ситету, за сю ціну — імперативної постанови для польської мови — професорська колегія була готова на уступки і компроміси — на німецьку катедру німецького права і помноження паралельних руських катедр [бо й тут воювано ніби против самої німецької мови, а поминано руську]. В році 1878 сенат просив правительство, аби признало польську мову викладовою для всіх предметів, урядивши zarazом рівнорядні і однаково дотовані руські катедри. В 1880 році ставлено ділему: або забрати проф. Буля [що все викладав по німецьки] і скасувати руські катедри [з огляду на можливість для кожного професора викладати по польськи або по руськи] — або признати польську мову викладовою, і в таким разі зіставити німецьку мову для німецького права, а руські катедри перетворити на звичайні і помножувати їх „відповідно спроможности і потреби“.

„Однак правительство, віддавши університет Полякам у фактичне володіння, не хотіло управнити сього володіння. Правда, по кількарічнім протяганню прошенне сенату, аби заведено польську мову урядову в університеті, сповнено [з застереженням, щоб на руські подання відповідало ся по руськи (не знаємо, о скільки з сього права користають нині академики - Русини) і щоб каталогі та кольо-квіальні свідощтва для руських професорів друкували ся по руськи], — заведено її постановою 1879 року [гл. Іст. льв. унів. II., 63—4], але польську мову викладовою правительство ніяк не хотіло признати. Коли в 1880 році виділ предложив міністерству знести руські надзвичайні катедри і натомісь утворити другу катедру цивільного права для Олександр Огоновського [бо доси не було звичайної катедри з застереженою руською мовою викладовою], правительство заіменувало Огоновського звичайним професором цивільного права з руською мовою викладовою, а міністерство в декреті 3-ого мая 1882 року ч. 5204 заявило при тім, що при теперішнім стані львівського університету всі професори *in der Regel* мають викладати по польськи, з виїмком випадків, коли правительство, з огляду на те, що кождий кандидат на катедру має показати знане одної з краєвих мов, або постановить инакше, або вже постановило, як то власне було в руськими [правничими] катедрами. Ся заява міністерства, що застерігало собі повну свободу в справі викладової мови на університеті і обмежало права польської мови лише фактичним станом річей, зісталась від того часу нормою для

львівського університету, і як така втягнена в урядовий збірник [Sammlung der für die oesterreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen, Thaa i Schweickhardt - a, стор. 758 — гл. Істор. льв. унів. II, 53]. Зістала ся в повній силі і цісарська постанова з 1871 року [се признає і урядова Історія університету на стор. 54], що не установляла ніякої викладової мови в львівськiм університеті і признавала цілком однакові права обом краєвим мовам — руській і польській, право кождому доценту чи професору вибирати котру-небудь із сих мов. Всі старання польських кругів, аби видана була імперативна постанова для викладової польської мови, не мали успіху. А в 1894 році правительство пригадало ще раз свій колись так ясно виказаний намір — старатись про розширення руської мови на університеті, утворенням руської катедри історії. Характеристичне і многозначуще було те, що тимчасом, як в руських кругах ждали катедри руської історії, правительство заснувало другу катедру всесвітньої історії з руською викладовою мовою.

„Таким чином Поляки зістались лише в фактичній володінню львівським університетом і польонізацію його могли удержувати лише фактичною перевагою і тими способами, які давала їм автономічна організація університету. Коли кождий доцент і професор може на основі постанови з 1871 року довільно вибирати для викладів котру-небудь краєву мову, то в інтересах польонізації лежить — не допускати в університет людей, котрі би могли захотіти викладати по руськи. Рівно-ж в руках польської професорської колегії лежить право розпоряджання руськими катедрами і тим поясняє ся, що остатніми часами деякі руські правничі катедри ніяк не могли бути обсадженими, а на катедру цивільного права по Ол. Огоновськiм посаджено доцента-Поляка, відкинувши доцента-Русина...

„Ми бачили отже, що правительство, на скільки можемо судити, призначало для Русинів львівський університет; під натиском Поляків з усіх боків дало вступ до нього польській мові, не помігши Русинам приготувати потрібні наукові сили, дало можливість Полякам фактично опанувати сей університет, — але ніяким чином не хотіло управнити сього польського status possidendi і звязати себе якими-небудь постановами на користь польської викладової мови, не хотіло ніяким чином признати сього університету польським. Воно мовби чекало, доки то Русини підрустуть

культурно і зможуть заявити претенсії на зарезервовані їм права.

„Розуміє ся, правительство, коли йому дорогі були культурні інтереси руського народу і коли воно хотіло їм послужити, могло і повинно було поступити инакше. З огляду на те, що руська інтелігенція бідна і мусить дбати про насущник, не маючи спромоги віддаватись студиям в науці, штуці і т. и., що вона не має своїх меценатів і народніх інституцій, які-б могли піддержувати людей у сих студиях, правительство само повинно було помогти Русинам у сьому, надаючи стипендії здібнійшим академікам-Русинам по укінченню, висилаючи їх на инші університети і т. и., а не стояти з заложеними руками, чекаючи, коли та вбога суспільність серед нечисленних перешкод, під тяжким і всестороннім гнетом, відрізана китайським муром — російським кордоном — від більших, багатших своїх частий, сама спроможеть ся виставити потрібні культурні сили.

„І стало ся в кінці — Русь може тепер показати сі сили у себе в Галичині і за її границями, але поки се стало ся, кілько то змарнувало ся сил! Кілько то людей, що могли б бути руськими світилками в науці історії, філософії, права, медицини, закінчили свою кар'єру по глухих кутах в ролі „бельферів“, судових урядників і т. и., або повтікали на чужі університети, де їх руська народність не загороджувала їм дороги до катедри, і стали ученими — тільки не українсько-руськими! Кілько даремних утрат, яка шкода для нашого культурного розвитку!

„З другого боку, хоч ми Русини з признанням можемо оцінити здержливість правительства що - до польських змагань — управити свій фактичний стан володіння в університеті, — не можемо однак замовчати того, що його неутральне становище, пасивна роля що-до фактичного пановання Поляків, брак усякої активної піддержки для Русинів — дали звести університетську справу на дорогу національної польсько - руської боротьби, що в таким страшенним завзятеж провадилась Поляками на цілій лінії їх настушення на Русинів. Гасло: поборювати противника всякими способами, яке всевладно панує над польською масою в Галичині, не могло не вплинути і на ті круги, що, здавалось би, мусіли стояти як найдалше від сеї акції.

„Опинившись фактичними панами університету, а не можучи дійти управління свого володіння у держави, Поляки [з виїмком

кількох прихильних Русинам, або об'єктивних одиниць] надробляли тими правами і способами, які давав їм сей фактичний стан річей. Протягом кільканадцяти літ не пройшов ні один Русин, що маніфестував себе як Русин, на нейтральні університетські катедри, що після постанови в 1871 року належали не менше Русинам як Полякам; найстарші професори-Русини не могли дочекатись ректорату; до промов при отворенні року шкільного не покликувано професорів, котрі могли би проголосити промову по руськи; не габілітовано ні одного доцента з руською викладовою мовою крім катедр утворених спеціально для руських викладів. Та й сі катедри, опинившись під властю польської більшости, почули се на собі. Коли заявивсь відповідно приготований кандидат до катедри цивільного процесу, його не прийнято, і всі старання розбились на non possumus професорської колегії; кандидатови на катедру цивільного права по Ол. Огоновським відкидано і подання, і працю, і прошенне про суплентуру, хоч його наукові праці були прихильно оцінені в німецькій літературі; за те габілітовано з руською мовою [як зачували ми — против волі самого кандидата] до сего предмету Поляка, і хоч деякі професори-Поляки були противні такому провокованню [як самі признавали] Русинів, — але вимоги національної політики перемогли, а що Русини-академики не хотіли записуватись на виклади того Поляка, то іменовано його екзамінатором до комісії — аби питав тих, хто би схотів складати іспит по руськи...

„Таким чином утворив ся той неможливий, в високій мірі прикрий і образливий для Русинів стан річей, коли вони мають на цілім львівським університеті п'ять професорів [або доцентів]*) з руською мовою [не рахуючи того Поляка на руській кафедрі і одного доцента правника, що не викладає звичайно), — коли кандидати на катедри Русини уважають безнадійною річю навіть старатись тут про катедру, — коли здібніші Русини йдуть на иньші університети — бо лиш там мають надію габілітуватись... Та що вже казати про катедру! — ми знаємо випадок, що одному здібному академикови - Русинови була обіцяна посада практиканта без платні при однім з університетських інститутів, але в останній хвилі віддано її Полякови, бо тут „мусять дбати про своїх“!... Взагалі Русинови дорога на університет — можна сказати — забита цілком; хиба міг би перейти через спеціальний польський

*) Тепер трохи инакше — див. с. 89.

фільтр, або зложились би якісь надзвичайні, виїмкові обставини, як то було в утвореннєм руської катедри історії, або що-небудь иньше.

„Розуміє ся, такий стан річей не може довго тревати. Коли суспільність доспіває до користання в певних своїх прав, коли починає її пекти якась потреба, — вона мусить бути в часом доконче вдоволена, а в інтересах самого правительства лежить, аби вдоволено її як найскорше, бо всі штучні зтягання, перепони виходять лише на обопільну шкоду.

„Знаємо історію польонізації львівського університету, знаємо, як Поляки крок за кроком вдирали ся сюди. Для Русинів ся боротьба буде ще тяжша, бо Поляки не показують навіть стілько об'єктивности, скілько показували Німці, воюючи зрештою против Поляків тими-ж мотивами — і культурної висшости, і педагогічними, і політичними — які ми від Поляків уже чули, або ще почувемо; польська професорська колегія не становить малої ізольованої інституції, як німецька 60-их і 70-их років, а має за собою цілу „суспільну єрархію“; Русинам наука приходить ся далеко тяжше [материяльно]... Але при всім тім руська суспільність не злякає ся сеї боротьби. Культурна пекуча потреба рішає. Здібнійші Русини, певно, будуть уважати своїм обовязком доходити наукових кваліфікацій; стрітивши ся з браком об'єктивности в місцевій професорській колегії, будуть габілітуватись на чужих університетах, і аж потім просити *veniam docendi* у Львові; кождий добрий Русин на університеті, не боячись майоризації, буде пильнувати інтересів руської науки; академики будуть вносити петиції; руські послы будуть безнастанно допоминатись в державній раді і в соймі залагодження сеї потреби, а руська суспільність буде їх усіми способами підпирати; руські інституції будуть запомагати молодіж в її змаганях до дальших наукових студій — і т. д., і т. д. І ся вся сума змагань, заходів, боротьби приведе колись, ми певні, руську суспільність до бажаної мети. Але чи се в інтересах правительства — посилати її в сю далеку обхідну дорогу, примушувати до боротьби, що обіцює стілько обопільного огірчення, стілько марновання сил, стілько подразнення суспільности? Чи не ліпше, з погляду самого правительства, взяти справу в свої руки і вдоволивши завчасу сю потребу, усунути ту перспективу боротьби? Тим більше, коли правительство вже давно мало плян розширення прав руської мови та науки і старанно зарезервувало собі право вільного поступовання.

„У Львові, столиці галицької Русі, центрі національного, культурного життя в теперішніх обставинах не лиш австрійської, а цілої України Русі, від Сяна до Кубані, в першій лінії мусить бути задоволена сея потреба українсько-руського народу. Львівський університет належить ся Русинам! Не входимо в те, що правительство зробило би з польськими викладами, — може б воно схотіло дати Полякам другий університет у краю, може би схотіло зіставити теперішній львівській університет в їх руках, а для Русинів заснувати новий, — в те, сказано, не входимо, лише повтаряємо з притиском: Русини мусять мати руський університет у Львові!

„На можливість якогось залагодження справи самою професорською колегією на університеті, на якийсь вплив „справедливости“, „объективности“ в тій справі не можна мати ніякої надії. Та більшість, що править університетом, сама входить як складова частина в теперішню польську суспільну організацію, котрої характер знаємо добре. Про помноження руських кафедр „відповідно спроможности і потребі“ говорилось там нераз, але історія обсади кафедр цивільного права по Ол. Огоновським найліпше показала, чогу Русини мусять сподівати ся. Звичайно говорить ся, що Русини не мають наукових сил; коли-ж сили з'являють ся, то являють ся иньші перешкоди, а на останку остатній вихід в руках самої колегії — вона-ж має рішати про відповідність наукової кваліфікації кандидата...

„Організацію руського університету мусить узяти на себе само правительство. Воно само мусіло би зайнятись помноженням руських кафедр і обсадженням їх, як би таке помноження уважало відповідною дорогою до утворення руського університету, хоч судячи по історії польонізації львівського університету і всяких иньших прецеденсах — утворення руського університету в принципі відразу було би простійшою дорогою, що обминула би багато надаремної боротьби і обопільного роздрознення. Треба пам'ятати, що національна боротьба в університеті дуже не на місці і не належить до річей, котрі можуть веселити справдішнього мужа науки; не одного ученого така перспектива може відстрашити і примусити йти радше на чужі та спокійніші університети.

„Може би хто знов став воювати браком сил у Русинів, — але-ж се порожні слова. Люде добре обзнайомлені запевнили нас що протягом трьох років може бути сотворений руський універ-

ситет не гірший від того, який був сотворений в 1871 до 1874 рр. при його польонізації, аби лише правительство не поскупилося на утворення наразі стипендій для приготування кандидатів і не робило умисних труднощій при спровадженню кандидатів з-за границі, як спроваджували Поляки і як Русини вже мали прецеденс з іменованнем проф. Грушевського. Ми чули, що при отворенню медичного виділу у Львові, коли ще його сформованне і обсада катедр були в руках правительства, а не університетської колегії, декотрі Русини звертали увагу в міродайних сферах на потребу утравквізації його і вказували на численних кандидатів - Русинів у Австрії і на російській Україні, — але може з причини, що справа ся не була відразу введена перед ширше форум, виділ перейшов у виключне володінне Поляків, що відразу не хотіли нічого й чути про руські катедри, показуючи Русинам у будущині можливість — товкти в замкнені двері, як то було з правничими катедрами.

„Повтаряємо — правительство одно може усунути непождану боротьбу і прискорити Русинам осягненне свого конституційного права, свого добра, призначеного йому від давна самим правительством. — національної висшої школи. Правительство потребує для того лише трохи охоти — взяти організацію руського університету в свої руки, як то з рештою буває в усяким організованем університету, та не пожалувати спеціального видатку бодай на кілька років на утворенне стипендій, а сили певно знайдуть ся.

„Може хто підніс би сумніви що-до числа слухачів; але вже тепер число слухачів - Русинів львівського університету [459 в остатнім зимовім семестрі на загальне число 1551; з того 216 на теології із загального числа 290, — 200 на правах із загального числа 1001, — 19 на медицині (не повній, із загального числа 114, — 24 на філософії із загального числа 146] переважає загальне число академиків по деяких поменьших австрійських університетах, а утворенне руського університету певно притягнуло би до Львова немало Русинів і з иньших австрійських і неавстрійських університетів.

„Кілька місяців тому, під час ухвали галицького сойму про Вавель, між Русинами носила ся думка — піддати гадку заведення руського університету у Львові з нагоди пятьдесять-літнього ювілею цїсаря. Хоч пекучі, першорядні духові потреби, до яких належить своєнародня осьвіта, висша і всяка иньша, не мусять

для свого вдоволення чекати аж таких надзвичайних нагод, але може би ся нагода улекшила правительству вдоволення сій потреби.

„Повтаряємо: Русини мусять мати свій університет, то їх право і пекуча потреба; правительству мусить енергічно забратись до її вдоволення, аби оминути неножодані явища.

„Потреба наспіла, крайній час! Periculum in mora!

„Звертаємо-ж увагу всіх, хто в тій справі може відограти якусь активну ролю — університету Русинам!“ Доти стаття.

За ті два роки, що минули від часу написання сеї статі, університетська справа не переставала дуже сильно інтересувати руську суспільність. Число Русинів-слухачів зростало далі і абсолютно і релятивно, як видно з отсих дат, винятих із урядових справоздань університета:

Зимовий семестер		всіх греко-толиків	всіх рускої народности ¹⁾	на теології		на правах		на медицині		на філософії	
				гр. к.	Рус.	гр. к.	Рус.	гр. к.	Рус.	гр. к.	Рус.
1894/5	було	434	420	228	228	150	139	20	18	36	35
1895/6	„	451	437	230	230	172	159	20	19	29	29
1896/7	„	459	443	216	216	200	186	19	19	24	22
1897/8	„	527	510	244	244	234	223	22	17	27	26
1898/9	„	567	553	243	243	262	255	21	18	41	37

Відносини чисельні, по релігії, виглядали так²⁾:

Зимовий семестер		гр. католиків	Латинців і Вірмен	Жидів
1894/5	було	434	727	287
1895/6	„	451	746	295
1896/7	„	459	766	316
1897/8	„	527	838	341
1898/9	„	567	929	392

¹⁾ Число „руської народности“ завжди трохи низше числа „греко-католиків“, бо між ними завжди знайдеть ся якесь число вовсім спольщених, або далекосяглих кареристів, що записують ся Поляками.

²⁾ В австрійській урядовій статистиці Жидів не показують як народність, а тільки як релігію; в Галичині Жиди звичайно пишуть ся до польської

Особливо замітний зріст Русинів на правах.

Зимовий семестер		гр. католиків	Латинників і Вірмен	Жидів
1894/5	було	150	524	243
1895/6	"	172	520	231
1896/7	"	200	544	316
1897/8	"	234	598	341
1898/9	"	262	663	287

Таким чином протягом чотирьох літ число всіх греко-католиків взагалі зросло на 28%, тим часом як на правах зросло воно на 75%. (Такий спеціальний зріст Русинів на правах пояснюється тим, що в судовій службі Русинів трактують трохи справедливійше ніж у інших, що судова реформа помножила значно число вакансій, та й взагалі на юридичну освіту великий попит нині на кождім кроці; від медицини відстрашує те, що медичні студії вимагають далеко більших коштів на науку й удержання, а між Русинами більшість незаможних; нарешті — філософія не звабляла завдяки лихому (особливо до останнього підвищення платні) становищу не-іспитованих учителів (суплентів), дуже трудній системі іспитів і несимпатичним порядкам, які останніми часами запанували в шкільництві; але на зимовий семестр 1899/900 р. число Русинів і на філософії, як зачуваємо, зросло).

Таким чином те моральне право, яке дає число, зростало далі у Русинів, а хоч студенти-Русини не використовували своєї чисельности та не пробували до останніх часів, як колись робили їх польські колеги, своїми маніфестациями вплинути в напрямі русифікації університета, то сам уже чисельний зріст ставав важним аргументом.

З другого боку далі поступав наш культурний рух, підіймаючи в галицьких Русинах почуте своєї культурної доспілости. Спеціально на полі науки зроблено великий поступ, і разом множи-

народности, і тому урядовий поділ студентів по народности не відповідає дійсности; тому беремо відносно до релігії, що близько відповідають відносинам по народности, бо слухачі латинського і вірменського обряду майже без винятків записують ся як Поляки, а невеликий процент „Поляків грецького обряду“ на підставі вище поданої таблички можна легко відшибнути.

до ся число людей науково приготованих, що могли бути вповні здатними для університетської діяльності. З повною свідомістю можна повторити тепер, що за три роки можна би сформувати повний руський університет не гірший від того, яким сформований був польський в 70-х рр., — розуміть ся тільки, щоб формовано той університет прихильними (у всякім разі — не польськими) руками, не ставляючи умисних перешкод, а головню улекшуючи стягання Українців росіяних по всяких чужих, особливо російських університетах (у своїм часі так стягали своїх і Поляки в усіх усюдів). Прецінь де тільки нема нашого брата?! Мені недавно прийшло ся здибати ся в одним професором Українцем з Варшави; заговорилисьмо про склад варшавського університета — кілька там Українців на катедрах! Мій знайомий міг з повним правом сказати:

— Нас Українців тепер тут стільки зібрало ся, що можна б було запровадити на нашім виділі українську викладову мову, у всякім разі борше ніж польську!...

І певно, з тих Українців варшавських, дорпатських, московських, петербурзьких, казанських, томських, пражських, загребських — не кажу вже про Київ, Харків, Одесу, — можна було б зібрати не злий університет кожної хвилі, аби тільки, повторяю, ту справу взято в прихильні руки, не мачошині — польської професорської колегії.

Австрійські університети мають досить широку автономію; справи поодиноких факультетів порядкує збір професорів, справи загальніші — сенат, зложений з деканів, продеканів і відпоручників факультетів, представляючи їх на затвердження міністерству; міністерство рідко виступає з ініціативою; такі справи, як утворення нових кафедр, звичайно виходять з ініціативи факультетів, а навіть беручи часом ініціативу нової кафедри, міністерство для номінації професорів звертає ся до факультета, жадаючи від нього пропозиції; іменує професорів на власну руку міністерство дуже рідко. Призначення наукової кваліфікації — габілітація доцентів вповні залежить від факультета, міністерству предкладають її тільки до затвердження¹⁾. При таких університетських порядках (для нор-

¹⁾ Звичайний порядок наукової карери в Австрії такий: по скінченню університета (власиво — по зачеті 8 семестрів, без усяких екзаменів) складаєть ся докторат — іспити, а на філософичнім факультеті й наукова розвідка, більш менш самостійна — се б можна прирівняти до давнього кандидатства, трохи хйба більше. По трьох літах по доктораті можна габілітува-

мальних відносин — розуміть ся, дуже добрих) і при загальнім загостренню польсько-руських національних відносин та при звійній непоздержливості польського шовінізма становище тих нещасливих руських кафедр у львівськїм університеті, під повною властю польської більшості¹⁾, розуміть ся, дуже прикре: не тільки не може бути мови про дальший розвій їх, але й саме істнування ненормальне й загрожене. Скільки пановання Поляків, ні разу не вийшло ще ініціативи утворення якої руської кафедри від університета; навпаки — були заходи, аби й засновані вже руські кафедри якось знести. Се особливо виразно показало ся на історії кафедри цивільного права, що в найбільшій мірі подразнила руську суспільність, та викликало ряд протестів у пресі і в парламенті.

Як згадано було вище, 1862 р. були засновані на правничім факультеті дві руські надзвичайні кафедри. 1881 р. правничий факультет виступив з внесенням — зчеркнути з бюджета фонди, призначені на сі кафедри, та міністерство не прийняло його. Одну з сих кафедр — кафедру цивільного права, займав (від 1872 р.) неб. Ол. Огоновський, учений дуже авторитетний у своїй спеціальности й загально поважаний задля своїх особистих прикмет. Коли настав час стати йому звичайним професором, факультет виступив з пропозицією: з огляду, що для О. Огоновського нема готової звичайної кафедри, знести руські надзвичайні кафедри, а з призначених на них фондів утворити другу кафедру цивільного права, без означення викладової мови, і на неї заіменувати Огоновського. Таким чином ціною іменовання неб. Огоновського факультет надіяв ся знести зовсім руські кафедри й Огоновському приготувати ролю останнього руського професора на

тись на доцента: треба предложити самостійну наукову розвідку, а коли вона прийнята, в факультеті відбуває кандидат колькоквіум зі своєї групи наук (щось як магістерський іспит, в узшїм тільки розмірі) і читає пробний виклад. По затвердженню міністерством стає кандидат „габілітованим доцентом“, і се властива університетська кваліфікація, що дає право на занятя кафедри. Коли нема такого кандидата, факультет тимчасово може поручити виклади особі без габілітації, вона називаєть ся суцлентом. Доцент габілітований в однім університеті, переходячи до другого, просить у факультета *veniam docendi*; се належить не тільки до австрійських, а й до заграничних доцентів. З огляду на визначні наукові праці та репутацию факультет може запросити на кафедру свого чи заграничного ученого, не вимагаючи від нього ані габілітації, ані навіть доктората.

¹⁾ Тільки на богословськїм факультеті Русини - професори, хоч в меншости, але поважній (своюю дорогою, що се теж *mirabile dictu*: Русинів-слухачів на богословію чотири рази стільки як латинників, а між професорами більшість Поляків!); на філософії й правах Русинів-професорів незначна меншість, а на медицині й зовсім нема.

правах; та тільки міністерство заіменовало його звичайним професором з руською викладовою мовою, і тим способом ті надзвичайні катедри стали звичайними. Коли умер Ол. Огоновський, його катедра протягом вісьмох літ зіставала ся необсадженою. Зголосив ся був до неї др. М. Зобків, Русин, судовий урядник з Боснії¹⁾, що був стипендистом міністерства й відбував спеціальні студії на заграничних університетах; його праця *Die Theilpacht nach römischem und österreichischem Recht* (Берлін, 1895) прихильно оцінена була в наукових кругах — одно слово, був се кандидат вповні відповідний; але львівської катедри він не побачив: насамперед факультет відкинув йому подання, бо написане було по німецьки, і замість виразу *ruthenisch* ужито *kleinrussisch*; коли він нове, відкинули йому працю; коли за порадою поданою в самоїж професорської колегії подав ся він на суплента бодай до тої катедри, не дано йому й суплентури. Правда, незадовго габілітував за ту ж саму працю дра Зобкова загребський університет, але ми Русини, завдяки такому делікатному поступованню львівських професорів, втратили надійну силу, хто зна -- чи й не на завсіди.

Упоравши ся так з дром Зобковим, факультет рік пізнійше габілітував до руських викладів цивільного права Поляка дра Доліньского, очевидно — надіючи ся тим закрити дорогу Русинам до сеї катедри. Але протести проти такої провокації, що підняли ся і в пресі і в парламентарних кругах, і опозиція студентів, що не вписували ся на виклади дра Доліньского, і на сей раз нерешкодили: міністерство, ігноруючи габілітацію дра Доліньского, далі пригадувало факультетови, аби постарав ся обсадити руську катедру цивільного права, і се спонукало його залишити свої пляни в д. Доліньским: д. Доліньский залишив руські виклади, став викладати по польськи, а з кінцем минулого року університет предложив міністерству на суплента Русина дра Станіслава Дністрянського.

Сей епізод дуже виразно схарактеризував відносини професорської колегії до руських катедр і знищив у руської суспільности всякі надії на те, що університетська справа могла бути поладжена в самім університеті. Від габілітації дра Доліньского починають підносити ся рішучо гадки, що поладження універ-

¹⁾ В Боснії служать багато Русинів, особливо в судах, бо там дають ся різні служебні пільги.

ситетської справи нема чого сподівати ся від університета, що до неї мусить узяти ся правительство непосредно, та що одиноким певним способом на те було б утворення руського університету. Найбільш виразно і рішучо висловив сї гадки посол Танячкевич в інтерпеляції до міністра осьвіти, внесеній у парламенті 20/XII минулого року й підписаній руськими незалежними послами й послами иньших народностей. Пос. Танячкевич у сій просторій і дуже основно обробленій інтерпеляції оповів історію львівського університета й його польонізації, виказав, як багато завинило в сій справі правительство своєю нерішучістю та яку тяжку кривду заподіяло руському народови, та вкінці виступив з жаданнем, аби міністерство зараз же розпочало приготування для утворення руського університету. Вказавши на потребу національного університету для успішного культурного розвитку руського народу, він каже :

„В Росії над 20 мільонів Русинів не мають університету ; він мусить найти ся в Австрії і не може бути иньший, як той, що його цісар Йосиф II заложив для нас у Львові, а відновив цісар Франц I. Він має стати першим повним руським університетом для всего руського народу, щоби служити його питомій народній культурі. Університет утраквістичний не може відповісти такій цілі. Польські професори у львівськїм університетї дали при нагодї обсади руських катедр на правничім видїлі і у всїм своїм поступованню як найяснїший доказ, що вони негодні з Русинами поводити ся так, як сего вимагає їх повага, становище людей науки, безсторонно, приязно і достойно. Вони ніяким чином не дадуть себе привести до того, щоб права розділяти рівномірно між руський і польський елемент ; вони і на дальше ніколи не годні кермувати ся правдивою справедливістю, а хіба тільки шовіністичною сторонничістю. Тим то, як доси робили, так і на дальше будуть університет, се пристанище науки, перевертати на боїще пристрастної політичної боротьби.

„При такім стані річий Русини без інтервенції правительства ніяким чином не здобудуть у львівськїм університетї ніколи хоч би лише кілька нових катедр з руською викладовою мовою. Крім польського шовінізму професорів дає сю певність ще й автономія університетських властей. Навіть найцівнїйші наукові розправи руських кандидатів буде можна відкидати ніби нездалі; кандидатів, що добивають ся *veniae legendi*, можна буде не допускати до

катедри. Се ті невідпарті причини, для котрих Русини мусять домагати ся всіми силами окремого власного університету. Мають Поляки свій університет у Кракові, то Русини мусять мати свій у Львові; а сим їх університетом є теперішній університет Франца І. Врешті можна для Поляків заложити другий університет у Львові і туди перенести теперішні їх катедри.

„З уваги на наведені невбиті факти звертають ся підписані до Вашої Експеленції в запитанем :

„Чи В. Експ. знає цілу історію польщення львівського університету ?

„Чи не уважає В. Експ., що тим польщенням львівського університету, котрому своїм сторонничим поведенням винно також правительство, або ліпше сказати, правительства, зроблено напад на правний стан і силоміць нарушено права власности руського народу до львівського університету, що після державного і народного права повинен на завсіди належати до руського народу і його культури ?

„Чи не уважає В. Експ. за свій обовязок взяти ся зараз до усуненя тої великої кривди, яку заповідано руському народови, і внести розпорядженне в дня 27 цвітня 1879, котрим у львівськїм університеті заведено польську урядову мову, та видати нове розпорядженне, що руську мову треба уважати також за урядову ?

„Чи В. Експ. гадає непохитно стояти при правнім стані, що львівський університет належав властиво і передовсім руському народови, і держати ся постанов в дня 4 грудня 1848 і в дня 1 цвітня 1882 та за конечну ціль поступованя правительства узнати повну віддачу львівського університету Франца І на користь культурного розвитку руського народу, до котрої то цілі невпинно належало би простувати ?

„Чи гадає В. Експ. постарати ся про те, щоби зараз пороблено потрібні приготовленя до отвореня і обсади в роком 1899/900 по дві катедри (або доцентури) в руською мовою викладовою на виділах правничім, філософічним і лікарськїм львівського університету ? Щоби в дорозі конкурсу зараз на сей рік признано шість запомог по 1000 зр., по дві для наук правничих, філософічних і лікарських, в цілі уможливленя габілітації спосібним руським кандидатам ? Щоби що року видавано по шість стипендій в такій самій висоті для кандидатів до руських катедр ? Щоби зараз отво-

рено руські катедри, скоро найдуть ся чи то внесуть свої поданя руські кандидати? Щоби так поступувано доти, доки не будуть заложені і обсажені всі руські катедри на всіх виділах?“ Доти інтерпеляция.

Розумієть ся, такими інтерпеляциями правительство не дуже сушить собі голову, й руським послам ще не раз прийдесть ся підносити сю справу — *usque ad finem*.

До тепер правительство пригадувало собі нашу університетську справу тільки під впливом більш або менш посторонніх причин. Так се було 1848 і 1862 р., як ми вже бачили. Катедру всесвітньої історії засновано як одну з іратіфікацій Русинам при довершенню союза з правительством, хоч нім вона увійшла в жите, було вже й по угоді. З політичних причин нарешті виник проєкт ще одної нової руської катедри, котрої справа тепер висить у повітрі і про котру мушу тут згадати.

Літом минулого року міністерство звернуло ся до філософічного факультета з запитанням, чи не добре було б засновати на філософії чи на теології катедру старословянської мови, з особливим оглядом на староруську церковну літературу, головно в інтересах студентів-богословів. Хоч формальна ініціятива сього вийшла від львівського митрополітального ординарія, але в пресі і в суспільности зараз пояснено було правдиве значінне сього факту: ся катедра призначала ся для дра Студинського і мала бути платою за вірну службу його тестя, одного з проводирів правительственной купки Русинів — пос. Вахнянина. Такий мотив креовання нової катедри дав як найліпшу зброю против неї всім противникам руських катедр, і на факультеті всіми майже голосами (окрім одного — руського) відкинено пропозицію міністерства, а мотивами при тім послужила дійсно досить дивна з наукового погляду спеціялізація тої проєктованої катедри. Міністерство одначе тим не заспокоїлось і кілька місяців тому повідомило факультет, що має намір засновати або другу катедру руської мови й літератури з спеціальною увагою для церковно-словянщини, або катедру славістики з руською викладовою мовою. Як треба було надіяти ся, факультет признав користнійшою катедру славістики, але при тім піднісив брак відповідного кандидата, хоч такого кандидата не тяжко було б знайти, як не в Галичині, то по за Галичиною, і оден з професорів-Русинів вказував на се. Ми чули, що й міністерство теж зо свого боку прихиялось до засновання катедри славістики, але політичні впливи взяли гору, і в інтересах дра

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Студинського, що спеціалізував ся в історії руської літератури, сей плян мусів уступити; переказують і иньшу причину — напустити Русина на Русина: всадити на карк дру Колессідра Студинського. Ся поголоска, вірна чи не вірна, може характеризувати погляди суспільности на сю справу. Іменованне дра Студинського надзвичайним професором руської мови й літератури уважасть ся річею певною й чекасть ся з дня на день. Розуміть ся, при тім користь від сеї нової катедри булаб мінімальна: двох системізованих (штатних) кафедр руської мови тяжко надіяти ся, оден з професорів буде професором *ad personam* — поки є на університеті, доти є й його катедра; а при непевности, чи буде навіть дві ординатури для сього предмету, дійсно утворюєть ся дуже прикра ситуація для двох професорів тогож самого предмету.

Ся нова ініціатива міністерства до засновання руської катедри дала повід Науковому Товариству ім. Шевченка пригадати міністерству взагалі пекучі потреби руських кафедр на університеті. В грудні мин. року вислало воно меморіял до міністерства, де вчислило, як найбільше і найблизше потрібні такі катедри: на філософії — по одній кафедрі клясичної філології, математики й природничих наук, відокремлення руської історії в осібну катедру (бо теперішня кафедра призначена для „всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію східньої Європи“), а рівнож користною признало проєктовану катедру славістики; на правах: заповіджені ще 1862 р. катедри цивільного процесу і вексельового та торговельного права, катедри історії руського права і австр. державного права; на медицині — катедру положництва, з огляду на потреби львівської школи повитух, далі — катедру описової анатомії, лікарської хемії й гігієни.

В липні (13. н. ст.) відбуло ся віче Русинів-студентів вищих шкіл в університетській справі; його подробиці відомі більшости наших читачів з „Памятної книжки“ сього віча, виданої в поручення його й розісланої в великім числі по Галичині й на Україні¹⁾. Зазначу тільки, що віче удало ся дуже добре: окрім студентів львівського університету в нім узяли участь відпоручники Русинів-студентів львівської політехніки, університетів черновецького, краківського і віденьського і гірничих академій у Лубні й Пшібрамі; явили ся й декотрі професори-Русини (дехто з них не міг явити ся, бо не був

¹⁾ Дохід з неї призначений на заснованне „людового університета“, себ то популярних курсів для народа і середніх верств; сповненне сього пляна було б першим конкретним результатом сього „першого академічного віча“.

тоді в Львові). Меморіал виладжений до міністерства підписало п'ятьсот мужа (449 студентів різних висчих шкіл і 57 матуристів), не рахуючи львівських богословів, котрим семинарські власти заборонили взяти участь у вічу. Віче ухвалило допевняти ся засновання осібно українсько-руського університету у Львові, „з огляду на те, що законом застережений, а в практиці не переведений утраквізм львівського університету рішучо не вистарчає для культурних потреб українсько-руського народу“ і в тім напрямі виладило й вислало до міністерства меморіал та звернуло ся до всеї українсько-руської суспільности з зазивом, аби попірала сю справу.

Численні привітні листи й телеграми, вислані на віче з різних кінців краю, дали доказ, як піднята справа відповідала потребам і змаганням руської суспільности. З руських органів сердечно повитало віче „Діло“. Що польські газети позабули його глузуваннями, се нікого не здивувало: занадто привикли ми, що сій стороні всякі змагання руські здають ся тільки сьмішними (*per risum multum...*); але досить несподіваним було те, що в Руслані появила ся досить непривітна стаття посла Барвінського, що взагалі богато займав ся університетською справою, а тепер дав приємність Czas-ови покликати ся на нього як на союзника в університетськім питанню. Пос. Барвінський вказує на те, що справа університету ще не дозріла, та підносить потребу приготування наперед численних доцентів, наукової літератури, побільшення числа слухачів-Русинів. Не можна признати сї замітки всі оправданими*). На факультетах теологічнім і правничім Русини вже тепер мають зовсім поважне число слухачів, а й на філософії деякі університети в Австрії й поза Австрією не мають і стільки, скілько є тепер Русинів на львівськім; з рештою університет не сформується ся протягом кількох місяців, а для того щоб розпочати сформування руського університету, є вже відповідна підстава. Щоб здобути руських доцентів, треба, аби вони мали вигляди на катедру і міністерська стипендія не представляла з себе чогось надприродного, як то дієть ся тепер. Нарешті з науковою літературою не так зле, як представляє собі п. Барвінський, закидаючи між иньшим, що Наукове Товариство ім. Шевченка не

*) З поміж справедливих його уваг піднесемо одну — з поводу проєктів приватного університету: що австрійська державна практика не знає приватних університетів.

схотіло зайняти ся медичною термінологією (д. автор не схотів собі пригадати термінологічного відділа Лікарського збірника, що як раз викликав дуже прихильний відзвиг у польських лікарських кругах — *Przegląd lekarski* ч. 42), університетських же підручників для університету *in spe* не пишуть і у інших безуніверситетських народів, не тільки у нас. Взагаліж піднесений оклик — допевняти ся осібно університету — не можна не признати зовсім раціональним з огляду на ті труднощі, які ставлять збільшенню руських кафедр на львівським університеті *beati possidentes* — Поляки, сі труднощі добре знає й сам д. Барвінський.

Коли би раз правительство схотіло задоволити потребу Русинів в університетській справі, йому б мабуть легше було заснувати осібний університет, ніж крок за кроком проводити утраквізм у теперішнім львівським університеті, з його широкою автономією й незвичайною ворожістю до руського елемента. Розуміється, доки того осібно університету нема, се не усуває потреби й не здіймає обовязку з дотичних чинників — допевняти ся помноження руських кафедр на теперішнім львівським університеті. Тому й розпочатій академічною молодіжю акції не можемо не висловити як найбільшої симпатії, будши, розуміється, певними, що вона не скінчить на сій першій маніфестації, вестиме їх далі, а заразом розвине акцію у сій справі і в інших напрямах.

Стільки важнішого мав я оповісти про справу львівського університета; але мушу ще сказати кілька слів про участь Українців у сій справі. 1897 р. кілька земляків з Російської України взяли ініціативу до збирання складок на удержання руських доцентів на львівським університеті; була видана й відозва, де висловляла ся гадка, що удержуючи приватними коштами доцентів протягом кількох років, можна буде тим змусити правительство, що воно дасть дотацію для сих руських кафедр, і таким чином можна буде крок за кроком осягнути з початку оден факультет, а далі й цілий університет. Намір, як бачимо, дуже благородний і симпатичний, і охота — прийти з матеріальною підмогою потребам Галицької Руси дуже похвальна, та тільки показує у ініціаторів незнайомість з університетськими взагалі й спеціально львівськими обставинами. Габілітація вимагає дуже солідного наукового приготування; як я вже сказав, тутешню габілітацію можна що до вимог прирівняти більш-менш зі степенем магістра російських університетів. Для осягнення її по скінченню університета треба

з кілька літ віддавати ся спеціальним науковим студиям у якімсь університетським місті, до чого неможливим людям звичайно служать ріжні стипендії, або посади з легкими обов'язками при наукових інституціях. А в тім і штука, що між галицькою академічною молодіжю не буває звичайно зовсім людей, що могли б собі дозволити кілька років своїм коштом віддавати ся спеціальним науковим студиям, до стипендій же або таких посад, про які я сказав, їм на практиці звичайно доступ майже замкнений. До того треба пам'ятати, що в нинішніх обставинах, коли про руські катедри що йно говорить ся, люде хоч би з найліпшими академічними здібностями не можуть покладатись на сі перспективи, а мусять запевняти собі инакший хліб — складати ріжні практичні іспити, що вимагають теж років праці. Не кождому при тім удасть ся задержати ся хоч при якій роботі у Львові, а треба числити ся і з тим, що при описаних вище відносинах професорської колегії до руських кандидатів їм може прийдесть ся удавати ся по габілітацію на иньші університети, і звідти вже переносити свою *veniam docendi* до Львова. В таких обставинах отже перше ніж застановляти ся над удержаннем будучих доцентів (хоч і се не завадить) треба подумати над тим, щоб дорогою стипендій дати можливість людам приготовляти ся науково, аби могли здобути габілітацію.

Одинока інституція в Галичині, взагалі в австрійській Україні - Руси, що може працювати над розвитком науки — Наукове Товариство ім. Шевченка, вже від кількох років звернуло свою увагу на сю сторону, наділяючи невеликими стипендіями (100 — 200 зл.) своїх молодих робітників, аби дати їм спроможність віддавати ся науковим студиям. Таких стипендій одначе треба би далеко більше і мусли б вони були далеко більші, аби дати спроможність науковим робітникам віддавати ся роботі протягом років і приготовляти ся до університетської катедри, але скупих доходів Товариства не вистає на се. Земляки-Українці повинні би прийти Товариству в сій справі в поміч. Нехай вони затамлять — що се властива й одинока дорога до націоналізації вищої освіти...

Нарешті хочу подати коротенькі дані про руський елемент у иньших вищих школах Галичини й Буковини. На черновецькім університеті в літнім семестрі 1899 р. було на загальне число звичайних слухачів 320—Русинів 20, з того на богословськім 2 (!), на правничім 16, на філософічнім 5 (числа Русинів на сім уні-

верситеті взагалі дуже сильно міняють ся, максимальне число — 50 було в літнім семестрі 1880/1 р.); руська катедра до недавна була одна — руської мови й літератури (др. Смаль-Стоцький), минулого року прибула друга — практичної теології, гомілетики і літургії (Д. Єремійчук); разом з нею заснована була на богословськїм катедра церковнословянської мови, ніби руська, але професор (др. Козак) викладає по німецьки, як видно з останньої програми. Окрім того є ще кілька Русинів-професорів, але вони викладають по німецьки (др. Калужняцький — славістика, др. Мількович — історія східньої Європи).

На львівській політехніці на загальне число коло 500 (пересічно з обох півріч) було в році 1898/9 Русинів 30 (греко-католиків 35); в порівнянню з попередніми роками воно зросло і зростає. Професорів Русинів є досить (проф. Медведський, Волощак, Мариняк, Залозецький), але вони всі викладають по польськи і навіть від сучасного українсько-руського наукового і культурного руху стоять зовсім осторонь.

Як бачимо, на иньших висчих школах руський елемент стоїть значно слабше, ніж на львівськїм університеті; тим пояснюєть ся, що змагання до націоналізації вищої освіти у Русинів звернені тепер на сей останній.

Observer.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Етимологічний гимн. При нагоді 25-літнього ювілею общества Качковського загостило до Львова чимало тих патріотів з під сільських і сьвященичих стріх, що в 1898 р. так гарно завершили ювілей знесеня панщини памятною бійкою на Високім замку у Львові, а потім у осени в Самборі так завзято нападали на «Просьвіту» за заведенє фонетики в популярних виданях. Щоби звеличити прибуте тих патріотів до Львова на ювілейний празник і при тім передати потомним поколінням їх діяльність і ідеали, дехто з молодіжкі зложив на звісну нуту невеличкий гимн, що був співаний поки що в невеличких кружках, але варт шириної популярности. От тим то ми публікуємо уділений нам ласкаво текст сего гимна, перепрапаючи незвісного нам автора, що не даємо його підпису. Нехай се буде наша лепта на ювілейний празник товариства, котрого головним агітаційним моментом є власне т. зв. етимологія і все те стухле, ретроградне та антинародне, що у нас нерозривно вязеть ся з нею. *Ред.*

Далі братя, буки в руки,
Муж до мужа, остро в бій!
Хоч би сїкли нас на штуки,
Кождий твердо стань і стій!
Уставайте з гробу мари,
Вилізайте раки з нор!
Загукайте аж до хмари:
»Иори, ери, йор-йор-йор!»

Фонетичну бийте гидру,
Щоб і духу не було!
За омегу очи видру,
Зуби вибію за зело.
А за фтиту бий в ланиту,
Щоби знати пальців пять!
Наша пісня звісна сьвіту:
»Кси-пси, кси-пси, ять-ять-ять».

Хто нам ижицю відчахне,
Того в міх тай у ріку!
Буде знати, чим то пахне,
Хто нарушить унику.
Щоб на небі сонце згасло,
Щоб уся пропала Русь —
Нам найстарше наше гасло:
»От-а, от-а, юс-юс-юс!»

Літературна спадщина Куліша.
В «Кіевской Старині» (кн. 9) д. III—ов подає реєстр недрукованих ще творів Куліша: 1) Переклад Біблії, не викінчений (докінчив його І. С. Нечуй-Левіцький); 2) Шекспірові твори, з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш (перекладено 13 драм: »Отелльо», »Троїл та Крессидя», »Комедия помилок», »Гамлет», »Король Лір», »Макбет», »Коріолан», »Антоній і Клеопатра», »Юлій Цезарь», »Ромео та Джульєта», »Міра за міру», »Приборкана гоструха» і »Багато галасу з нечева». Три з сих драм: »Отелльо», »Троїл та Крессидя» і »Комедия помилок» надруковані у Львові р. 1882; 3) Дон Жуан. Поема лорда Байрона. Старорусь.

кий переспів Панька Омельковича Куліша (частина надрукована в «Правді» за рр. 1890—91); 4) Чайльд-Гарольдова мандрівка. Переспів україно-руський П. Куліша; 5) Вільгельм Тель. Шіллєрова драма. Переложив староруською мовою Панько Омелькович Куліш; 6) «Позичена кобза». Переспіви чужомовних співів, переспівав же їх Куліш Омелькович Панько (се є збірник дрібних поезій з Гете, Шіллєра, Байрона та Гайне); 7) Цар Наливай. Староруська драма (1596); 8) Петро Сагайдачний. Драма (1621); 9) Хміль Хмельницький. Староруська історична драма. (В рукописі тільки початок першої дії); 10) Грицько Сковорода. Поема (з посвятою Омелянові Огоновському); 11) Маруся Богуславка. Поема і 12) Куліш у пеклі. Староруська поема Панька Небрехи (друга частина цієї поеми не викінчена). Окрім того єсть ще сім рукописів російською мовою.

В сій же самій статі розкрито всі псевдоніми Куліша. Наводимо їх після слів д. Ш—ова: 1) Николай М., 2) Гродчук, 3) Ломус, 4) Хуторянин, 5) Панько Казюка, 6) П. Необачний, 7) Петро Забоць, 8) Д. П. Хоречко, 9) Павло Ратай і 10) Панько Небреха. С. Є.

Шевченко і російські письменники. Як Росіяне знають Шевченка, показує занадто добре отсей дрібний випадок. Російський поет д. Уманов-Капдуновский до збірника своїх поезій узяв мотго з Шевченка, написавши його отак (задержуємо правопис д. Уманова - Капдуновского):

За думою дума риюмъ влітає:
Одна давить серце, друга раздирає,
А третья тихо, тихесенько плаче
У самому серци — и ниhto не бачить.

Відомий критик з «Нового Времени» д. Буренін підняв на глум Уманова-Капдуновского, що, мовляв, коли кожна рюма давить та раздирає серце поета, то Уманов - Капдуновский повинен бути з цієї причини в дуже сумному становищі... (дивись «Новое Время», ч. 8468). Ні поет, ані російські критики того не знають, що у Шевченка замість «рюмъ», стоить «роєм». С. Є.

Нова повість Ів. Левицького. Щоденна часопись «Дѣло» почала друкувати в літературнім додатку нову повість Івана Нечуя Левицького «Гетьман Іван Виговський» фонетичною правописею. Дуже

було-б добре, як би ся зміна полишила ся вже раз на все і як би редакція «Дѣла» бодай у своїм літературнім додатку не вертала до давньої правописи.

Шевченко як аргумент за церковну школу. Останніми часами в російських реакційних верствах дуже носять ся з церковною школою, бажаючи їй одній віддати народню просвіту. Тим часом церковна школа стоить вельми низько — нижче без порівняння, ніж земські та міністерські школи. Яких тільки проєктів не вигадують прихильники церковної школи, аби піднести її хоч би в рівень зі школами иньших типів! Останній проєкт — притягнути до учительства в сих школах сільських дяків. Цікаво між иньшим, що автор сього дивовижного проєкту, священник Липковський (дивись його статю «Псаломщики и церковныя школы» в «Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ» 1899 р., ч. 17), як аргумент за те, що дяки можуть бути путящими народніми учителями, приводить той відомий факт, що «у дяка почав свою освіту і український поет Тарас Шевченко». Так, свята правда, але-ж о. Липковський забуває, що то була за наука у дяка-паниці; безглузде «зубреніє» букваря, цілковите рабство та «березова каша» по суботах; забув о. Липковський і фінал цієї науки: як Шевченко віддячив своєму навчителю... Невже прихильники церковної школи бажать народові такої школи?!

Переклад з Шевченка Знаний перекладчик Шевченка на російську мову Іван Белоусов, що видав 1887 р. окрему збірку перекладів п. н. «Изъ Кобзаря», надрукував тепер в «Южномъ Обозрѣніи», ч. 835 переклад думки «Мені тринадцятий минав». Переклад не злий. От його початок:

Мнѣ снилось: снова я ребенокъ,
Пасу ягняткъ за селомъ.
На небѣ солнышко сіяетъ,
Тепло и весело кругомъ,
И мнѣ такъ радостно, что словно
Не на землѣ я, а въ раю.

Премія імені М. І. Костомарова. 1 грудня 1:00 року минає термін конкурсу на премію імені Костомарова за найкрасніший українсько-російський словар. Премію сю (4000 рублів) засновано при російській Академії Наук на гроші, що були зібрані небіжчиком Костомаровим ще з початку 60-их років на ви-

данне підручників для народу українською мовою. Тому, що сих підручників не можна було видати з причини цензурної заборони, то Костомаров і передав зібрані гроші Академії Наук, призначивши їх на премію за словар української мови. Речинець минув ще перед кількома роками, але тоді на конкурс не подано жадної праці, тим то речинець остаточно відкладено до 1900 року. А що чувати тим часом про великий словар, розпочатий друком при К. Старині?

Протягом літа подано з Київа до цензури такі рукописи: а) популярно-наукові: «Жіночі хвороби», та «Отрутілля» О. Степовика; б) беллетристичні: Шевченка «Малий Кобзар» (Збірник ліричних поезій) і «Неофіти», Кониського — «Грошолобка», Квітки-Основ'яненка — «Сватання на Гончарівці» і «Шельменкоденщик», Збірник оповідань про злі наслідки пияцтва: «Лихо з горілкою»; Гавриша «Співи і переспіви», «Тамара» (легенда) і «Звичайне» (оповідання).

Заборонено цензурою: Левіцького «Перші київські князі», Комарова «Богдан Хмельницький» і «Кирило та Меєодій», Оpatовича «Оповідання з Св. Писання», Марковича «Шматок» та «Два платочки» (оповідання), «Що робить ся з людиною» (популярна фізіологія), «Про папірові фабрики» і два збірники оповідань І. Франка.

Дозволено цензурою: «Вік» (українська антологія), Кониського «Дід Євмен», Левіцького «Рибалка Панас Круть», і «Старосьвітські батюшки і матушки», Карпенка Карого «Понад Дніпром» (драма), Збірник оповідань Чулая і «Різачка або дизентерія»; остання вже друкується.

Переклади українських творів. Ще в минулому році надруковано по російськи отсі оповідання українських письменників (крім згадуваних уже в Л. Н. Віст.): «Посол від чорного царя» оповідання М. Коцюбинського (друковане спершу в «Життю і Слові», 1897, кн. 2) надрукувала «Нива» в 11 ч. за 1898 р. Оповідання Б. Грінченка «Катерина» надруковано в додатку до щоденної часописі «Казбек», що видасть ся у Владикавказі.

Польська мова в народніх школах у Росії. В народніх школах Царства Польського буде звернено більш уваги, ніж досі було, на виклади польської мови. Польська мова викладатиметь ся тепер шість годин на тиждень замість трьох, як було досі. З наук виклади польської мови і релігії вести-муть ся по польськи, а арифметики і російської мови — по російськи. («Новое Время»). С. Є.

Чому Росіяне не поїхали на краківський з'їзд — вияснює д. Ве. С. в «Новому Времени» (ч. 8467). «Мы не поїхали — каже д. Ве. С. — мы не можем простить австрійскимъ Полякамъ ихъ притѣненій галицкихъ русскихъ (!) !... Но мнѣ кажется, самый прѣздъ нашъ въ Краковъ послѣ нашихъ уступокъ нашимъ Полякамъ обязалъ бы ихъ австрійскихъ соплеменниковъ не только къ одной лобезности, но и къ соотвѣтствующей добровольной компенсаціи намъ ?!» въ Галичиі. Дуже швидко д. Ве. С. і редакция «Нового Времени», що вимагають у Поляків собі відповідної «компенсаціи» в Галичині, не считавшись про се Галичан! С. 6.

II. Нові книжки.

Я. Жарко Оповідання Стор. 66 вісімки. Полтава. 1899. Ціна 15 коп.
Я. Жарко. Байки Стор. 25 піснадцятки. Петербург, 1899. Ціна 5 коп.

В першій книзі д. Жарка містить ся єім оповідань з народнього життя. Всі вони, не вносячи в нашу літературу нічого нового, разом з тим написані досить живо, тепло, гуманно. В деяких оповіданнях д. Жарка видно наслідуванє нашим красшим письменникам, але лише наслідувати добрі зразки, ніж самостійно

писати дурниці. Взагалі серед сучасного літературного мотлоху дд. Кулід, Сластиних і ин. оповідання д. Жарка роблять добре вражінє своєю простотою і безпретенсивністю. Менше подобали ся нам байки того-ж автора. Байкарство взагалі належить до одного з найтрудніших родів поезії, бо щоб робити на читача вражінє, байка повинна в собі сполучати разом з ідеєю ще й дуже артистично оброблену форму. Висловити яку-будь ідею в неумудрій, простій, навіть наївній байкарській

формі — се дуже невисоко ставить письменника. Тим-то ми в світовій літературі і зустрічасмо так небогато справді великих байкарів; і в українській літературі серед великої сили байок різних авторів тільки байки Гребінки та Глібова можна назвати справді майстерними. Байки д. Жарка не мають таких прикмет, навпаки — вони розтяглі, нудні і взагалі не показують у автора сатирично-дидактичного хисту. С. Є.

Етнографічний Збірник. Видас етнографічна комісія Наук. Товариства ім. Шевченка. Т. VI. Галицько-руські анекдоти. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові, 1899. Накладом Товариства. Ст. II + XIV + 370 + III більшої вісімки. Ціна 2 зл. = 4 корони. Зміст: Передне слово. I. Відділ. Річні суспільні верстви. Ч. 1—355. 1. Селяне (Мужчини. Женщини). 2. Слуги. 3. Жебраки. 4. Каліки. 5. Злодії. 6. Ремісники. 7. Школярі. 8. Попи. 9. Пани. II. Відділ. Річні народи. Ч. 356—586. 1. Загальні характеристики. 2. Русини. (Бойки, Гуцули). 3. Поляки. 4. Москалі. 5. Чехи. 6. Німці. 7. Жиди. 8. Цигани. III. Відділ. Історичні анекдоти. Мінхгавзязиди і небиліці. Дурні. Ч. 587—700. 1. Історичні анекдоти. (Історичні спомини. Анекдоти про Канювського). 2. Мінхгавзязиди, небиліці, гра слів. 3. Дурні. Є се найбагатший збірник народніх анекдотів, який має доси словянська етнографічна література. Дотеперішні збирачі мало звертали уваги на ті дрібні твори, що однак мають дуже велике культурно-історичне значіння. Збірка д. Гнатюка (700 н-рів) у звязку зі збіркою Руданського дозволяє оцінити багатство того рода творів в устах нашого народа, а при тім дозволяє приступити до оцінки і означення того, що називасмо гумором українського народа. Впорядкована збірка в головному добре, хоча в деталях можна би сперечати ся, чи сей або той нумер зачислити до того відділу, в якому він стоїть у книжці, чи до иншого. Жаль, що не додано до збірки індекса предметів. I. Ф.

Середь Крыжаного Моря. Оповідання. Написав А. Гринченко. Выдання Б. Гринченка. № 42. У Чернигові, 1899. Зь друкарни Губ. Земства. Ст. 56, 8. Ціна 8 к. **У Неволи** Оповідання. Видання Б. Гринченка. № 43. У Чернигові, 1899. Зь друкарни Губ. Земства. Ст. 24, 8. Ціна 4 коп. Перед нами лежать дві останні, найновіші книжочки сього симпатичного

видавництва, за яке взяв ся д. Гринченко перед кількома роками. В першій книжочці змальовано дуже приступним і популярним способом житє риболовів на північнім Ледовім Морі, самим д. видавцем. Схоплено там усі важніші моменти того житя: виправа на море, лови на китів, тюленів і білих медведів, зимівка, незгоди між голодними рибакми, поворот. Описи такі дуже користні для народа, бо приступним способом познайомяють його з житєм незаних людей, розбуджують у нього фантазю, піддають нераз ініціативу до якогось діла, та розширюють взагалі його світогляд. Не кожде одначе оповіданє заведе до сеї мети. Найліпшим доказом того друга книжочка «У неволи» невідомого автора. Оповіданє, здасть ся, мало метою познайомити селян з житєм Туркменів, вийшло одначе досить бліде. Надто подібують ся в ньому зовсім нереальні місця, пр. як риболови плавають на кризі чотири неділі шукаючи за живою душою, що виратувала би їх з прикрого положеня, а коли здабають ся з Туркменами, хоч і не мають нічого до страти, боронять ся проти них, знаючи наперед, що мусять уляти в борбі, бо їх значно менше і т. д. Взявши одначе на увагу факт, що українські селяни загорожені зовсім від о-світї і що ледви в останніх часах почали до них пробивати ся промінї світла, не можна винуватити видавця, що між ліпшими річами пропустить часом і дещо слабше — тим більше, що він певно не складає до коша ліпших річий, а гірші друкує — бо й ті слабші річи зроблять свою прислугу, привчаючи селян до читаня. На сьому ми переривасмо поки що свої замітки; думаємо одначе в недалгій часі повернути ще раз до сього видавництва і познайомити з ним докладнійше наших читачів. Уже те саме, що одна людина потрафить довести видавництво до такого числа книжочок при знаних обставинах українського слова в Росії, заслугоє з нашого боку докладнійшої уваги. В. Г.

Цвѣты и бодяки. Образки и оповѣданя написавъ Ю. Варчинъ. Часть перша. (Бібліотека для рускои молодежи подъ редакцією Юліана Насальского. Выпускъ XXIII. Томъ XXXVII. Рѣкъ VI.) Коломья. Зь печатнѣ І. Брука и спѣлки, 1899. Ст. 126, малої 8. Ціна 30 кр. Зміст: I. Кара Божа (зъ усть народа). Ст. 3. — II. Зневага и помѣчь Пречистой Дѣвы. Ст. 10. — III. Трафила

коса на кам'янь. Ст. 18. — IV. Не будешь мати иншихъ богѣвъ. Ст. 28. — V. Кара Божка (зъ усть народа). Ст. 37. — VI. Не кради (зъ жита селяньского). Ст. 64. — VII. Не убивай. Ст. 84. — VIII. Не свѣдчи ложно противъ ближнього твого. Ст. 108. — IX. Не завсѣгды добре бути чоловікови щасливимъ (народна казка). Ст. 121. — Всѣ оповіданя надруковані в отей книжочці — тенденційні. Тенденція їх видна із самих наголовків. Літературної вартости вони не мають. Мова звичайна, галицька.

Народні казки. Часть друга. (Видане руського Товариства педагогічного. Ч. 68). У Львові, 1899. З друкарні Наук. Товариства імени Шевченка. Ст. 48, 8°. (З 5 ілюстраціями). Ціна 25 кр. Зміст: Батько й три сини. Ст. 3—8. — Чоловік Болтанский, Багатир Бусурманский. Ст. 9—17. — Чурило, Иван Царевич та Олена Прекрасна. Ст. 18—24. — Хлібороб. Ст. 25—30. — Дурний Омелян. Ст. 31—40. — Князь Данило — Говорило. Ст. 41—48.

Казки Андерсена. Третья часть. (Видане руського Товариства педагогічного. Ч. 69). У Львові, 1899. З друкарні Наук. Товариства імени Шевченка. Ст. 58, 8°. (З 8 ілюстраціями). Ціна 25 кр. Зміст: Пташина пісня. Ст. 3—6. — Сновійко. Ст. 7—26. — Трояндовий Ельф. Ст. 27—35. — Кресало. Ст. 36—46. — Дівчатко з сїрниками. Ст. 47—51. — Циганська голка. Ст. 52—57.

Робінзон. Написав В. Чайченко. (Видане руського Товариства педагогічного. Ч. 64). Львів, 1899. З друкарні Наук. Тов. імени Шевченка. Ст. 91, 8°. (З 20 ілюстраціями). Ціна 40 кр. Зміст: 1. Робінзонів подорожі. Ст. 3. — 2. Робінзон на острові. Ст. 12. — 3. Робінзон заводить господарство. Ст. 17. — 4. Черепеха, лями та землетрясенє. Ст. 21. — 5. Зима. Ст. 27. — 6. Горшки, хвороба, човен, житє Робінзона. Ст. 31. — 7. Дикі люди. Ст. 40. — 8. Житє з Пятницею. Човен. Ст. 50. — 9. Корабель. Ст. 57. — 10. Нові господарскі справи: Кузня, оранє, цукор, Папуга і пес. Печера. Ст. 66. — 11. Знову дикі люди. Ст. 75. — 12. До дому. Ст. 81.

Джонатан Свіфт. **Подорож Гулівера до краю Ліліпутів.** (Видане руського Товариства педагогічного. Ч. 74). У Львові, 1899. З друкарні Наук. Товариства імени Шевченка. Ст. 55, 8°. Ціна 25 кр.

Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Видане археографічна комі-

сія Товариства імени Шевченка. Том II. Апокріфи новозавітні. А. Апокріфічні євангелія. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Иван Франко. У Львові, 1899. Накладом Наукового Товариства імени Шевченка. Ст. LXXVIII+443, 8°. Ціна 5 корон (2:50 зл.). Зміст: Передмова: I. Зміст і характер тома. Ст. I—II. — II. Апокріфічні євангелія. Ст. II—IV. — III. Індекси новозавітних апокріфів євангельського круга. Ст. V—VI. — IV. Вплив новозавітних апокріфів св. круга на літературу і штуку західної Європи. Ст. VI—XVII. — V. Виданя і наукові обробленя апокріфів євангельського круга. Ст. XVII—XX. — VI. Апокріфічні євангелія у Словян; словянські індекси. Ст. XX—XXIV. — VII. Вплив апокріфічних євангелій на словянську літературу і штуку. Ст. XXIV—XXX. А. Пасії. Ст. XXV—XXXII. — Б. Збірки легенд і хронографи. Ст. XXXIII—XXXIX. — В. Поетичні переробки. Ст. XXXIX—LXI. — Г. Малярство. Ст. LXI—LXIII. — VIII. Наукові досліди над апокріфами у Словян. Ст. LXIII—LXXVIII. — Тексти: I. Пророцтва про Ісуса. II. Ісусові родичі. III. Ісусове різдво. IV. Ісусові дитячі літа. V. Ісусове хрещенє і покуса. VI. Ісус учитель і чудотворець. VII. Ісусові муки і смерть. VIII. Ісусів прихід до пекла, воскресєнє і вознесенє. IX. Вороги і приятелі Ісусові. X. Смерть Марії Богородиці. Ст. 1—420. — Показчик імен. Ст. 421—436. — Зміст. Ст. 437—443.

Ілюстрований народний календар товариства „Просьвіта“ на рік після Юліаньского числення переступний, а після Григорияньского звичайний 1900, Річник XXIII. Коштом і заходом товариства „Просьвіта“. У Львові, 1900. З печатні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 211 (без оголошень) 8°. Ціна 35 кр. Календар містить: Календарську часть, поминальний календар славних Русинів, церковний устав, інформаційну часть (ст. 40—98), літературну і поучаючу часть (ст. 153—208) і оголошеня. В літературній части календаря надруковано: 1. До хліборобів. Поезія Марка Мурави (ст. 99—101). 2. От і доля. Оповіданє Марка Мурави (ст. 102—124). — 3. Камінний хрест. Студія (?) Василя Стефаніка (передрук з Літ. Наук. Вистника; ст. 124—135). — 4. Пропустиш огонь — не вгасиш. Народне оповіданє Льва Толстого (ст. 135—148). — 5. Як чорт відслужував шматок хліба. Народне оповіданє Льва Толстого (ст. 149—152).

Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. V. Випуск I. Часть лікарська під редакцією дра Евгена Озаркевича. У Львові, 1899. Ціна 2 корони (1 зл.). Зміст: 1. Др. Евген Озаркевич і др. Юліян Марішлер (Львів): Досліди над переменою матерії при зменшаючійся і збільшаючійся черевній опухолі (ascites), ст. 1—15. — 2. Др. Евген Кобринський (Прага): Про лічене *Estoria vesicae*, ст. 1—10. — 3. Др. Осип Даккура (Відень): Інтересний случай ново-твору передного середгрудя, ст. 1—9. — 4. Др. Маріян Долинський (Перемиськ): З положничої казуїстики, ст. 1—6. — 5. Справозданя, ст. 1—47. — 6. Термінологічна частина, ст. 48—51.

Науки для народа, уложивъ Исидоръ Воробкевичъ, православный архипресвитеръ — ставрофоръ и п. к. профессоръ въ Чернівцяхъ. Часть I. Чернівці, 1899. Накладомъ автора. Ст. 284, великої 8'. Ціна 3 корони (1:50 зл.). Під таким наголовком появила ся недавно книжка звісного нашого письменника і музика, що містить у собі 60 проповідий, написаних народною мовою. При знаній бідиної того роду літератури на Буковині, книжка д. Воробкевича буде безперечно не малим придбанем для неї.

Петро Карманський. **3 теки самоубийця.** Психологічний образок у замітках

і поезиях. Львів, 1899. Накладом А. Хойнацького. Ст. 48, 8'. (Відбитка з Руслана).

Соборъ рускій епархіальний перемиській відправленийъ въ роцѣ 1898 Константиномъ Чеховичемъ, епископомъ перемиськимъ et cetera. Накладомъ Перемиського епископского Ординаріята. Львівъ, зъ друкарні Ставропигійского Института. 1899. Ст. 91, більшої 8'. Се є справозданє з епархіального синода, скликаного епископом для оголошеня духовенству постанов провинціального синода, що відбув ся ще 1891 року у Львові під проводом усіх трьох тодішніх руських епископів.

Денис Лукіянович. **Багнітки.** Чернівці. З друкарні «Рускої Ради» під зарядом В. Сєкерского. 1899. Ст. 24, малої 8'. (Відбитка з «Буковини»).

Гелена і Фавст. Третій акт другої части Гетевого «Фавста». Переклад Ів. Франка. У Львові, 1899. З друкарні Наук. Товариства ім. Шевченка. Ст. 69, більшої 8'. Ціна 40 кр., на лїпшій папері 50 кр. (Відбитка з «Літературно-наукового Вістника»).

Sans réciprocité. Valse pour cithare par Savine Abrissovskij. Publié par l'auteur. Lemberg. 1899. Ст. 15, 4°.

Vogue la galère! Valse pour cithare par Savine Abrissovskij. Publié par l'auteur. Lemberg. 1899. Ст. 15, 4°. Ціна кожного випуска 1 зр.

III. З газет і журналів.

Ніевская Старина надрукувала в двох останніх своїх випусках (за серпень і вересень) в українській мові нову трагедію І. Тобилевича (Карпенка - Карого) п. н. Сава Чальий. Трагедія въ 5 діяхъ и 7-ми картинахъ. Ст. 210—264 і 312—340. В останній книжці (за вересень) надруковані також по українськи (хоч не всі) листи Куліша до Галагана.

Споминки про Евгена Гребінку. В «Историческомъ Вѣстникѣ» за м. вересень сього року надруковано спомини д. А. С.—аго про нашого поета Е. Гребінку. Спомини сї належать до часів, коли Гребінка був учителем у кадетському корпусі в Петербурзі і малюють шире, благородну вдачу нашого поета, його добре поведженне з учениками та любов до літератури. Д. А. С.—ій згадує, що най-

прихильніше відносив ся Гребінка до своїх учнів-земляків і завжди звертав ся до їх рідною мовою. Як характеристика поета, сї спомини дадуть деякий матеріал для його біографії.

До біографії Миколи Костомарова. В біографіях Костомарова звичайно говорить ся, що після життя в Саратові історика запрошено на катедру російської історії до петербурського університету. Отже в «Историческомъ Вѣстникѣ» за вересень сього року надруковано листи Костомарова до управителя казанського учебного округа і з сього листа видно, що перше, ніж були запросили Костомарова в Петербург, його запрошено профессором до казанського університету. В Казань Костомарову одначе не довело ся поїхати й згаданий

його лист по часті вияснює і причини сього. Причиною, здасться, були »страння писання г. Саратовського губернато-

ра«, що, як пише Костомаров у своєму листі, »поставляєть на видь старья события изъ моеї биографіи«.

IV. Персоналія.

Іменоване. Проф. М. Грушевського іменовано членом екзамінаційної комісії для історії з руським викладом. Сього іменовання прийшло ся чекати пять літ, і стало ся воно тільки через вихід на пенсію проф. Шараневича.

Пригода з М. К. Заньковецькою. Харківські часописі подають звістку про пригоду, що 4 жовтня спіткала була відому українську артистку М. К. Заньковецьку. Артистка отруїлась була рибячою отрутою, та на щастє медична запомога хутко насыїла і артистку виратувано. Тепер вона почуває себе зовсім добре, і від 15 жовтня знов виступає на сцені. С. Є.

Наймичка І. П. Котляревського. В Полтаві ще й досі живе Варка Лелека, що була наймичкою у автора »Енеїди«; тепер Лелеці минуло більш 100 літ. Полтавська мійська рада рішила в пам'ять Котляревського видавати їй на удержання що місяця по вісім карбованців.

100-літній ювілей Карла Брюлова В грудні сього року минає 100 літ від дня народження на світ славного художника Брюлова, відомого добродійця нашого Кобзаря. Російські художники на спомин про свого славного товариша збирають ся видати альбом копій з його картин і малюнків у двох виданнях — дешевому і дорогому.

Франтішек Ржегорж. Дня 6 жовтня н. ст. помер у Празі у молодім ще віці чеський письменник і великий приятель Русинів Франтішек Ржегорж. Він походив із селянської родини. Батько його був заможним господарем у Стежерах, коло Карлового Градця, в Чехах. На якийсь час переніс ся він був до Галичини і в селі Волкові під Львовом, держав посеію. Молодий Франтішек скінчив тоді як раз середню школу, а що був слабого здоров'я, покинув на разі дальші студії і виїхав до батька на село: тут перший раз пізнав ся з Русинами. Жив також довший час у Зарогізні (Жидачівського пов.) і в Стрию у свого шва-

гра Дошлього. Ще в Галичині взяв ся за літературну працю і написав дуже багато розвідок, головно етнографічних, про Русинів, які поміщував у різних чеських часописях, як: Průmyslové listy, Světozor, Slovanský Sborník, Zlatá Praha, Ruch, Květy, Osvěta, Lumir, Vesna, Leda, Časopis českého Musea, Zabavne listy, U domácího Krbu, Nedělní listy, Narodní Listy і ин. Щоби показати, як всесторонно приглядав ся він життю нашого простого народу, наведу бодай кілька наголовків його розвідок: Гуцули, Русини в домовому господарстві, Прохід по руському селі, Руська загорода, Йордан у Галицьких Русинів, Цвітня неділя, Ходачкова шляхта, Різдво Христове на Галицькій Русі, Великодні забави, Похорон на Русі, Рахманський великдень, Вироби і оздоби Гуцулів, День св. Юрія і ніч чарівниць, Шлюбні, Маланка, Людова медицина у Русинів, Гуцульське весіле, З подорожі по галицькій Русі, Церковні братства на Галицькій Русі, Народній календар Бойків, Народній календар Лемків і ин. Щоби призбирати до тих праць материялу, Ржегорж їздив дуже часто по Галичині і переїхав усе майже її руську частину. В часі подорожі звертав усе увагу на народню ношу, на ручні вироби наших селян та міщан, збирав з них поодинокі окази і віддавав до музею Напретків у Празі. З усього того призбирав ся дуже красний етнографічний руський відділ у музею. Крім того зібрав він багато руських книжок і часописей і віддав їх до публичної міської бібліотеки у Празі, де вони становлять також окремий відділ; з другого боку дарував багато чеських книжок бібліотекам Просвіти і Наук. Товариства ім. Шевченка. Останніми часами був бібліотекарем у міській праській бібліотеці, де мав усеї платні 36 зл. на місяць; минулого і сього року подавав постійно коротенькі реферати з нашого суспільного життя в новім чеськім журналі »Slovanský Přehled«. Сих вакацій був останній раз у Галичині і ще в серпні укладав з проф. Шухевичем плян нової праці про Русинів.

пів. Несподівана смерть перервала нагло виконане того пляну. Чехи задумують поставити йому пам'ятник у Празі. *В. Г.*

Джованні Сегантіні. В ночі з 28 на 29 вересня помер у понтрезинських горах в 41 році життя чільний представитель нової штуки, Джованні Сегантіні. Уродився він 15 січня 1858 р. в Арко. По смерті матері і батька, яких страпив уже в хлоп'ячій віці, віддано його на виховане до сім'ї, що жила в однім з передмість Медіоляну. В малій, темній кімнатці під дахом проживав хлопець, що рвався до світла й свободи, аж поки не вчув раз на вулиці розмову людей, що оповідали про щастя, в яким вони жили у Франції. Не надумуючи ся пустився пішки до країни щастя, яка під впливом оповідання повстала в його уяві. Промірівши добрий кусень дороги упав знесилений, і в такім стані віднайшли його господарі з поблизького села, а що хлопець був моторний та здоровий, прийняли його за пастуха. Уже на вигоні починає ся малярська діяльність небіщика. В якусь щасливу хвилю змалював він на камені вівцю; се викликало між товаришами пастухами такий ентузіазм для артиста, що впровадили його враз з образом до села в триюмфі. Джованні мусів вернути до Медіоляну, де по короткім підготовленю вступив до академії малярства. І тут жорстоко збиткувала ся над ним судьба, та поміж інтелігентними товаришами і учителями не міг знидіти талан працюючого адепта штуки. Джованні Сегантіні став по кільканайцятьох роках праці і глядання своїйому талантові відповідних доріг звісним, а в останнім десятиліттю навіть славним малярем. Його улюблені Альпи та житє гірників стали для нього житєм, щастєм і змістом його штуки; жарке світло сонця і тонке дуже, прозачне повітре гір направило артиста на техніку, що власне ті прикмети місця і освітлення віддас як найліпше, значить, техніка ліній. Сегантіні був, з виїмком

останніх літ життя, в малярстві реалістом. Та як далеко стоїть він від німецького реалізму, наприклад звісного Дефрегера, що теж малював сцени з життя селян! У нього не стрічаємо ніде реалістичної банальности, в яку попадав часто останній, або монахійська школа взагалі. Противно, в житю селян бачив він багато поезії, в поодиноких постатях щирість і лагідність характеру. Ті моменти віддавав Сегантіні не лише в типах людей, він потрапив їх віднайти і в звірятах: ті стрижені вівці, що їх майстер так часто впроваджує до своїх картин, віддихають таким же житєм, або здаєть ся, що мають подібну душу, як мешкапці Альп, що являють ся на образах артиста; корова в образі «Досне» глядить на дівчину, що сидить зі скіпцем, з таким виразом, як би хотіла до неї щось промовити, як би належала не до інвентаря газди, а була скорше членом його сім'ї. Невимушена простота, яка характеризує образи Сегантіні, лущить великого майстра з прерафаелітами, італійськими малярами XIV віку. Лише в кольорі був він плснеристом, з застосованем у техніці барвних ліній, що так виріжнює його від усіх иньших давніх і новочасних малярів. Образи його роблять вражінє, як би були уткані з ниток ріжкобарвного шовку. Поет у виборі сюжетів, зістаєть ся Сегантіні поетом і в технічній обробці своїх образів, бо жаден потяг пензля не віддаєть з такою фінезисю форми і не представить інтензивнійше дрожання світла, як потяг барвної лінії. Хто оглядав твори Сегантіні, мусить признати, що таких образів, значить, так понятих і таким технічним способом мальованих, як се чинив померший майстер — не малював ніхто. Через його смерть утратило новітне модне малярство одного з найоригінальнїйших своїх представителів, а Італія найбільшого свого артиста нової доби. *Ів. Тр.*

V. З науки і штуки.

Із засідань секцій Наук Тов. ім. Шевченка. Засідання фільологічної секції. Зас. 14. I. 1. Порішено надрукувати другий том праці д. О. Кониського про Шевченка, одначе з узглядненем

нових жерел, які появили ся тепер. 2. В III томі Збірника секції ухвалено надрукувати другу часть праць Драгоманова про українсько-руську словесність і літературу. 3. На спільнім засіданню з і-

сторичною секцією в справі археологічного з'їзду в Києві ухвалено: Не брати участі в з'їзді в разі недопущення української мови до рефератів, а самі реферати надрукувати в особнім томі.

Зас. 28 VI. 1. Др. Франко зreferував працю Ю. Романчука п. н. «Деякі причинки до поправнішого видання поезій Тараса Шевченка». Ухвалено друкувати в Записках. 2. Др. Франко відчитав вступ до II т. Апокріфів, який ухвалено надрукувати.

Зас. 18 X. 1. З огляду на бажання заграничних членів, аби секція зайняла ся виробленням язикового погляду, ухвалено пасамперед завести у Л. Н. Вістнику відділ для обговорення язикових питань. 2. Вислухано і ухвалено друкувати працю д. М. Павлика п. н. «Яків Гават, автор найстарших руських інтермедій».

Засідання історично-філософичної секції. Засіданє д. 16 н. ст. червня 1899.

а) Стефан Рудницький предложив розвідку «Українські козаки в 1626—1630 рр.». б) Для VIII т. «Історичної Бібліотеки» ухвалено перекласти статтю О. Левицького про внутрішній устрій української церкви і Антоновича про релігійні відносини XVII—XVIII вв.

Засіданє д. 28 н. ст. червня 1899.

а) Проф. Грушевський реферує свою статтю «Материяли до історії козацьких рухів 1590-их рр.». б) Той сам предложив лист дра Прохаски в справі заборони польського уряду будувати руські церкви, з своїми замітками. Ухвалено надрукувати. в) Порішено надрукувати бібліографію Г. Скороводи написану д. Л. Ч. На спільнім засіданю з філологічною секцією вибрано делегатів на археологічний з'їзд у Києві.

Засіданє д. 18 н. ст. жовтня 1899.

а) На спільнім засіданю з історичною секцією ухвалено надрукувати реферати призначені на археологічний з'їзд у Києві у двох останніх томах «Записок» за сей рік, що вийдуть одною книжкою. Реферати, які-б не вмістили ся, або не поспіли на час, вийдуть в найближшій році б) Проф. Грушевський предложив свої розвідки: 1) Сторінка з історії укр. руського сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.); 2) Галицький Звенигород. Обі розвідки увійдуть у згаданий збірник рефератів.

II т. Історії України-Руси М. Грушевського закінчуєть ся друком і вийде в падолисті, як II т. Збірника іст.-філ. секції Наук. Товариства ім. Шевченка.

Із засідань Виділу Наук. Товариства ім. Шевченка. На останніх п'ятих засіданях Виділу полагоджено між иншим такі важнійші справи:

Зас. 3 липня. 1. Ухвалено виплатити В. Гнатюкови 60 зл. на покритє коптів наукової подорожи на Угорську Русь. 2. Принято лісту делегатів Товариства на археологічний з'їзд у Києві.

Зас. 13 вересня. 1. Принято до відомости, що делегати Товариства не взяли участі в археологічному з'їзді у Києві по причині умов поставлених російським урядом, які не відповідали гідности представителів Товариства. 2. Ухвалено зложити письмєнну подяку гр. Володимирови Дідушицькому, о. Михайлови Зубрицькому і Володимирови Левицькому з Винник за дар книжок для бібліотеки Товариства. 3. Ухвалено Товариству «Руський Народний Дім» в Чернівцях дати 100 зл. підмоги на докінченє перебудованого дому.

Зас. 27 вересня. 1. Поручено упорядкованє магазину книжок по вказівкам магазинєра М. Губчака Анд. Веретельникови. 2. Рішено приступити до переведеня каналізації і вимощуваня подвіря в каменці тов. на підставі оферти д. Левинського.

Зас. 13 жовтня. 1. Ухвалено спровадити до друкарні нового письма за 600 зл. і нот за 400 зл. 2. Ухвалено просити «Руську Бєсїду» в Чернівцях відступити Наук. Товариству право виданя одного накладу всіх творів Юр. Федьковича. 3. Відновлено на 1899 рік стипендії по 100 зл.: Степ. Томашівському, студ. філософії; Олегови Целевичови, студ. філософії; Грицеви Гарматієви, студ. медицини і надано стипендію в квоті 200 зл. Волод. Гнатюкови, укінченому студ. філософії. 4. Рішено зложити письмєнну подяку за дар книжок до бібліотеки Товариства дру Ів. Франкови і дру А. Коссакови у Львові. 5. Вичеркнено з членів Товариства 17 осіб, хоч що упімнені, не поплатили вкладок приписаних статутом. 6. Принято двох нових членів. 7. Удїлено запомоги в квоті 25 зл. Михайлови Бойчукови, ученикови малярської школи у Відні. 8. Принято до відомости, що Етнографічна комісія Товариства вислала до Праги телеграму по поводу смерти Франтішка Ржегоржа на руки редактора «Slovanského Přehledu».

Зас. 19 жовтня. 1. Рішено завизувати дирекції секцій, аби виробили

регулярні для секцій і комісій Товариства 2. Постановлено оголосити конкурсу на обсаду місця бухгалтера в Товаристві.

Український театр на Україні. За останні часи українські вистави все частіш і частіш бувають не тільки по містах, але також і по селах. Подаємо тут огляд газетних звісток про вистави переважно за місяць липень і частину за май, червень і серпень.

Житомир. Тут давала вистави трупа Ярошенка. Виставляли: „Безталанну“, „Лимерівну“, „Ой не ходи Грицю“, „Царині черевички“, збирались (не відомо, чи виставляли) нову пєсу „Антось Дукач“. Видатніші особи в трупі — сам Ярошенко, Гудьденко, Барвінський, Дяков, Зиліна, Азовська, Шівінська. Трупу приймали дуже добре. Цікаво подати погляд газети „Вольнь“ (ч. 80) на значне місцевого українського театру. „Український театр — каже вона — в нашій місті може мати особливе значінне перш за все, як театр народній, а друге — як неутральний ґрунт, на якому можуть сходитись і сходять ся ріжнородні племені складники нашого краю. На українську виставу ходять і Поляки і Жиди, і розуміють ся Росіяне, не кажучи вже про тих, на яких мові виконують ся пєси“.

Київ. У Києві д. 2 мая і по сей день (початок вересня) виступає трупа М. Л. Кропивницького. Виставляла вона з пєс Кропивницького: Олєся, Невольник, Дай серцю волю, Пошились у дурні, По ревізії, Зайди-голова, Дві сім'ї, Джигун, Вій, Вуси, Пропавша грамота; далі пєси Старицького, Наталку Полтавку, Запорожця за Дунаєм, Лимерівну (Мирного), з Карпенкових (Тобілевича) пєс — тільки „Безталанну“ та „Наймичку“; з історичних пєс: „Тарас Бульба під Дубном“ (Писанецького), „Богдан Хмельницький“ Старицького; почали виставляти нову оперу в 3-х діях „Катерина“ (на сюжет Шевченка) якогось д. Ар—са; виставляють також пєси Тогобочнього: „Жидівка вихрестка“, „Борці за мрії“, „Золоті кайдани“, пєсу „Царині черевички“ і недавно пєсу Лєсі Українки „Блакїтна Троянда“. Трупа має у публіки значний успіх. Видатніші сили, окрім самого Кропивницького — Рафальський, Загорський (як кажуть, покидає Кропивницького для Харківського драматичного театру (російського—Южн. Край, ч. 6383), Карпенко; з жіночого персоналу — Ратмирова, Величко, Шев-

ченко-Гамалій, Борисоглебка. Недавно до трупи Кропивницького вступила відома талановита артистка М. К. Заньковецька. Окрім українських пєс — д. Кропивницький дає місце і російським; між иншим виставляє свою російську драму „Безпочвенники“; критика вельми її не хвалить. З приводу Пушкінських съвят ставили „Бориса Годунова“ і теж, кажуть, дуже з малим успіхом.

Кременчук (Под. губ.). 4 липня почала вистави трупа О. Суслєва. В протязі місяця виставлено такі пєси: К. Карого (Тобілевича): Безталанна, Наймичка, Понад Дніпром; Кропивницького: Олєся, Дві сім'ї, Дай серцю волю, По ревізії, Пошились у дурні; Старицького: Мазєпа, Сорочинський Ярмарок, Циганка Аза, Богдан Хмельницький; потім: За Немань їду — д. Ал—ва, Душогуби і Борці за мрії (або Каїн і Авель — Тогобочнього); Наталка - Полтавка, Сватання на Гончарівці, Назар Стодоля, Чорноморці; Катєрина (Ванченка), Лимерівна (Мирного), Кум Мірошник, Вечерниці (Ніщинського), Филип Музика (Янчука) і нову пєсу д. Суслєва (драму на 4 дії на сюжет „Безталанної“) — „Галя Русина“. Окрім того трупа виставляла кілька разів по російськи оперетку „Гейша“. Трупу приймали дуже тепло. Видатніші дієві особи: Суслєв, Левицький, а з жіночого персоналу — Зарницька (талановита артистка), Алексєнко і Чарновська.

Полтава. 3 липня почало вистави товариство Садовського і Саксаганського, яке до сього часу пробувало в Катєринославї. В Полтаві думає лишитись вистав на 30—35. Виставляють з пєс Карпенка Карого: Бурлака, Безталанна, Сто тисяч, Понад Дніпром, Чумаки, Лиха ієкра поле спалить і сама щєзне, Зимовий вечір; Старицького: Богдан Хмельницький, Як ковбаса та чарка, Циганка Аза, Сорочинський Ярмарок, Ой не ходи Грицю; Тогобочнього: Золоті кайдани, Жидівка вихрестка; Катєрина (А—са), Запоржєць за Дунаєм, Вечерниці; Вій (Кропивницького), Ніч під Ів. Купала. Артисти і артистки ті-ж, що й були: окрім братів Тобілевичів (Садовського, Саксаганського і Карпенка Карого) — Мова, Дзбановський, Ліницька, Россина, Куліковська та инші. Приймають трупу звичайно дуже добре.

Прилуки (Полтав. губ.). В Прилуках виступало від 29 червня до 1-го серпня товариство під зарядом М. Яро-

пенка (див. Житомир). Виставлено усього 15 пес; найкраще були виконані: Дай серцю долю, Жидівка вихрестка, Цигацька Аза, Лимерівна, Запорожець за Дунаєм, Невольник. Збори були добрі.

Харків. Від вересня в театрі саду «Тіволі» почались вистави трупи українського письменника Тогобочного. Почали з пєси Манька «Нещасне кохання». Трупа невеличка; з виконавців видатніший Глазуненко.

Спорадичні вистави. По містах: Каменець Подільський. 18 липня аматори інтелігенти виставляли для народу пєсу Островського «Трудовой хлѣбъ», а робітники казенного шпихліра — «По ревізії». Перший дебют робітників був о стілько вдатний, що пєсу у друге виставляли 22 липня. (К. Под. Вѣдом., ч. 163).

Константинівград, Полтавської губ. При кінці липня виставлено аматорами на користь «устройства будинку задля просвітних цілей» — комедію «Мартин Боруля». Зібрано 159 р. 99 к.

На дачі *Адарюкови*, коло стації Карачевка Харків. губ.) виставлено на користь одної безплатної читальні в липні оперетку «Наталка Полтавка».

В пєс. *Ново-Архангельську*, Єлисаветградського пов. Хере. губ. 18 липня, в місцевій школі виставлено на добродійні цілі «Майську ніч» і «По ревізії». Ініціатором вистави був місцевий учитель Ів. Колодченко. («Югъ», ч. 403).

М. Гола-Пристань, Херсонськ. пов. 18 липня виставлено водевіль «Гласний» (Козловського), окрім російської пєси, херсонськими та голопристаньськими аматорами. Публіки найшло така сила, що багатьом відмовлено задля браку місця. Збір признавав ся на користь голодних. («Югъ», ч. 398).

Кобеляки (Полтав. губ.). На користь голодних від недороду виставлено 15 липня аматорами (в приватнім будинку задля музики) «Дай серцю долю, заведе в неволю». Хори були вивчені дуже добре. Виконання і збір були дуже добрі (Полтав. губ. Вѣдом.).

Одеса 18 липня. В народній аудиторії виставлена була комедія Квітки Основиненка «Шельменко-денщик» (Южн. Обозр. 863). Недавно видано справозданє Одеського місцевого театру, з якого видно, що за минулий рік у міському театрі був оден лише український спектакль, який дав 254 р.

Рожми. Під час сільської господар-

ської вистави (при кінці серпня) запрошено трупу д. Старицького.

Харків. В «народнім театрі», що засновав оден підприємець у саду «Баварія», виставлено в липні робітниками паровозо-будівничого заводу одну штуку. З інтелігенції приймало участь 3—4 людини. Глядачі на $\frac{3}{4}$ були теж заводські і фабричні робітники з їх сім'ями. (С. Отечества, ч. 201).

Херсон. 11 липня, в театрі на Военній виставлено місцевими аматорами п. Фокина, Столяренко, д. Шевченко) комедію д. Тобилевича «Сто тисяч» з великим успіхом. Присмно зазначити, що дд. артисти і артистки сповнили взятий на себе обов'язок цілком серйозно, добре розуміючи високі завдання театру, народнього театру. («Югъ», ч. 389). 25 липня виставлено «Наймичку» Тобилевича. Виконано добре. («Югъ», ч. 400).

Треба зазначити, що деякі земства (повітові) Полтавської губ., як наприкл. Золотоношське, вже давненько поставили на меті завести народній театр з дешевенькою платою. У згаданій Золотоноші ще той рік почались вистави для народу. З першу попробували якусь пєсу Островського, та коли не було охочих дивитись на неї, з того часу принципіально почали ставити українські пєси, переважно Карпенка Карого та Кропивницького. Сього літа також були вистави.

Хотин (Бессарабської губ.). 18 липня поставлено під доглядом д. Нечая «Невольника» Кропивницького. Пєсу виконано з великим успіхом. Видатніші дієві особи: п. Барвінок і дд. Нечай, Зорич, Сагайдачний. (К. Под. Вѣдом. ч. 153).

Черкаси (Кієвск. губ.). 8. липня виставлено місцевими аматорами (студенти та панночки) комедію Карпенка Карого «Розумний та Дурень».

Що селях ти місточках. В с. Троїцькому, Золотоношського повіту (Полтав. губ.) 16 серпня виставлено комедію Кропивницького «Пошились у дурні». Усі дієві особи, з висемком одного, який був за режисера, прості селяне та селянки. Пєса виставлялась спеціально задля селян, які сходились з кількох сумезких сел; було кілька десятків і інтелігенції. Виконання пєси незвичайно подобалось селянам. Особливо треба зазначити видатну, розумну гру Кукси (А. Руденка) і Дранка (О. Руденка), які викликали увесь час невдержимий сміх у публіки.

Треба зазначити, що вистави у с. Троїцькому ведуться постійно вже сім літ. Почалося з невеличких пєс: «Кум мірошник», «Москаль чарівник», «По ревізії», потім дійшло і до більших, як «Сватаєне на Гончарівці» (минулий рік) і сей рік «Пошилися у дурні». Кожного року після вистави хор з дівчат та парубків звичайно виконує кілька пісень Лисенка, які потім розходять ся по селах. Велику подяку за сю здорову розривку для народу треба принести п. Троїцькому, який не шкодуючи коштів і тяжкої праці, піклується про свій нарід.

С. Круподерекій (Лубенського пов.)
Полт. губ. Див. «Вістник» кн. VII, ст. 69.

С. Процова, Роменського повіту,
Полт. губ. Один з місцевих аматорів д. Крємнев з'організував, подібно як у с. Троїцькому, аматорську групу з Процовських селян. На перший раз узятю «Наталку-Полтавку» виставлено 14 лютого). На масляній «Наталку-Полтавку» відіграли у друге. В квітні на Великдень виставлено ще дві пєси: «Пошилися у дурні» і «Чорноморці». Першу відіграли досить добре; другу — менше вдатно; видно було, що не зовсім твердо памятають свої ролі. Глядачі переважно були селяне. («Недїля»). *В. Д.*

Твори укр. малярів. Публичний й (Румянцівський) музе в Москві збогатив ся в останній часі де-кількома коштовними здобутками. Від М. Львової одержано колекцію 350 образів, що належали колись відомому архітекторови часів цариці Катерини — д. Львову, дру-

гови поета Державіна. Більшість образів мальовані художниками того часу (Українцями): Левицьким і Боровиковським («Кієвское Слово», ч. 4178). *В. Д.*

Бюсти українських письменників. Петербурзький художник д. Балавенський закінчив невеличкий, але дуже артистично зроблений бюст Шевченка і задумав зробити цілу колекцію бюстів видатніших українських письменників, починаючи з Сковороди. («Кієвск. Старица», кн. 9).

Портрети діячів Колішщини. Д. Шульгин надрукував у «Придніпровскомъ краѣ» замітку про свою подорож по тих місцях України, що були ареною Колішщини. Між иньшим у Мотронинському монастирі пощастило йому знайти портрети головних діячів того кровавого часу: Максима Залізняка, Івана Гонта та архимандрита Мельхиседека Значко-Яворського. *С. Є.*

Пам'ятник Гоголю. В російській пресі знову заговорили про пам'ятник Гоголю. Є чутка, що поставлять його в Москві в р. 1902, коли святкуватимуть 50-літній ювілей смерті письменника.

Пам'ятник цариці Катерині в Одесі. В Одесі відкрили пам'ятник цариці Катерини поставлений з нагоди минулого століття смерті і zarazом — мійський музей красних мтук: дім на нього подарував бурмістр Маразлі, але будинок мало здатний для музея; зібрано в нїм тепер 140 образів, на дальше закупно асигнує магістрат по 1500 руб. річно. Не богато для такого багатого міста як Одеса.

VI. Із суспільного життя.

Національне питання і австрійська соціальна демократія. Минулого місяця відбув ся конгрес австрійських соціальних демократів у Берні. На конгресі порушено також національне питання і ухвалено в тій справі ось яких п'ять точок: 1. Австрія має перетворити ся в звязкову державу національностей. 2. В місцє історичних коронних країв мають отворити ся автономні, національно відмежені організми, яких законодавство і адміністрацію мають вести національні палати, вибрані на основі загального, рівного і безпосереднього права виборчого. 3. Всі автономні округи того самого народу становлять разом один одно-

стайний національний звязок, який полагодує справи цілком автономно. 4. Право національних меньшостей має охоронювати ся окремих законом, який має ухвалити державна рада. 5. Не признаючи нікому упривілейованого становища, не признаєть ся також жаданя державної мови. На скільки покажеть ся потреба мови задля посередництва, означить її державна рада. — Делегат українсько-руської соціально-демократичної партії, М. Ганкевич, відчитав на конгресі ловину заяву, в якій приходить такий уступ: «Не хочемо забувати про те, що заграничними стовпами нашої держави живе велика більшість українського народу, по-

збавленого всяких національних прав. Українсько-руські соціалісти стремлять до забезпечення свободи цілому своєму народові, аби він, сполучений і вільний, був рівноправним членом у сім'ї європейських народів».

Всеславянський з'їзд лікарів. У деякого з російських лікарів виникла думка скликати загальнославянський з'їзд лікарів. Реферати і дебати вестимуться на славянських мовах. Інших європейських мов порішено не вживати. Членами з'їзду можуть бути тільки лікарі-Славяне («Сынъ Отечества», ч. 243). Чи не виникне і на цьому з'їзді таке-ж саме прикре питання, як на археологічному з'їзді в Києві? С. 6.

Історична вистава. В осени в Москві буде споруджена історична вистава з етнографічним відділом. Вистава має схарактеризувати національності Росії в їх історичному розвитку.

Українсько-руська соціально-демократична партія. У Львові уконституувалася нова українська політична партія, а то соціально-демократична. В конституанді, що відбулася 18 IX н. ст. взяли участь між іншими також др. Яросевич, посол державної ради і Новаковський, посол до краевого сойму. Поставлено видавати партійний орган, якого редакція буде спочивати в руках д. Ганкевича і вибрано заряд партії, до якого увійшли: М. Ганкевич, Ю. Бачинський і Возняк. Рішено ще, що українсько-руська соціально-демократична партія має йти у всіх принципіальних справах разом із австрійською соціальною демократією і вибрано делегата на конгрес соціалістичних демократів у Берні

Антисемітські і інші рухи в Україні. Грізні розрухи проти Жидів почались у місяці квітні в Миколаєві, Херсонській губ. Переважно приймали в них участь робітники. Шкоди начинили більш як на 100.000 р. Чутка, що «Жидів бють і бити їх дозволено» пішла далі по Херсонщині, і за час з 22—26 квітня ворожнеча піднялася у кількох місцевостях, а найбільш у кольонії Велика Нагартва (Херсонськ. пов.), де зроблено шкоди більш як на 200.000. Рухи були також ще в ось яких місцевостях Херсонського повіту: кольонії Романівці, Доброму, в посадах: Березноготовому, Покровському, Калинівці, і в селах Богданівці і Владимирівці. Ледве здержано рухи в с. Казанці, м. Кривому Розі, Новому Бурі, а пізніше і в Новій Празі.

Розуміть ся, кінець був оден скрізь: губернатор, козаки, вязниці. («Югъ», 388, 389). В Київській губ. в початку липня великий розрух підняв ся в 3-х селах Черкаського повіту, в селі Вязівці і ще двох. Причина останніх — чисто економічна, і викликана ганебними відносинами економії до селян (економія відомого київського богатиря Терещенка). Справа скінчилась великим побоевищем: забито багато люду, а також 15 москалів (салдат) і політичних урядників.

Сільсько-господарські вистави і конкурси. В осени цього року по всій Росії має бути 29 сільсько-господарських вистав і конкурсів; із них на Україну припадають: у Житомирі — садоводства, у вересні; в Ролинах (Полтав. губ.) — сільсько-господарська і дрібного промислу (з 26 серпня до 15 вересня); Лебедянці (Харківськ. губ.) — сільсько-господарська з 10—20 вересня; в Ніжині, Черниг. губ. — сільсько-господарська (у вересні).

Південно-західні гірничі округи в 1897 р. Недавно вийшло справозданне про стан гірництва в 1897 р. по всій південній Росії. Що до південно-західного краю, то тут було: 2 бурогольні копальні, 13 залізних, (4 у Волинськ. губ., 9 у Херсонськ. губ.). Залізних фабрик було 4 у Волинськ. губ. (чугунно-плавильних) і 1 в Херсонськ.

Продуктивність гірських промислових підприємств: угольні копальні дали 74.407 пуд. бурого угля (на 75% менш проти 1896 р.). Продуктивність 13 залізних копалень: 4 волинські заводи дали 469.055 пуд. залізної руди, а 9 Херсонських, 107.088.301 пуд. (побільшало на 54%). Виплавлено чугуну: на 4 волинських заводах — 167.880 пуд. і вироблено торгового заліза 116.090 пудів; на херсонському плавильному заводі — 2,397.659 пудів.

Еміграція з Катеринославської губ. За минулий рік з Катеринославської губ. емігрувало 105 родин (738 душ); окрім того видано свідоцтва 135 ходокам від інших родин, які складають 1015 душ, і 39 свідоцтв 66 ходокам від 182 родин, що складають 1.17 душ. Повернулось з переселення на батьківщину 23 родини. («Сынъ Отечества», ч. 198).

Зацікавлення спілковою справою. В останні часи до д. Левитського, організатора південно-руських спілок (див. «Вістник», кн. VI, стор. 186—188) усе частійше і частійше йдуть запитання від осіб і закладів (Полтавське, Катерино-

славське земство і т. и.) про спілкову справу. Принц Петро Ольденбургський дуже цікавиться ними, державний контрольор П. Н. Филиппов висловив д. Левитському щире співчуття в цьому новому ділі; петербургський митрополіт Антоній, прочувши про проєкт «Общества для содѣйствія артельному дѣлу», дав своє благословення на се добре діло; відомий діяч сенатор А. Коні висловив горяче співчуття спілковій справі і т. и. Спілкове діло звернуло на себе увагу і деяких літературних діячів. Так у листі у Аджамську спілку завітав відомий російський письменник Н. Златовратський, побував на полі підчас польових робіт, розшитував спільники, як вони раніш жили і як живуть тепер і з розшитів упевнив ся, що добробут спільників швидко поліпшав завдяки такому способові господарювання. («Югъ»).

Панство і горівка в Подільській губ. Як відомо, 1 липня 1896 р. в Подільській губ. разом з іншими південно-західними губерніями заведено казенну монополію. В 1896 р. приготовлено було спирту (в 40°) — 1,382,102 відр, у 1897 — 1,468,294, у 1898 — 1,478,096; випродано було за увесь сей час — 3,920,288, так що на 1899 р. лишилось 708,205 відер.

Горілка продається скрізь у казенних склепах. У 1896 отворено їх було 1,289, у 1897 побільшало до 1,418, а у 1898 до 1,437; се число лишилось і у 1899 р. і розклалося так: по містах 87, місточках 194, по селах 1,137, по деревнях (присілках) 19. На кожний склеп пересічно припадає по 2 тис. консументів.

Раніш, до заведення казенного монополія, продаж трюнків існувала у

3,228 місцях; тепер дозволено ріжних шинків усього лише 925. Таким чином раніш один шинок припадав на 998 душ, а нині на 5,360.

Продавців до 1 червня 1899 р. було 1437 (900 муштин і 537 женщин), які по цензу розкладають ся так: з висошою освітою — 3, середньою — 114, низшою — 565 і з домашньою — 755. Удержання в залежності від того, якого розряду склеп: 1-го чи 2-го чи 3-го; відповідна і плата — 675, 520 і 400 р.

Яка-ж користь від того? У 1896 р., поки ще діло було нове вишло на 5,143,034 р. 49 коп. і гуртової користи 3,402,881 р. 39 к.; у 1897 — 9,917,525 р. 84 коп. загалом, а гуртової користи — 6,360,833 р. 84 коп.; а у 1898 р. — 11,403,682 р. 69 коп. — і гуртової користи — 7,541,131 р. 21 коп. І так за три роки (1896—99) усього продано на 26,464,243 р. 2 коп., витрати казни — 9,159,396 р. 57 коп. і гуртової користи 17,304,846 р. 45 коп. Коли одкинути звідси 15,015,498 р. акцизи за продажу горілку, то лишається чистого користи 2,289,348 р. 45 к.

Не вменшилось випивання горілки після заведення казенної монополії! Хоча уряд і твердить скрізь про тверезість, хоча і заводять товариства тверезости, та се робить ся тільки для людського ока, щоб, як то кажуть, і «капітал приобрісти і невинність соблості». Хиба ми не знаємо прикладу, що одного губернатора, який почав був щиро пропагувати тверезість та закривати склепи, так накинвали, що він не тямив, у котрих і стоїть! Що не кажи, а вельми се користна річ — казенна монополія! **В. Д.**

VII. Від редакції.

Для російських передплатників З огляду на труднощі, які заходять у висиланню грошей з Росії зі скасуванням там дрібних паперових грошей, Наукове Товариство імени Шевченка, маючи комісовий рахунок з книгарнею Київської Старини у Києві (Безаковська 14), з днем 20/X (1/XI) отворило при ній рахунок для всяких виплат Товариству. Отже від сього дня почавши згадана книгарня буде приймати передплату на Л.-Н. Вістник і всякі інші виплати Н. Товариству, квітуючи їх друкованим квітком з книги Товариства («Книгарня К. Ст. на рахунок Н. Товариства ім. Шевченка одержала...»). Всякі евентуальні спори рішають ся таким квітком сторони. Книгарня одначе обмежуєть ся тільки прийманнем грошей, хтож би не одержав чого, має звертати ся **просто** до Наукового Товариства. З огляду, що книгарня К. Ст. буде здавати рахунок Товариству серед року раз на місяць, інтересовані особи, аби швидше поалагодити справу, звольять свій квіток відсилати до Товариства.

Заразом подасмо до відомости, що з днем 20/XI (1/XII) с. р. Товариство не буде приймати у виплатах паперових грошей, що виходять з уживання з кінцем року (по 1 і 3 рублі всіх, а по 5, 10 і 25 руб. — старої форми).